

УКРАЇНСЬКА МОВА

Інна Літвінова

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 5 класу
закладів загальної
середньої освіти**

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки
України

*Електронні матеріали
до підручника*

Харків
Видавництво «Ранок»
2022

УДК 811.161.2(075.3)
Л64

Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 08.02.2022 р. № 140)

Створено відповідно до модельної програми «Українська мова. 5—6 класи»
для закладів загальної середньої освіти
(автори Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна)

Літвінова І. М.

Л64 Українська мова : підруч. для 5 кл. закл. загал. серед. освіти / І. М. Літвінова. — Харків : Вид-во «Ранок», 2022. — 288 с. : іл.

ISBN 978-617-09-7920-9

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-617-09-7920-9

© Літвінова І. М., 2022
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2022

ЗМІСТ

Любі п'ятикласники та п'ятикласниці!	6
Навігатор до підручника	7

ВСТУП. УКРАЇНСЬКА МОВА В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

§ 1. Мова в житті людей	9
§ 2. Мова як засіб спілкування. Значення мови. Есе	11
§ 3. Українська мова в житті українців. Твір-роздум	14
§ 4. Види інформації. Робота з підручником	19
Підсумковий тест	25
Підсумовуємо й узагальнюємо	27

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

§ 5. Лексичне значення слова. Твір-розповідь	29
§ 6. Однозначні й багатозначні слова	35
§ 7. Омоніми	39
§ 8. Пароніми	47
§ 9. Синоніми. Твір-опис	51
§ 10. Антоніми. Лексичний розбір слова	56
§ 11. Групи слів за походженням	62
§ 12. Написання слів іншомовного походження	66
Написання И та І в загальних назвах	67
Написання И та І у власних назвах	68
Інші літери на позначення голосних	69
Подвоєння букв на позначення приголосних	70
Написання м'якого знака й апострофа	74
Правопис слів з іншомовними частинами разом і з дефісом	77
§ 13. Активна й пасивна лексика	81
§ 14. Групи слів за вживанням	84
Підсумковий тест	88
Підсумовуємо й узагальнюємо	90

ФРАЗЕОЛОГІЯ

§ 15. Фразеологізми	92
---------------------------	----

§ 16. Різновиди фразеологічних одиниць	100
Підсумковий тест	105
Підсумовуємо й узагальнюємо	106

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ 107

§ 17. Фонетика. Звуки мовлення	108
§ 18. Транскрипція	111
§ 19. Голосні та приголосні звуки	114
§ 20. Голосні наголошені й ненаголошені	118
§ 21. Правопис літер на позначення ненаголошених [е] та [и] в корені слова	121
§ 22. Приголосні дзвінки та глухі	126
§ 23. Приголосні тверді та м'які. Позначення м'якості приголосних на письмі	130
§ 24. Позначення звуків на письмі. Алфавіт	133
§ 25. Вимова звуків [г] і [ґ] та позначення їх на письмі	137
§ 26. Звукове значення букв Я, Ю, Є, Ї та Щ . Звуки [дж], [дз]	141
§ 27. Вимова приголосних	144
§ 28. Уподібнення приголосних. Фонетичний розбір слова	147
За дзвінкістю	147
За глухістю	148
За м'якістю	148
За іншими ознаками	149
У дієсловах на -ться	150
§ 29. Правила вживання м'якого знака	154
Правило № 1	154
Правило № 2	155
Правило № 3	156
Правило № 4	156
Правило № 5	157
§ 30. Правила вживання апострофа	163
§ 31. Наголос в українській мові	170
§ 32. Склад. Правила перенесення слів із рядка в рядок	174
§ 33. Милозвучність української мови. Правила милозвучності (чергування У—В, І—Й, З—ІЗ—ЗІ)	178
Уживання прийменників У, В і початкових У-, В-	178
Чергування І—Й у сполучниках і коренях	180
Чергування прийменників З—ЗІ—ІЗ	181

§ 34. Спрощення в групах приголосних	184
Підсумковий тест	189
Підсумовуємо й узагальнюємо	191

ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ

§ 35. Словосполучення	193
§ 36. Речення. Граматична основа речення	199
§ 37. Речення з одним головним членом	203
§ 38. Види речень за метою висловлення	207
§ 39. Види речень за емоційним забарвленням	210
§ 40. Другорядні члени речення	214
Типи другорядних членів речення	215
§ 41. Додаток	217
§ 42. Означення	220
§ 43. Обставина	223
§ 44. Речення з однорідними членами	227
§ 45. Кома між однорідними членами речення	231
§ 46. Складне речення	236
Сполучники та сполучні слова	237
§ 47. Кома між частинами складного речення, з'єднаними безсполучниковим і сполучниковим зв'язком	241
§ 48. Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою	245
Розділові знаки при прямій мові	246
§ 49. Діалог. Тире при діалозі	253
Підсумковий тест	259
Підсумовуємо й узагальнюємо	262

ПОВТОРЕННЯ

§ 50. Лексика. Фразеологія	263
§ 51. Фонетика. Орфоепія	267
§ 52. Орфографія. Графіка	270
§ 53. Синтаксис. Пунктуація	273

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАГОЛОШУВАННЯ

Любі п'ятикласники та п'ятикласниці!

Цього року у вас починається новий етап шкільного життя. Позаду залишилася початкова школа, а попереду чекає сповнений відкриттів шлях здобуття середньої освіти.

Ви вже вивчали звуки й букви, значення та правопис слів, частини мови, будову речення. Пропонуємо збагатити ваші знання про мову та вдосконалити навички спілкування, адже в сучасному світі вміння зрозуміло й грамотно висловлюватися надзвичайно важливе. Згадайте хоча б: коли ви правильно подаєте інформацію, то й дорослі скоріше дослухаються до вас, й однолітки погоджуються з вами в суперечці.

Щоб уроки української були легкими й захопливими, ми доступно подаємо теорію та пропонуємо цікаві вправи. Будемо вивчати мовний матеріал на зразках текстів різних стилів і жанрів: художніх творів, статей з інтернет-сайтів, дописів сучасних блогерів тощо. У деяких вправах ви працюватимете з уривками творів, які вже читали в попередніх класах. Сподіваємося, що вам буде легко зрозуміти мовні явища на знайомих прикладах.

Деякі тексти авторка підручника склала сама, інші взято з різних джерел — тоді під текстом указано джерело або автора чи авторку тексту.

Аби набуті знання виходили за межі класу та створювали у вашому житті якісний українськомовний простір, тексти вправ у кожному розділі підручника об'єднані цікавою темою: щастя, хобі, спорт, екологія, цінність часу, етикет тощо. Частина вправ має інтернет-підтримку: ви зможете послухати або подивитися запропонований для роботи матеріал через к'юар-коди (QR-коди).

Багато завдань мають на меті розкрити ваші таланти, тож сміливо приймайте виклик. Цікавої подорожі у світ мови! Щиро бажаємо успіхів!

Інтернет-
підтримка

Навігатор до підручника

Підручник складається з п'яти розділів. Розпочинаючи кожний із них, ви з учителькою чи вчителем обговорите, що важливе й цікаве будете робити під час його опрацювання. У цьому вам допоможуть запитання на початку розділу. До того ж ви зможете послухати вступну розповідь від авторки підручника в електронному додатку.

Підсумувати, що ви дізналися й чого навчилися, допоможуть запитання для узагальнення й саморефлексії в кінці розділу.

Інформацію про мову для ознайомлення й опанування виділено в підручнику так, як цей абзац.

У зелених рамках подано уривки з різноманітних словників.

А в жовтих — пам'ятки, які допоможуть вам у навчанні.

Вправи

дадуть вам змогу потренуватись у майстерному використанні мови, поспілкуватися між собою, виявити творчі здібності.

Умовні позначки

Вправа на спостереження й актуалізацію

Робота в групах

Словничок незнайомих слів

Вправа з аудіосупроводом

Завдання на вибір

ВСТУП. УКРАЇНСЬКА МОВА В ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ

У цьому розділі ми поговоримо про таке:

- Для чого нам потрібна мова та чому її варто вивчати?
- Чому мову називають основним засобом спілкування?
- Чому українцям важливо розмовляти українською мовою?

§ 1. Мова в житті людей

Вправа 1

1. Роздивіться світлини ліворуч. Поміркуйте, які засоби спілкування існують у нашому світі. Наведіть приклади.
2. Поміркуйте, які із цих засобів є мовними. Поясніть думку.
3. Чому саме мова є основним засобом спілкування?

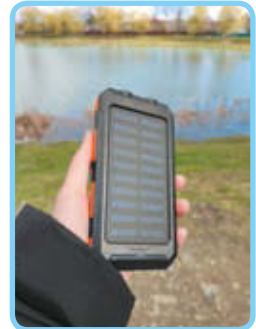

Мова — це засіб передавання інформації, думок, емоцій тощо. Завдяки мові люди спілкуються між собою, навчаються, виявляють почуття та переживання, зберігають знання.

Мова — це сукупність різних мовних одиниць (звуки, слова, словосполучення, речення, текст) і правила їх уживання.

Вправа 2

1. Розгляньте фото та прочитайте запитання. Дайте відповіді на них. Чи на всі запитання ви можете відповісти?
 - Що ви бачите на фото?
 - Який цей предмет?
 - Для чого він потрібен?
 - Завдяки чому він працює?

2. Прочитайте підпис до фото і ще раз спробуйте відповісти на запитання. Як змінилися ваші відповіді?

Портативний зарядний пристрій на сонячних батареях

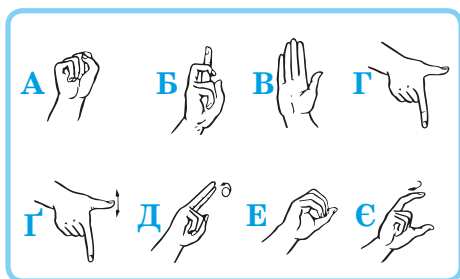
3. Поміркуйте, чим різниться інформація, отримана з фото й підпису. У який спосіб ви дістали більше корисної інформації? Чому?

Вправа 3

1. Прочитайте текст.

Чи знаєте ви, що таке жести? Так називають рухи людського тіла, що виражають емоції чи передають інформацію.

Жестова мова — спеціально створена система позначень літер, слів або цілих фраз за допомогою рухів тіла. В Україні

вона визнана офіційно й захищена законом, а нещодавно з'явився перший у нашій державі онлайн-курс жестової мови «Відчуй: жести мови для всіх».

Жестами послуговуються всі люди, навіть ті, хто не володіє жестовою мовою. Їх використо-

вують замість розмови або під час спілкування. Це дає змогу розуміти наміри, характер або настрій людини за допомогою тлумачення її поз і рухів.

2. Які факти із цього тексту вже були вам відомими? Що нового ви дізналися? Складіть таблицю.

Відоме	Нове

3. Чи спостерігали ви, як використовують жести й жестову мову в повсякденному житті? Або бачили це у відео, на телебаченні? Розкажіть у класі про такі ситуації.
4. Розгляньте фото. Які з них ілюструють поняття «жестова мова»? Поясніть свою думку.

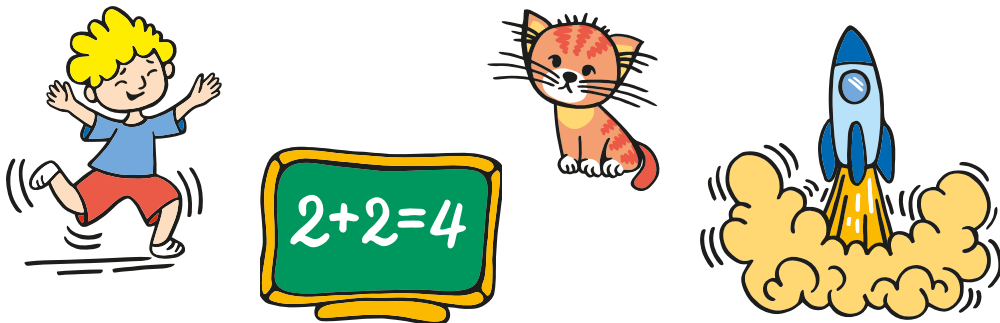
Вправа 4

Пофантазуйте, яким би було наше життя, якби мови не існувало. Складіть та виголосіть у класі розповідь (5—7 речень) на тему «Світ без мови».

§ 2. Мова як засіб спілкування. Значення мови. Есе

Вправа 5

1. Усно опишіть одним реченням, що ви бачите на кожному малюнку.
2. Спробуйте передати цю інформацію мімікою та жестами.

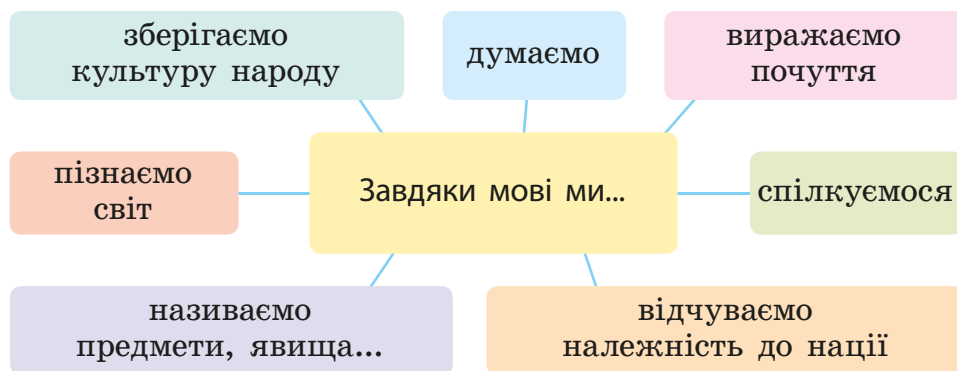

3. Об'єднайтеся в пари (групи) й визначте три переваги мови як засобу спілкування. Обміняйтесь інформацією між групами та створіть спільний перелік.

Мова є основним засобом спілкування, адже за її допомогою можна передати будь-яку інформацію про події, емоції, роздуми тощо.

Мова задовольняє багато потреб у нашому житті. Розгляньмо основні.

Вправа 6

1. Уявлення про важливість мови відображені й у народній творчості. Прочитайте прислів'я. Поясніть, як ви їх розумієте.

Краще переконувати словами, ніж кулаками.

Не гріє мене кожух, лиш слово гріє й тішить.

Слово може врятувати людину, слово може і вбити.

Птицю пізнати за пір'ям, а людину — за мовою.

У закритий рот муха не влізе.

2. Згадайте інші прислів'я про мову. За потреби скористайтеся довідковими джерелами (книжки, інтернет), проведіть опитування серед друзів і родичів. Запишіть 2—4 приклади.

Вправа 7

1. Чи відомі вам поняття «смайл», «емодзі»? Розкажіть, що ви про них знаєте. Ознайомтеся з інформацією в рубриці «Про що говорять слова» після вправи.
2. Наведіть приклади ситуацій, у яких ви використовуєте емодзі. Як часто це трапляється?
3. Розгляньте емодзі на малюнку й підпиші до них. Як ви розумієте їхнє значення? Чи збігається ваше розуміння з підписами?
4. Доберіть прикметники, якими можна було б схарактеризувати символи.
5. Об'єднайтесь у пари. Напишіть одне одному повідомлення (1—2 речення), використовуючи емодзі. Потім передайте письмово ту саму інформацію без використання емодзі. Порівняйте, які слова, розділові знаки вам при цьому знадобились. У який спосіб вам вдалося повніше передати інформацію, почуття?

Про що говорять слова

Смайл, смайлик (від англійського *smile* — «усмішка»), також емодзі (від японського 絵 — «картинка» і 文字 — «знак, символ») — схематичне зображення людського обличчя, що використовується для передавання емоцій.

Вправа 8

1. Ознайомтеся з пам'яткою. Переконайтеся, що вам зрозумілі всі пункти. За потреби попросіть пояснення в учителя або вчительки.

ЯК НАПИСАТИ ЕСЕ

Есе — це невеликий прозовий твір, у якому автор чи авторка викладає власні думки та враження з певного приводу.

Для написання есе потрібно:

- обміркувати тему, сформулювати свою думку, визначити головне й другорядне;
- дотримуватися структури тексту (вступ, основна частина, висновки);
- у вступі назвати тему, проблему, про яку ви пишете;
- в основній частині викласти свої думки щодо неї, пояснити їх, навести приклади з життя, літератури, кіно тощо;
- у висновках підсумувати свою думку.

2. Пригадайте прислів'я, які ви дібрали, працюючи над вправою 6. Напишіть есе (5—7 речень) на одну з тем:

- На що здатні слова
- Як мова береже кордони
- Як слово веде мене у світ
- Що означає цінувати мову

Під час написання есе використайте одне прислів'я про мову.

§ 3. Українська мова в житті українців. Твір-роздум

Вправа 9

1. Назвіть мови, якими спілкуються люди різних національностей.

японці

французи

англійці

українці

2. Якою мовою спілкуєтеся ви?
3. Висловіть свою думку: чому українці не завжди розмовляють українською?
4. Чи важливо, щоби представники певної нації розмовляли національною мовою? Обґрунтуйте свою позицію.

Українська мова — національна мова українців. Вона є державною мовою в Україні, що затверджено Конституцією нашої держави.

Вправа 10

1. Прочитайте статтю Конституції України, яка затверджує статус української мови.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ

Стаття 10

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

2. Наведіть приклади ситуацій із різних сфер суспільного життя. Хто і як може використувати в них українську мову?

освіта

мистецтво

побут

розваги

торгівля

3. Обговоріть, як ви розумієте вираз «*усебічний розвиток і функціонування української мови*». У групах складіть план дій: як кожен і кожна з нас може цьому допомогти?

Вправа 11

1. Прочитайте текст. Випишіть із нього іменники.

ЦІКАВІ ФАКТИ ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ

- Сучасна українська мова має близько 256 тисяч слів.
- Лише в українській мові іменник має 7 відмінків, один із яких — кличний.
- В українській мові найбільша кількість слів починається на літеру П, а найменш уживаною є літера Ф.

- Українська мова багата на зменшувальні форми. Зменшувальну форму має навіть слово «вороги» — «вороженьки».

(За матеріалами освітнього проекту
«Мова — ДНК нації»)

2. Які ще цікаві факти про українську мову ви знаєте? Укладіть свою добірку «5 найцікавіших фактів про українську мову». Поділіться цими фактами з однокласниками, друзями, родичами.

Вправа 12

1. Прочитайте текст.

ДЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ ТА МОВИ

День української писемності та мови відзначають щорічно 9 листопада. Це св..ято є порівняно молодим, оскільки офіційно його встановлено лише 1997 року.

Дата обрана не випадково, адже це день ушанування пам..яті Нестора Літописця, чие ім..я пов..язане з найдавнішою писемною пам..яткою нашої культури — «Повістю врем..яних літ».

Св..ято День української писемності та мови має на меті популяризувати українську мову та об..єднати людей, залюблених у свою культуру.

2. Випишіть слова, у яких зроблено пропуски, за потреби вставляючи апостроф.

Пригадайте! Апостроф пишемо перед **я, ю, є, ї**, що позначають два звуки, після **б, п, в, м, ф, р**:

пам'ять, бар'єр, зв'язок. Але: свято.

3. Що нового ви дізналися? З якою метою встановлено свято? Знайдіть підтвердження своїх слів у тексті.

4. Знайдіть інформацію про інші два свята: День слов'янської писемності та культури й Міжнародний день рідної мови. Напишіть 2 речення про будь-яке із цих свят на вибір. Поділіться інформацією з однокласниками й однокласницями.

Вправа 13

1. Прочитайте текст.

ОСОБИСТІСТЬ

21 серпня 2021

Один із найактивніших популяризаторів української мови серед однолітків — київський студент під псевдонімом Чорнобровий. На тіток юного українця підписалися майже 100 тисяч людей. Його відео загалом набрали півтора мільйона вподобань. Хлопець розповідає про походження українських слів, відгукується на молодіжні тренди. Усе — лише рідною!

Справжнє ім'я популярного українськомовного блогера — Данило Гайдамаха. 21-річний юнак живе і навчається в Києві. Його батьки — вихідці з Криму. Він зростав у російськомовному оточенні й лише в 16 років почав переходити на українську. А зараз його приклад активно переймає молодь.

Чорнобровий майстерно декламує вірші українських поетів: Василя Симоненка, Павла Тичини, Василя Стуса та інших. Часом робить це в стилі соцмереж — під сучасну музику.

Також хлопець нагадує одноліткам у соцмережах про пам'ятні дати. Вітаючи підписників із Днем Гідності та Свободи, він зауважив: «Треба мати гідність бути українцем в Україні!»

(За матеріалами онлайн-медіа «Освіторія» та вільної мережевої енциклопедії «Вікіпедія»)

2. Випишіть прізвища поетів, яких згадано в тексті.
3. Знайдіть хибну інформацію в реченні. Випишіть правдиву інформацію про те, як можна популяризувати українську мову.

За інформацією зі статті, Данило активно популяризує українську мову: розповідає про походження українських слів, декламує вірші українських поетів, розказує про пам'ятні дати, завжди говорить українською і примушує це робити всіх інших.

4. Перекажіть текст родичам, друзям чи подругам за межами класу. Попросіть їх висловити думки щодо отриманої інформації.

Вправа 14

1. Пригадайте, що таке твір-роздум.

Твір-роздум — це висловлення, у якому доводять або спростовують думку шляхом міркування та за допомогою доказів.

2. Уважно прочитайте пам'ятку. Переконайтеся, що зрозуміли всі пункти. За потреби попросіть пояснення в учителя або вчительки.

ЯК НАПИСАТИ ТВІР-РОЗДУМ

1. Обміркуйте тему, на яку ви хочете написати твір.
2. Висловіть свою думку щодо теми.
3. Наведіть переконливі докази на її захист.
4. Сформулюйте висновки.

3. Напишіть твір-роздум на тему «Чому українцям потрібно розмовляти українською мовою?».

4. За своїм твором підготуйте виступ. Запишіть його на відео або виголосіть у класі.

5. Послухайте виступи однокласників та однокласниць або перегляньте їхні відео. Розкажіть, які виступи справили на вас найбільше враження та чому.

6. Доберіть або підготуйте власноруч ілюстративний матеріал на підтвердження вашої думки у вигляді фото, малюнків, мемів, діаграм тощо.

§ 4. Види інформації. Робота з підручником

Вправа 15

1. Ви вже попрацювали з підручником і можете його описати. Дайте відповіді на запитання.
 - З яких частин складається підручник? Як про це можна дізнатися?
 - Що написано на обкладинці?
 - Які умовні позначки має підручник? Що вони означають? Звідки про них можна дізнатися?
 - Як ви вирізняєте в підручнику інформацію, яку потрібно запам'ятати?
 - Як допомагають вам у навчанні схеми та ілюстрації в підручнику?
 - Як подано завдання у вправах?
 - Поміркуйте та висловіть свої думки: працюючи з підручником, ви отримуєте інформацію письмово чи усно?

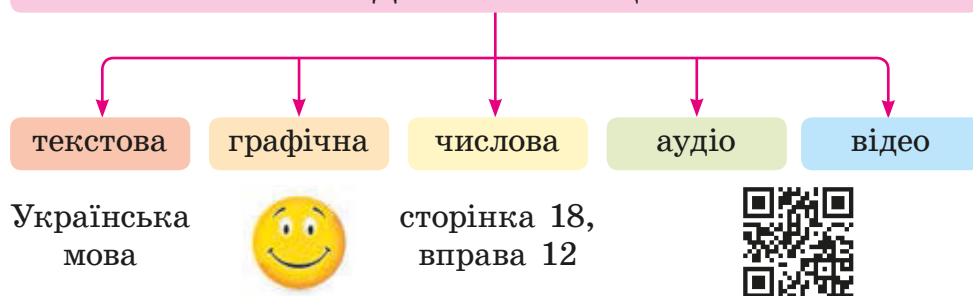

Значну частину інформації ми отримуємо завдяки читанню. Існує кілька його типів.

Ознайомлювальне читання допомагає зрозуміти сутність прочитаного, зорієнтуватися у змісті тексту. Саме ці прийоми ми використовуємо, коли беремо книгу до рук уперше.

До **навчального читання** вдаємося тоді, коли засвоюємо новий матеріал — вивчаємо правила, визначення, знайомимося з новою інформацією.

ВИДИ ІНФОРМАЦІЇ

2. Перегляньте сторінки підручника, які ви вже опрацювали. Знайдіть приклади текстової, графічної та числової інформації.

Вправа 16

1. Користуючись умовними позначеннями з навігатора (с. 7), знайдіть у вже розглянутих темах:
 - теоретичні відомості,
 - ілюстрації,
 - вправи,
 - схеми,
 - завдання для групової роботи,
 - завдання з QR-кодами.
2. Поміркуйте та назвіть вид читання, до якого ви вдалися, виконуючи завдання.

Вправа 17

1. Прочитайте рекомендації для навчального читання.

ПРАВИЛА НАВЧАЛЬНОГО ЧИТАННЯ

- Прочитайте текст вдумливо.
 - Визначте його тему (те, про що йдеться у тексті).
 - Зверніть увагу на абзаци та виділення шрифтом у тексті.
 - З'ясуйте значення незрозумілих слів (скористайтесь словником, поставте запитання вчителю чи вчительці).
 - Обговоріть прочитане з учителем або вчителькою, спитайте про те, що вас зацікавило або було незрозумілим.
 - Прочитайте текст іще раз.
 - Поміркуйте, що нового ви дізналися.
 - Перевірте, як ви засвоїли прочитане: перекажіть його, наведіть власні приклади до тексту.
2. Чи так ви читаєте правила в підручнику?
 3. Наведіть приклади фраз, за допомогою яких можна запитати про незрозуміле.
Наприклад: Скажіть, будь ласка, що означає слово...
 4. Прочитайте текст, послуговуючись пам'яткою.
Іноді, старанно прочитавши текст, ми не можемо запам'ятати інформацію. Існують різні прийоми, які допоможуть упоратися із цією проблемою.

Для того, щоб краще запам'ятати прочитане, кілька разів повторіть його. Пригадайте, як ми запам'ятовуємо тексти пісень: спеціально їх не вчимо, але після кількох прослуховувань уже знаємо напам'ять. Проте велику книжку важко перечитати кілька разів. Тому виділіть головні моменти й повторюйте лише їх. Особливо корисно переказати прочитане іншій людині й обговорити нову інформацію.

(За матеріалами сайту «Читомо»)

Вправа 18

1. Прочитайте рекомендації, як правильно слухати, і виконайте завдання після тексту.

ЯК ПРАВИЛЬНО СЛУХАТИ

- Під час слухання зосередьтеся, не відволікайтеся.
 - Не перебивайте співрозмовника чи співрозмовницю.
 - Зважайте на те, що він чи вона виділяє інтонаційно, на міміку й жести.
 - Якщо ви чогось не зрозуміли, перепитайте після того, як дослухали інформацію.
2. Чи вважаєте ви себе уважними слухачами та слухачками?
 3. Поміркуйте, як можна перепитати про те, що ви не розчули. Наведіть приклади фраз.

Вправа 19

1. Прослухайте текст в електронному додатку до підручника (шукайте у відповідному розділі). За потреби послухайте двічі.
2. Доберіть до тексту заголовки.
3. Випишіть ключові слова.
4. Перекажіть текст.
5. Що нового ви дізналися з тексту?

6. Пригадайте, які існують види інформації. Яку інформацію ви отримали під час слухання?
7. Доповніть почуте графічною інформацією. Як вона вплине на сприйняття?

Вправа 20

1. Із запропонованих рекомендацій оберіть ті, з яких можна скласти пам'ятку «Як виконувати вправи».
 - Прочитайте вдумливо завдання.
 - Увімкніть музику чи відеоролик, щоб було веселіше.
 - Уважно послухайте пояснення вчителя чи вчительки.
 - З'ясуйте значення всіх слів.
 - Виконуйте вправу, не читаючи завдання і не враховуючи вивчені правила.
 - Поміркуйте, чи пам'ятаєте ви правила, на закріплення яких запропоноване завдання. За потреби перечитайте правила ще раз.
 - Якщо у вправі є незрозумілі слова, не зважайте на них.
 - Зверніться по допомогу до вчителя чи вчительки, якщо у вас виникають труднощі.
 - Уважно виконуйте завдання, чітко дотримуючись інструкції.
2. Запишіть свою пам'ятку в зошит.

Вправа 21

1. Розгляньте уважно схему.

2. Які з наведених джерел інформації ви найчастіше використовуєте? Якими ще джерелами можна доповнити схему?
3. Складіть у зошиті доповнену схему «Мої джерела інформації».
4. Презентуйте свої схеми в класі, порівняйте їх. За підсумками складіть загальну схему для класу.

Вправа 22

1. Розгляньте малюнок. Розкажіть, що на ньому зображено.
2. Поміркуйте, які види інформації використовують діти на малюнку. Розкажіть, якими джерелами інформації вони можуть користуватися.

Вправа 23

1. Прочитайте текст.

Вікіпедія — це найбільша та найпопулярніша енциклопедія у світі. Вона електронна, безкоштовна для будь-якої мети й вільна від реклами. Вікіпедія містить понад 47 мільйонів статей, написаних добровольцями 298 мовами світу, і її відвідують понад 50 мільйонів унікальних користувачів щодня, що з квітня 2017 року зробило її п'ятим за популярністю сайтом у світі.

Це спільне творіння, яке останні 17 років доповнювали й редагували мільйони людей: кожен може змінити її в будь-який час. Вона стала найбільшою колекцією загальних знань у людській історії.

(З інтернет-видання «Український інтерес», автор статті Євген Букет)

ВІКІПЕДІЯ
Вільна енциклопедія

2. Розкажіть, про що йдеться в прочитаному тексті. Що було для вас уже відомим? Що нового ви дізналися?

3. Які види інформації подано у вправі? За потреби зверніться до схеми на с. 19. Поясніть свою думку.
4. Чи можна, на вашу думку, беззастережно довіряти інформації, поданій у вікіпедії? Чому ви так вважаєте? Знайдіть у прочитаному тексті твердження, що доводять вашу думку.
5. Напишіть твір-роздум на тему «Чи можна довіряти інформації з інтернету».

Пригадайте!

Текст — це певне повідомлення; сукупність речень, пов'язаних між собою за змістом.

Тема — це те, про що розповідається в тексті. Найчастіше тему відображає заголовок тексту.

Підтема (мікротема) — це частина загальної теми тексту, що зазвичай розкривається в одному абзаці.

Основна думка тексту — це те, заради чого був створений певний текст, що хотів донести автор до своїх читачів.

Ключові слова — це окремі слова чи словосполучення, які визначають тему і зміст тексту.

Вправа 24

1. Прочитайте текст.

Щоденно ми спілкуємося з іншими людьми, читаємо дописи, слухаємо радіо, дивимося телепередачі й навряд чи думаємо про те, що послуговуємося мовою.

Мова — основний засіб спілкування, але ж не єдиний. Ми можемо передавати інформацію в інший спосіб: мімікою, жестами, символами, звуковими сигналами. Чому ж тоді мову вважаємо основним засобом? Річ у тім, що мовними засобами ми можемо передати будь-яку інформацію. Для прикладу спробуйте повідомити розклад ваших уроків на завтра мімікою. Або відповісти на запитання «Котра година?» жестами. А розказувати про все це за допомогою мови легко і звично.

А чи міркували ви, яким би був світ без мови? Уявіть: ви прокидаєтеся зранку і не чуєте жодного слова, не бачите жодної літери. Ви нікому не телефонуйте, не читаете книжок, журналів, бігборди на вулицях без тексту тощо. Ви не вітаєтеся з батьками й не пишете повідомлення подрузі.

2. Визначте тему тексту та підтеми.
3. Сформулюйте основну думку.
4. Випишіть ключові слова.
5. Напишіть продовження тексту (2—3 речення).

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

Виконайте тестові завдання. У завданнях 1—5 оберіть один правильний варіант відповіді, у завданні 6 увідповідніть варіанти з двох стовпчиків.

1. Мова — це
 - А пов'язані між собою речення, що передають якусь думку
 - Б засіб передавання інформації
 - В процес спілкування
 - Г сукупність правил написання слів
2. Чого ми НЕ робимо за допомогою мови?
 - А пізнаємо світ
 - Б називаємо предмети, явища
 - В думаємо
 - Г дихаємо
 - Д виражаємо почуття

3. Не відповідає дійсності твердження із варіантом продовження: українська мова в Україні...

А національна

Б державна

В мова освітнього процесу

Д єдина, яку вивчають у школі

4. Текст — це

А сукупність граматично пов'язаних між собою слів

Б певне повідомлення; сукупність речень, пов'язаних між собою за змістом

В різні твердження чи заперечення

Г сукупність різних мовних одиниць (звуки, слова, словосполучення, речення)

5. Позначте визначення поняття «основна думка тексту».

А те, про що розповідається в тексті

Б частина загальної теми тексту, що зазвичай розкривається в одному абзаці

В те, заради чого був створений певний текст, що хотів донести автор до своїх читачів

Г окремі слова чи словосполучення, які визначають тему і зміст тексту

6. У відповідніть ключові слова та заголовки текстів.

Ключові слова

1 природа, екологія, потепління

2 засоби спілкування, мова, комунікація

3 читання, спорт, мандрівки

4 самоосвіта, школа, знання

Заголовки

А Улюблені заняття сучасної молоді

Б Навчання впродовж життя

В Бережімо природу

Г Чи один у полі воїн?

Д Ну що б, здавалося, слова... (Т. Шевченко)

Запитання для самоперевірки

Дайте усні відповіді на поставлені питання, якщо можливо, запишіть на диктофон.

Дотримуйтеся вимог:

- лаконічно й посутньо;
- зв'язний текст;
- дотримання орфоепічних норм;
- лексична й граматична вправність.

1. Що таке мова?
2. Що ми робимо за допомогою мови?
3. Як мова допомагає нам пізнати світ?
4. Чому важливо, щоб українці розмовляли українською мовою?
5. Чому треба берегти й розвивати свою мову?

Саморефлексія

1. Що нового ви дізналися про мову та мовлення?
2. Що вас найбільше зацікавило?
3. Де ви можете використати здобуті знання?
4. Чи задоволені ви своїми успіхами у вивченні цього розділу? Оберіть свій «рівень заряду».

5. Якщо ви хочете покращити успіхи, що плануєте для цього зробити?

ЛЕКСИКОЛОГІЯ

У цьому розділі ми поговоримо про таке:

- Навіщо потрібні слова? Чи всі слова мають значення?
- Для чого нам потрібні синоніми, антоніми, омоніми, пароніми?
- Звідки беруться слова?
- Куди вони зникають?
- Чи всі слова однаково широко вживають усі мовці?
- Що таке словники? Які вони бувають?

§ 5. Лексичне значення слова. Твір-розповідь

Вправа 25

1. Доберіть ілюстрації до слів.

рис

сир

2. Поміркуйте, чим схожі й чим відрізняються слова.
3. Що допомагає вам зрозуміти значення слів?

Ми вже знаємо, що **слово** — одиниця мови, якою ми називаємо все, що є на світі: предмети, явища, осіб, дії, ознаки, процеси тощо. Усі повнозначні слова, що є самостійними частинами мови, мають **лексичне значення** — те, що слово означає.

Усі слова мови — це лексичний склад, або **лексика** мови.

Її вивчає спеціальний розділ мовознавства — **лексикологія**. У перекладі з грецької назва цього розділу означає «учення про слово».

Лексичне значення слів подано в **тлумачних словниках**, які існують у паперовому й електронному варіантах.

Вправа 26

1. Прочитайте слова й випишіть ті з них, які мають лексичне значення.

Щастя, сильний, сьомий, книга, чудово, не, собака, він, про, любити, холодно, але, сміятися, корисний, в, б, знати, сто, комп'ютерний, мій.

2. Визначте й надпишіть, до яких частин мови належать виписані слова.

Пригадайте! Самостійні частини мови: іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник.

Вправа 27

Запишіть слова, що відповідають лексичному значенню (за потреби скористайтеся довідкою).

1. Який заслуговує на довіру; постійний у своїх поглядах і почуттях; відданий.
2. Перший виступ артиста на сцені.
3. Морська тварина, що має вісім ніг-щупалець.
4. Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без дотримання норм літературної мови; нечиста мова.
5. Шанобливо ввічливий у поводженні з людьми; чемний.

Довідка: дебют, суржик, гречний, вірний, восьминіг.

Словникова стаття — це частина словника. На початку в ній подано слово, а потім — пояснення його значення, опис ознак тощо.

Вправа 28

1. Розгляньте статтю з електронного видання тлумачного словника. Ознайомтесь із її структурою.

Словник української мови Академічний тлумачний словник (1970—1980)

Пошук

☐ в означеннях

Тлумачення, значення слова «хобі»:

ХОБІ, *невідм., сер.* Яке-небудь захоплення, улюблене заняття на дозвіллі. *Товариш Книш, як усі занадто віддані своїй справі люди, мав своє хобі: самодіяльність* (Павло Загребельний, *Переходимо*, 1971, 18); *Хоч вважається, що вишивання — це хобі дівчат, у гуртку навчаються й хлопці* (Народна творчість та етнографія, 2, 1970, 105).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 11, 1980. — Стор. 99.

Коментарі (0)

Слово

Граматичні особливості

Лексичне значення

Приклади

2. Прочитайте наведену нижче словникову статтю. Що ви з неї дізналися? Розберіть її за зразком із попереднього завдання.

ВЕЛОСИПЕД, а, *чол.* Напіваавтоматична дво- і триколісна машина, що рухається силою їздця, який натискує ногами на педалі. *Шляхом їхав велосипедом якийсь чоловік* (Євген Кравченко, Сердечна розмова, 1957, 165); *Озирнувшись навколо себе, Юля взяла велосипед і вивела на стежку* (Григорій Тютюнник, Вир, 1964, 246).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 1, 1970. — Стор. 323.

Коментарі (1)

Вправа 29

1. Випишіть із тлумачного словника (паперового чи електронного) лексичне значення будь-яких трьох слів: іменника, прикметника й дієслова.
2. Складіть і запишіть із цими словами речення.

Вправа 30

Уявіть себе укладачем тлумачного словника та сформулюйте лексичне значення запропонованих слів.

вересень

говорити

стислий

Вправа 31

1. Прочитайте текст.

Чи помічали ви, що найчастіше на день народження людині бажають щастя? Усі люди прагнуть бути щасливими, але кожен має своє розуміння щастя, а тому й шукає його в різному. Для когось запорукою щастя є «Apple iPhone 13», для когось — вірні друзі, інші найбільше цінують сімейний затишок, хтось мріє виграти Олімпійські ігри, а хтось — подорожувати.

2. Випишіть слова, які не мають лексичного значення.
3. Сформулюйте й запишіть лексичне значення слова *щастя*. Перевірте його в тлумачному словнику.
4. Знайдіть найцікавіші відмінності між вашими визначеннями та словниковим. Складіть із них добірку «Наше уявлення про щастя».
5. Розгляньте світлини на початку розділу та на цій сторінці. Які ситуації на них зображені? Виконайте завдання на вибір:
 - придумайте й запишіть історію за однією з фотографій;
 - напишіть есе на тему «Що робить людей щасливими».

Увага! Неправильне розуміння лексичного значення слова зумовлює появу **лексичних помилок**. Наприклад, недоречно говорити *більша половина класу*, тому що слово *половина* означає «одна з двох рівних частин чого-небудь», отже, половина не може бути більшою чи меншою. Проте більшою чи меншою може бути частина.

Поширеними лексичними помилками є повторення спільнокоренових чи однакових слів і вживання поряд слів, близьких за значенням. Варто замінити одне з них синонімом або зовсім прибрати. Наприклад:

письменник написав — митець / прозаїк / (ім'я та прізвище письменника) написав;

у січні місяці — у січні (зрозуміло, що *січень* — це назва місяця; ми ж не говоримо «у середу день тижня»).

Інколи повтор є художнім прийомом, що надає тексту емоційності та виразності:

Жукав собі жук-моріжук (І. Андрусак).

Якщо ви прочитаєте це речення вголос, почувете, що повторення кореня передає дзижчання комах.

Вправа 32

1. виправте лексичні помилки в реченнях і запишіть правильні варіанти.
 1. Він мріє побудувати будинок.
 2. Це мій перший дебют.
 3. Школярі підійшли до школи.
 4. До магазину зайшов дорослий чоловік.
 5. Літні канікули починаються з червня місяця.
 6. Моя подруга вона дуже розумна.
 7. У фінальному кінці фільму все налагоджується.
 8. Малювання — моє нове улюблене хобі.
 9. Письменники пишуть різні твори.
2. Поясніть причини помилок. Згадайте, чи помічали ви подібні помилки в мовленні людей навколо. Наведіть приклади й запропонуйте способи виправлення.

Вправа 33

1. Разом пригадайте, що таке твір-розповідь, назвіть його ознаки, сформулюйте визначення.
2. Перевірте результат своєї роботи.

Твір-розповідь — це твір, у якому йдеться про події, що розвиваються в часі й ведуть до певного результату. У творі-розповіді є дійові особи, з якими щось відбувається.

3. Ознайомтеся з пам'яткою. Чи є для вас новою ця інформація? Як ви зможете її використати?

ЯК ПИСАТИ ТВІР-РОЗПОВІДЬ

1. У вступі повідомте про дійових осіб, місце й час події.
2. В основній частині розкажіть про перебіг події, її розгортання в часі.
3. У завершальній частині повідомте про результат розвитку події.

Вправа 34

1. Розгляньте фото. Чи відомо вам, хто і в якій ситуації на ньому зображений? Якщо так, розкажіть про це однокласникам та однокласникам.
2. Ознайомтеся з добіркою фактів про український музичний гурт.

- «KALUSH Orchestra» — український реп-гурт, що використовує у своїй творчості фольклорні мотиви.
- Назва гурту походить від назви Калуша, рідного міста вокаліста Олега Псюка.
- У травні 2022 року гурт представив Україну на пісенному конкурсі «Євробачення» та здобув перемогу.
- Пісня «Стефанія», з якою «KALUSH Orchestra» виступали на Євробаченні, присвячена мамі вокаліста.
- Рожева панاما, у якій завжди виходить на сцену Олег Псюк, стала справжнім символом української перемоги. Її зображенням прикрасили свої логотипи «Укрпошта», «Укрзалізниця» та інші українські компанії.

- Кришталевий мікрофон (нагороду конкурсу «Євробачення») та рожеву панаму учасники гурту продали на благодійному аукціоні. Зібрані кошти було витрачено на потреби української армії.

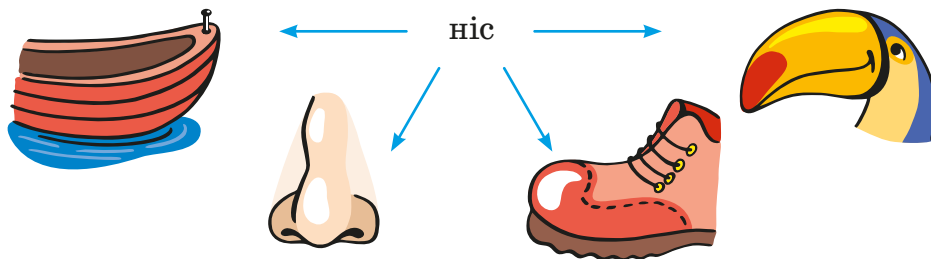

3. Користуючись пам'яткою з попередньої вправи, напишіть твір-розповідь за темою на вибір:
 - «KALUSH Orchestra» та їхній переможний виступ
 - Історія мого улюбленого музичного гурту, виконавця чи виконавиці

§ 6. Однозначні й багатозначні слова

Вправа 35

1. Розгляньте малюнки.
2. Поміркуйте та обговоріть, що спільного між зображеннями, окрім назви.

Залежно від кількості лексичних значень повнозначні слова поділяються на однозначні й багатозначні.

Однозначні слова мають одне лексичне значення. Найчастіше такими словами є терміни і власні назви: *комп'ютер*, *Харків*, *префікс*.

Багатозначні слова мають декілька лексичних значень, одне з яких пряме, а решта — переносні. Пряме значення — основне, первинне. Переносне — вторинне, виникло шляхом перенесення назв одних предметів, ознак, дій на інші за подібністю.

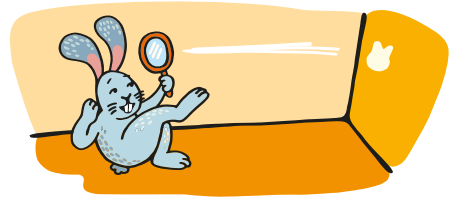
У тлумачному словнику першим подають пряме лексичне значення, далі — усі переносні:

ЗАЄЦЬ, зайця, *чол.*

1. Невеликий полохливий звірок родини гризунів, з кучим хвостом, довгими задніми ногами й довгими вухами.
2. *розм.* Безквитковий пасажир або глядач у театрі, кіно і т. ін.
3. *розм., рідко.* Те саме, що *зайчик* — світла плямка від сонячного променя, відбита блискучою поверхнею.

Вправа 36

1. Розгляньте малюнок. Які значення слова *заєць* він ілюструє?
2. Складіть за малюнком розповідь.

Вправа 37

1. Прочитайте слова. Які з них, на вашу думку, однозначні, а які — багато-значні? Перевірте за словником.

Джинси, лінійка, видихати, свіжий, море, стоматолог, імен-ник, ноутбук.

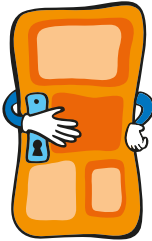
2. Випишіть однозначні слова в зошити. Складіть із ними речення.

Вправа 38

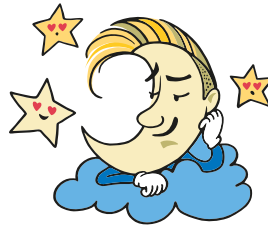
1. Розгляньте малюнки. Складіть і запишіть словосполучення зі словами у прямому та переносному значенні.

біжить

ручка

молодий

заєць

2. Усно поясніть, як утворилися переносні значення слів.

Зразок. *Молода людина* (пряме значення) — *молодий місяць* (переносне). Молода людина прожила ще небагато років, вона росте, розвивається. Місяць теж з'явився на небі нещодавно, він збільшується (росте).

Вправа 39

1. Випишіть словосполучення, у яких є слова, ужиті в переносному значенні.

Вітер шепоче, комп'ютер завис, світлі думки, тепла усміш-ка, клас не слухає вчителя, лагідне море, активне вікно на мо-ніторі, сонце встає, телефон сів.

2. Поміркуйте й наведіть приклади вживання слів у переносному значенні. Складіть і запишіть із ними речення.

Вправа 40

1. Прочитайте текст. Перепишіть його.

Аристарх провів хлопчика поглядом, доки той не сховався за кущами. Після цього поклав важку голову на лапи і заплющив очі. Уві сні він час від часу солодко зітхав, і щаслива котяча усмішка світилася на його подряпаному, брудному писку. Не інакше, Аристархові снилися гори бутербродів та ріки молока (*В. Рутківський*).

2. Підкресліть або виділіть кольором слова, ужиті в переносному значенні.
3. Визначте стиль тексту (художній, науковий, розмовний, офіційно-діловий).
4. Поміркуйте, чи зумовлена кількість слів, ужитих у переносному значенні, стилем тексту.
5. Перекажіть текст, змінюючи його так, щоб усі слова було вжито в прямому значенні. Наприклад: *провів поглядом* — *дивився вслід*.
6. Поміркуйте, як змінився текст.

Вправа 41

1. Пригадайте, як під час навчання вам випадало виконувати тестові завдання. Поділіться досвідом: чи легко було це робити? Чи подобалися вам такі завдання? Що викликало труднощі?
2. Ознайомтесь із пам'яткою. За потреби попросіть учителя чи вчительку пояснити те, що вам незрозуміло.

ЯК ВИКОНУВАТИ ТЕСТ

- Зверніть увагу, який тип тесту перед вами. Деякі завдання вимагають вибрати одну чи кілька правильних відповідей із запропонованих варіантів. В інших потрібно встановити відповідність між варіантами з двох стовпчиків.
- Уважно прочитайте завдання. Спершу дайте відповідь подумки, а коли будете впевнені, позначте її письмово.

- Якщо тест надрукований у спеціальному зошиті, позначайте відповіді там (обведіть правильний варіант, поставте позначку). Якщо тести в підручнику, перенесіть відповіді в зошит.
- У завданнях на відповідність зверніть увагу, чи однакову кількість варіантів подано у двох стовпчиках. Якщо вона різна, то один із варіантів зайвий.

3. Що нового ви дізналися з пам'ятки? Поміркуйте, у яких ситуаціях вона буде для вас корисною.

Вправа 42

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. НЕ має лексичного значення слово, записане в рядку

А я

Б два

В попід

Г є

2. Однозначним є слово, записане в рядку

А ручка

Б лінійка

В смартфон

Г кава

3. Лексичну помилку допущено в рядку

А смачні солодощі

Б солодкі цукерки

В смачні цукерки

Г солодкі солодощі

§ 7. Омоніми

Вправа 43

1. Розгляньте малюнки та об'єднайте їх у пари.

2. Поміркуйте, чи мають слова, однакові за звучанням і написанням, щось спільне у значенні.
3. Пригадайте, як називаються такі слова.

Слова, однакові за звучанням і/або написанням, але зовсім різні за значенням, називаємо **омонімами**.

Зазвичай омоніми є однією частиною мови: дівчинка *Віра* — *віра* в перемогу (іменники), *злити* воду — *злити* собаку (дієслова), *моторне* дитя — *моторне* мастило (прикметники).

Рідше можна спостерігати омоніми, що є різними частинами мови, наприклад: *став* — іменник і дієслово, *три* — числівник і дієслово, *бурі* — іменник і прикметник. Такі омоніми існують лише в одній формі: слова *буря* і *бурі* вже не є омонімами.

Значення омонімів можна з'ясувати за **словником омонімів** або **тлумачним словником**.

КОСА 1, и, жін. Заплетене волосся.

КОСА 2, и, жін. Сільськогосподарське знаряддя для косіння трави, збіжжя тощо, що має вигляд вузького зігнутого леза, прикріпленого до держака.

Зверніть увагу! Як відрізнити омоніми від багатозначних слів?

Різні значення **багатозначного** слова мають між собою щось **спільне** (наприклад, і птахові, й літаку *крила* потрібні, щоб літати). А значення двох **омонімів** **далекі** одне від одного (заплетена *коса* і гостра *коса* нічим не схожі).

У тлумачному словнику різні значення багатозначного слова подають в одній статті, а омоніми — в різних.

Вправа 44

1. Прочитайте скоромовку.

Мила милитись не вміла.
Мила мило з рук не змила.
Мама милила уміло,
Мама з Мили мило змила.
Мило в мами взяла Мила.
Мила маму милом мила.

2. Випишіть омоніми.
3. Надпишіть, якими частинами мови є виписані слова.

Вправа 45

1. Дослідіть фрагмент статті тлумачного словника.

КЛЮЧ 1, а, чол.

1. Знаряддя для замикання та відмикання замка, засува та ін.
2. Знаряддя для загвинчування або відгвинчування гайок, болтів і т. ін., для накручування завідних механізмів тощо.
3. *до чого, для чого, перен.* Засіб для розуміння, розгадування когось, чогось, для оволодіння чимось.

КЛЮЧ 2, а, чол., рідко. Те саме, що *джерело*.

2. Знайдіть і назвіть відмінності в записі значень багатозначного слова й омонімів.

3. Ще одне значення слова *ключ* — «форма трикутника, у яку вибудовуються журавлі, коли літають на далекі відстані». Запишіть його, як у словнику.
4. Виконайте завдання на вибір: складіть речення з кожним із наведених омонімів; намалюйте ілюстрації до омонімів.

Вправа 46

1. З'ясуйте значення омонімів, складіть із ними речення.
Бал — бал, доро́га — дорога́, дати — дати, на бе́резі — на берéзі, сонце — сон це, шию — шию.
2. Запишіть на вибір два складені речення.

Вправа 47

1. Прочитайте уривок з оповідання Тетяни Стус.
— То як же зветься та трава?
— *Отáва*, — переможно вимовив Микита, смакуючи кожен звук.
— Цікаво. У Канаді є місто *Оттава*. Звідти часто приходять подарунки від моєї двоюрідної бабусі. Вона вже багато років там мешкає. Заміж вийшла...
— Та нічого дивного. Я чув, що в Канаді мешкає дуже багато українців. І місто це вони назвали своїм рідним словом.
2. Як називаються виділені слова?
3. З'ясуйте за тлумачним словником значення слова *отава*. Заведіть окремий зошит чи нотатник — «Словничок незнайомих слів». Зробіть у ньому перший запис — значення слова *отава*.
4. Дослідіть, чи правильно Микита пояснив виникнення назви міста. Скористайтесь матеріалами в електронному додатку до підручника (шукайте у відповідному розділі).

Вправа 48

1. Прочитайте вірші. Що, на вашу думку, в них особливого?

Ігор Січовик

Тими самими словами
Різні кажемо слова ми:

1

На горі росте квасоля,
А з гори несе квас Оля.

2

Кістку пес в зубах тримав
І в запасі ще три мав.

3

Я зробила піну з мила,
Та її водичка змила.

4

Я кота шукав уранці
І знайшов його... у ранці.

5

Учи теля, не вчи теля —
Йому не треба вчителя.

Володимир Лучук

Летіла сова,
торохтіла слова:
чи сон це, чи слон це,
а може, і сонце?

2. Складіть вірш, римуючи пари омонімів на вибір. Можна виконати це завдання індивідуально або в групах.

Ідея — і де я, замету — за мету, в тому — втому, звіт — з віт, не суть — несуть, в тих — втих.

3. Виконайте завдання на вибір: продекламуйте складені вірші перед класом; проведіть конкурс на найкращий вірш, найкумедніший вірш, найвиразніше читання, найдивніше читання тощо.

Вправа 49

1. Прочитайте речення. Перепишіть їх у зошит.
 1. — Ні, краще зробимо миролюбного повітряного змія та запустимо його в небо, а сонечка та Маленький Бо вкажуть йому шлях, — мовила Леся й відчула, як Сонце лагідно торкнулось її плечей (Л. Денисенко).
 2. Минулого вечора кіт Роман, як і багато інших киян, був у кавунарни «Баштан» на вулиці Сагайдачного (Г. Ткачук).
 3. У трамваї лісовому вчора їхав вовк додому. У секреті зберігай це, але знай: вовк їхав зайцем (Р. Скиба).
2. Підкресліть у тексті одним кольором багатозначні слова, а іншим — ті, що мають омоніми. Обґрунтуйте думку.
3. Доповніть речення.

Багатозначні слова й омоніми схожі тим, що..., але відрізняються...

Увага! У різних мовах існують схожі слова з різним значенням. Будьте уважними, адже неправильне вживання таких слів призводить до лексичних помилок.

Наприклад:

Українське слово	Слово з іншої мови
овочі — плоди городніх рослин	чеськ. <i>ovose</i> (укр. — <i>фрукти</i>)
інтелігентний — освічений; розумово розвинутий; культурний	англ. <i>intelligent</i> (укр. — <i>розумний</i>)
диван — предмет меблів	польськ. <i>dywan</i> (укр. — <i>килим</i>)
травень — п'ятий місяць календарного року	хорватськ. <i>travanj</i> (укр. — <i>квітень</i>)

Вправа 50

1. Прочитайте уривки з реклами.

Відпочинок на любий
смак!

Макаронні
вироби з муки
вищого сорту.

Вітання з чемпіонату
миру!

Треба щодня читати
на протязі години.

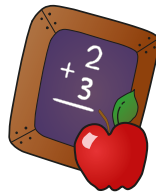
Запрошуємо на концерт
мешканців і гостей
городу!

Це вірна відповідь.

Вам потрібен лише один час на день!

Заняття проводимо у вівторок щонеділі.

2. Знайдіть помилки, поясніть їх причини.
3. Запишіть виправлені варіанти.

Вправа 51

1. Прочитайте запропоновані лексичні значення слів. Запишіть омоніми, яким вони відповідають. За потреби скористайтеся довідкою.
 1. Жінка стосовно дитини, яку вона народила (*іменник*). Володіти чимось (*дієслово*).
 2. Те, у що наряджаються; одяг (*іменник*). Завдання, розпорядження про виконання якої-небудь роботи (*іменник*).
 3. Смуга землі, по якій їздять і ходять (*іменник*). Яка коштує великих грошей; протилежне дешева (*прикметник, жіночий рід*).
 4. Тулуб, корпус людини; торс (*іменник*). Обставини, умови, у яких хто-небудь перебуває (*іменник*).
 5. Збільшувальне скло (*іменник*). Відпалі частинки шкіри, що утворюються біля коренів волосся на голові (*іменник*).

Довідка: мати, стан, лупа, наряд, дорога.

2. Складіть із двома омонімами на вибір речення.

Вправа 52

1. Прочитайте діалог Лесі й Задираки з оповідання Лариси Денисенко «Як диварлики віднайшли у собі гідність».

— Про що ти тут знову патякала? — зухвало запитав Задирака в Лесі.

— Мені йшлося про гідність.

— Ну і що це?

— Самоповага та повага до інших. Не можна залякувати тих, хто від природи створений дуже боязким. Не можна жбурляти *обра́зами* в інших. Не можна шукати болючі місця, щоб бити по них ногою або словом. Коли ти *ко́паєш* когось ногою, то завдаєш фізичного болю. А коли дошкуляєш образливим словом — то болю морального. Ви ж робите боляче, невже не зрозуміло?

— Тю. Вони також нас ображають! Ми тільки для сміху написали сиріткам, які вони боягузи, а вони почали відгавкуватися, наговорюють на нас казна-що! Ти сама це читала, — виправдовувалася Вередунка. Їй не подобалося, коли її сварили та не цінували її вміння вигадувати жахливі історії й дошкульні дражнилки.

2. Висловте припущення, чому лише над словами *образами*, *копаєш* поставлено знак наголосу. Прочитайте нижче тлумачення слова *образ*. Запишіть його в орудному відмінку множини (ким? чим?), поставте наголос. За потреби скористайтеся словником.

ОБРАЗ — вигляд кого-, чого-небудь, відтворений у свідомості, пам'яті або створений уявою.

3. З'ясуйте за допомогою тлумачного словника значення слів *ко́пати* і *копа́ти*.
4. Пригадайте твір Лесі Ворониної, який ви читали в молодших класах. Яка ситуація передувала цьому діалогу? Або ж придумайте таку ситуацію.
5. Перекажіть текст.
6. Підтримайте одного з персонажів, навівши аргумент на користь його думки.
7. Запишіть свою позицію трьома реченнями, почавши так: *Я підтри-
мую..., тому що...*

§ 8. Пароніми

Вправа 53

1. Розгляньте малюнки.

СВІЙСЬКІ
тварини

СВІТСЬКІ
новини

2. Поміркуйте, чим схожі й чим відрізняються виділені слова. За потреби скористайтеся тлумачним словником.
3. Чи можна поміняти місцями прикметники у словосполученнях? Чому?

Слова зі схожим (але не однаковим) звучанням і написанням, але різні за значенням називаємо **паронімами**.

Значення паронімів можна з'ясувати за **тлумачним словником** або за **словником паронімів**. Стаття у словнику паронімів має такий вигляд:

СВІЙСЬКИЙ // СВІТСЬКИЙ

СВІЙСЬКИЙ, *а, е*. Який живе при людях, не дикий, приручений (про птахів, тварин).

СВІТСЬКИЙ, *а, е*.

1. Не церковний, не духовний.
2. Який відповідає вимогам «вищого світу».

Вправа 54

1. Прочитайте пароніми.

Емігрант (*той, хто виїжджає з країни*) — іммігрант (*той, хто в'їжджає до країни*)

абонент (*користувач*) — абонемент (*право на користування*)
адрес (*письмове привітання*) — адреса (*місце мешкання*)
адресант (*відправник*) — адресат (*отримувач*)
багатир (*багатий*) — богатир (*сильний*)
досвідчений (*який має досвід*) — освічений (*який має освіту*)
дружний (*згуртований*) — дружній (*доброзичливий*)
ефективний (*результативний*) — ефектний (*який звертає на себе увагу*)

кампанія (*сукупність заходів*) — компанія (*група осіб; об'єднання*)

музикальний (*здібний до музики; мелодійний*) — музичний (*який стосується музики*)

освічений (*який має освіту*) — освітлений (*на який падає світло*)

пам'ятка (*предмет матеріальної культури*) — пам'ятник (*архітектурна або скульптурна споруда*)

2. Запишіть нові для вас слова у словничок незнайомих слів.

3. Доберіть до світлин слова з наведеного вище переліку паронімів. Складіть із ними речення.

Вправа 55

1. Поясніть значення паронімів, за потреби скориставшись інформацією з попередньої вправи.

Дружний / дружній, адрес / адреса, абонент / абонемент, пам'ятка / пам'ятник.

2. Складіть речення з кожним словом. Запишіть два речення на вибір.

Вправа 56

1. Розгляньте таблицю.

Омоніми	Пароніми
Однакові за звучанням і/чи написанням	Схожі, але не однакові за звучанням і написанням
Різні за значенням	

2. Послугуючись поданою інформацією, розкажіть, чим схожі та чим відрізняються пароніми й омоніми.
3. Доведіть правильність тверджень на конкретних прикладах.

Вправа 57

1. Утворіть та запишіть словосполучення, вибравши потрібне слово з двох, поданих через риску.
ефектний / ефективний танець
приводити / призводити до невдачі
ощадний / ошадливий банк
професія рятівника / рятувальника
серцеві / сердечні вітання
громадський / громадянський транспорт
став дипломатом / дипломантом конкурсу
2. Обґрунтуйте вибір слова. За потреби скористайтесь тлумачним словником чи словником паронімів.
3. Запишіть нові для вас слова у словничок незнайомих слів.

Вправа 58

1. виправте помилки, запишіть правильні варіанти.
 1. Антон часто читає свійські новини.
 2. Катря не любить сидіти на одному місті.
 3. Оксачин брат ходить до музикальної школи.
 4. На уроках української мови ми вчимося формувати свою думку.
2. Запишіть нові для вас слова у словничок незнайомих слів.

Вправа 59

Напишіть диктант за аудіозаписом в електронному додатку до підручника (шукайте у відповідному розділі).

Вправа 60

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Якої пари омонімів немає в українській мові?

- А гóри — горí
- Б óбраз — обрáз
- В мýзика — музíка
- Г листопа́д — листóпад

2. Пароніми є в реченні, записаному в рядку

- А Мій друг Роман читав роман.
- Б І сховалося літо від мене.
- В Іще для ранку було надто рано.
- Г Вони голосували й галасували.

3. Помилку допущено в рядку

- А Жив дідусь на околиці міста.
- Б Назустріч ішла весела кампанія.
- В Наш клас дружний.
- Г Дівчата підійшли до освітленого перехрестя.

§ 9. Синоніми. Твір-опис

Вправа 61

1. Розгляньте малюнки. Які з наведених слів їм відповідають?

сміятися

реготати

хіхикати

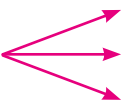
2. Поміркуйте, чим ці слова схожі, а чим відрізняються.
3. Згадайте, як називаються такі слова.

Слова, різні за звучанням і написанням, але близькі або однакові за значенням, називаємо **синонімами**.

Синоніми утворюють **синонімічний ряд**. В одному синонімічному ряді переважно слова однієї частини мови:

хоробрий — сміливий — мужній — безстрашний (усі прикметники).

Синоніми допомагають точно та яскраво висловити думку. Порівняйте, як зміниться ваше бажання вийти надвір, якщо у прогнозі погоди замінити одне слово синонімами:

Надворі *мряка.*
дощ.
злива.

Також синоніми допомагають уникнути повторів одного чи спільнокоренових слів, що, як ми знаємо, є лексичною помилкою. Порівняйте:

Я розмовляю кількома мовами. — Я володію кількома мовами.

Дібрати синоніми допоможе **словник синонімів**.

РОЗМОВА (словесний обмін думками між ким-небудь),
БЕСІДА, МОВА *розм.*, БАЛАЧКА *розм.*, ГОВІРКА *діал.*,
БАЛАКАНКА *діал.*, ГУТІРКА *діал.*, КОНВЕРЗАЦІЯ *діал.*,
заст.; ДІАЛЮГ (між двома або кількома особами).

Вправа 62

1. Прочитайте вірш та уривок із вірша. Випишіть із них синоніми.

Тамара Левченко

ХТО ДІД?

З'їжджалися дочки у гості до діда:
Ось там Завірюха санчатами їде,
За нею Метелиця слідом мете,
Хурделиця Хугу з собою веде.
А тільки-но вітер у полі завіє,
Як стануть на лижі Хуртеча й Завія.
Нарешті, удвох з Заметіллю приїхала
Найменша — улюблена донечка Віхола.

Іван Андрусяк

* * *

У тринадцятім трамваї
верещить і завиває,
гарка, лається, реве
все живе...

2. З'ясуйте, чи однією частиною мови є слова в одному синонімічному ряді.
3. Поміркуйте, чим схожі та чим відрізняються синоніми.

Вправа 63

1. З-поміж наведених слів визначте синоніми й запишіть їх у три стовпчики.

Розумний, ввічливий, жадібний, толковий, чемний, мудрий, гречний, вихований, ненаситний, мізкуватий, делікатний, ласий, ненажерливий, шанобливий, скупий, головатий.

2. Доведіть, що слова в кожному стовпчику є синонімами.

Вправа 64

1. Доберіть і запишіть синоніми до поданих слів.

веселка

радіти

2. Доповніть синонімічні ряди, звернувшись до словника синонімів.
3. Поміркуйте, чим відрізняються слова в одному синонімічному ряді.

Вправа 65

1. Прочитайте поради психологів.

Якщо ви хочете бути здоровою і щасливою людиною, дотримуйтеся таких правил:

- їжте *хороші / корисні* продукти, ведіть активний *спосіб / засіб* життя;
 - не забувайте про *повноцінний / якісний* відпочинок і сон;
 - будьте *оптимістичними / життєлюбними* та *вірте/довіряйте*, що краще попереду;
 - знайдіть улюблене *заняття / хобі*;
 - ніколи не *припиняйте / зупиняйтеся* вчитися;
 - *біжіть від / уникайте* рутини / буденності;
 - мисліть позитивно, адже *злі / погані* думки *вбивають / знищують* нас, а *радісні / світлі* — додають хвилини життя.
2. Запишіть поради, вибравши ті з виділених слів, що є найбільш влучними. Поясніть, чому ви обрали саме ці слова.
 3. У яких реченнях обидва слова доречні? Чому?
 4. Доповніть поради ще двома пунктами.

Вправа 66

- Доберіть синоніми до слова *легкий*, де це можливо.

<i>легкий</i> портфель	<i>легка</i> атлетика
<i>легкий</i> характер	<i>легка</i> задача
<i>легка</i> хода	<i>легка</i> промисловість
- Поясніть, чому до одного слова ви дібрали різні синоніми.
- Поміркуйте, чому не до всіх значень слова можна дібрати синоніми.

Вправа 67

Виправте помилки в реченнях, замінюючи одне з повторюваних слів синонімом. Запишіть скориговані речення.

- В оповіданні розповідається про вигадану країну.
- Кожен у своєму житті має право робити по-своєму.
- Ми можемо використати всі можливості сучасного світу.
- Данило любить свого домашнього улюбленця.
- Коли я стану письменником, напишу цікавий твір.
- Багато дітей люблять грати в комп'ютерні ігри.

Вправа 68

- Прочитайте текст і знайдіть лексичні помилки.

Ми повинні розуміти, що людина не може завжди бути щасливою. Для людини нормально відчувати злість, засмучуватися або злитися. Іноді, за певних обставин, злість навіть може бути корисною.

Як же налаштувати себе на позитив? Треба зосередитися на позитивних моментах життя. Намагайтеся зрозуміти, що сповнює вас оптимізмом і робить щасливішими. Погляньте на світ оптимістично. Навчіться зосереджуватися на позитивних емоціях.

- Замініть у тексті повторювані слова синонімами.
- Доберіть заголовок до тексту. Запишіть скоригований текст.
- З'ясуйте значення слова *оптимістичний*, доберіть синоніми.
- Поділіться своїми думками: що допомагає вам поліпшити настрій?

Вправа 69

1. Разом пригадайте, що таке твір-опис, назвіть його ознаки, сформулюйте визначення.
2. Перевірте результат своєї роботи.

Твір-опис — це твір, мета якого — описати предмет, особу або явище, розповісти про зовнішні ознаки, риси характеру.

3. Ознайомтеся з пам'яткою. Чи була для вас новою ця інформація? Як ви зможете її використати?

ЯК ПИСАТИ ТВІР-ОПИС

1. У вступі назвіть предмет, особу або явище, передайте загальне враження від них.
2. В основній частині опишіть ознаки предмета, особи або явища.
3. У висновках висловіть своє ставлення до них.

Вправа 70

1. Прочитайте текст.

Марфа Тимченко — українська художниця, майстриня петриківського розпису й народного декоративного живопису. Пломенисті вогненно-сонячні пелюстки, чудернацькі жар-птиці, райдужні ягідки калини, різнобарвні райські квіти на її картинах назавжди запам'ятовуються, варто їх лише раз побачити.

(Із сайту Одеської національної наукової бібліотеки)

Марфа Тимченко.
Сідає (1978)

2. Розгляньте картину. Що ви на ній бачите? Яке враження вона на вас справляє? Чи подобається вона вам? Чому?
3. Користуючись пам'яткою з попередньої вправи, напишіть твір-опис за картиною.

§ 10. Антоніми. Лексичний розбір слова

Вправа 71

1. Прочитайте уривок із вірша Алли Свашенко.

Два брати жили на світі,
Був один з них працьовитий,
А другий — ледачий дуже.
Слухай казку про них, друже.

День і ніч брати сварились
І ніколи не мирились.
Все, що перший будував,
Другий миттю руйнував...

Той хоробрий і правдивий,
Той брехливий, полохливий.
Той розумний, той дурний,
Той великий, той малий.

2. Знайдіть і випишіть із вірша слова, що мають протилежне значення.
3. Пригадайте, як називаються такі слова.

Слова, що мають протилежне лексичне значення, називаємо **антонімами**, вони утворюють антонімічні пари.

Антоніми потрібні для увиразнення мовлення, допомагають яскраво показати відмінності між предметами чи явищами, висловити протилежні думки. Саме це ми спостерігали в поезії про двох братів: *хоробрий — полохливий, правдивий — брехливий, розумний — дурний, великий — малий* та ін. Порівняйте з реченням: *Брати були різні*.

Антоніми до слова можна знайти в **словнику антонімів**.

ДЕНЬ ↔ НІЧ

Частина доби від
ранку до вечора.

Частина доби від
вечора до ранку.

Вправа 72

- Прочитайте прислів'я.
 - Чого в молодості навчився, то на старість як знайдеш.
 - Хто хоче багато знати, тому треба мало спати.
 - Пішов провідать, та zostався обідать.
 - Брехня панує — правду гальмує.
 - Коли праве діло, то говори сміло.
 - Не тим час дорогий, що довгий, а тим, що короткий.
 - Краще погано їхати, ніж хороше йти.
 - З великої хмари малий дощ.
 - Вітер не піймаєш, дим не заховаєш.
 - Хто рано підводиться, за тим і діло водиться.
- Випишіть прислів'я, у яких є антоніми. Підкресліть антоніми.
- Згадайте або знайдіть ще два прислів'я з антонімами. Доповніть свою добірку в зошиті.

Вправа 73

- Доберіть антоніми до слів, де це можливо.
Друг, спілкуватися, позитивний, вчасно, сім, зима.
- Поміркуйте та висловіть свої думки: чому не до всіх слів можна дібрати антоніми?

Вправа 74

Доповніть речення антонімами, користуючись підказками в дужках. Запишіть доповнені речення.

Ми снідаємо ..., а вечеряємо ... (час доби)

Узимку дні ..., а влітку ... (тривалість)

Жираф ..., а зайчик ... (зріст)

Морозиво їдять ..., а чай п'ють ... (температура).

На зелений сигнал світлофора ми ..., на червоний ... (рух)

Вправа 75

1. Доберіть антоніми до слова *важкий* у різних його значеннях.

важка валіза

важкий характер

важка справа

важкі думки

важка голова

важка атлетика

2. Чи є дібрані антоніми багатозначними словами? Поясніть свою думку.

Вправа 76

1. Ознайомтеся з алгоритмом і зразком лексичного розбору слова. Переконайтеся, що всі пункти вам зрозумілі. За потреби попросіть пояснення у вчителя або вчительки.

ЛЕКСИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

Послідовність розбору

1. Поясніть лексичне значення слова.
2. Укажіть, однозначним чи багатозначним є слово.
3. Визначте, у прямому чи переносному значенні вжито слово.
4. Доберіть до слова синоніми, антоніми (якщо можливо), назвіть його омоніми (якщо є).

Зразок розбору

І марили *айстри* в розкішнім півсні про трави *шовкові*, про сонячні дні (*Олександр Олесь*).

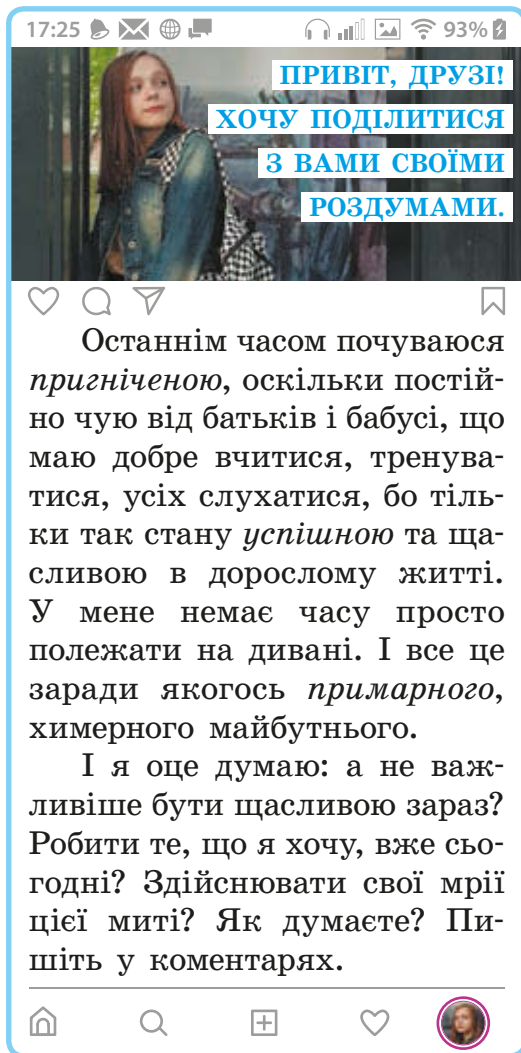
Айстра — це назва квітучої рослини. Це слово однозначне, його вжито в прямому значенні. Синонімами до нього можуть бути слова *квітка*, *рослина*. Це слово не має антонімів і омонімів.

Шовковий має пряме значення «зроблений із шовку». Це багатозначне слово. Тут його вжито в переносному значенні — «схожий на шовк». Синонімами до нього є слова *м'який*, *ніжний*, *гладенький*, антоніми — *твердий*, *жорсткий* тощо.

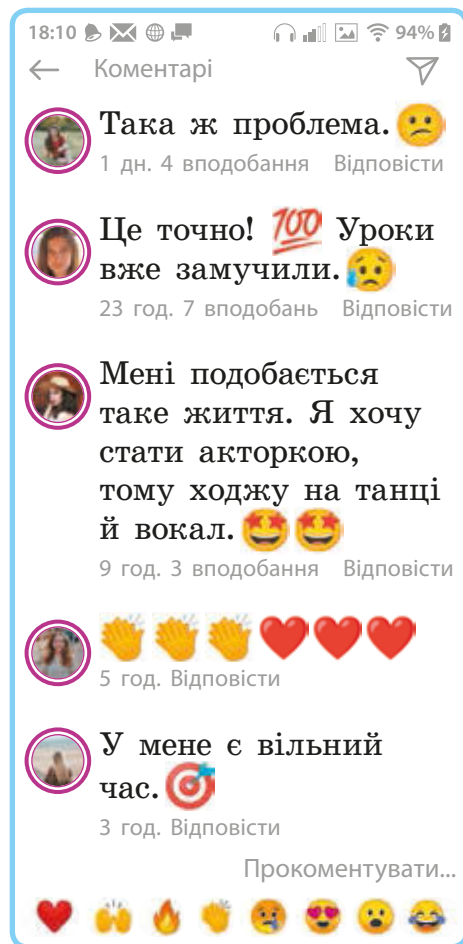
2. Виконайте лексичний розбір виділених слів у наведеному реченні.
Сю ніч зорі чомусь *колючі*, як налякані їжачки (Л. Костенко).

Вправа 77

1. Прочитайте текст допису й коментарі до нього.

2. Випишіть із тексту допису синоніми.

2. Доберіть та запишіть антоніми до виділених курсивом слів.
3. Сформулюйте основну думку допису.
4. Визначте тему тексту та його мікротеми.
5. Висловіть власне ставлення до проблеми у формі коментаря до допису (три речення).
6. Обговоріть це питання в класі, візьміть участь у дискусії.

Вправа 78

1. Прочитайте словосполучення.
хибна істина
сльози щастя
гірка радість
2. Що вони означають? Чи можна так говорити? Обґрунтуйте думку.

Вправа 79

Разом із дорослими перегляньте український мультфільм, наприклад «Капітошка» й «Капітошко, повертайся!». Виконайте завдання.

1. Розкажіть, хто такий Капітошка. Яка його вдача? Запишіть п'ять прикметників — його характеристик. Доберіть синоніми до записаних слів.
 2. Запишіть п'ять характеристик Вовченяти. Доберіть антоніми до записаних слів.
 3. Кого з героїв мультфільму можна назвати оптимістом? Чому?
 4. Як, на вашу думку, позитивні емоції та щире спілкування впливають на життя?
 5. Напишіть листа Капітошці або Вовченяті й розкажіть про свій характер. Використайте в тексті три ряди синонімів і три пари антонімів.
- Якщо ви дивились інший мультфільм, виконайте ті самі завдання щодо його героїв.

Вправа 80

Виконайте тестові завдання. У завданнях 1 і 3 оберіть один правильний варіант відповіді, у завданні 2 увідповідніть варіанти з двох стовпчиків.

1. На місці пропуску в реченні можна вжити всі слова, ОКРІМ

Для підтримання здоров'я радять споживати ... їжу.

- А** корисну
- Б** якісну
- В** здорову
- Г** добру

2. Установіть відповідність між групами слів за значенням і реченнями, у яких є такі слова.

Речення

Група за значенням

- 1 Ви теж бачите? Штовханина і шарпанина, крик і гвалт.

А омоніми

- 2 Не зупинялися вони ні вдень ні вночі.

Б пароніми

- 3 На конверті варто зазначати адресанта й адресата.

В синоніми

- 4 Ми сховалися у хижі, бо навколо хижі звірі.

Г антоніми

3. На місці пропусків у реченні мають бути два слова, записані в рядку

Режим дня допомагає навіть ... спортсменам підтримувати дисципліну і ... перемогу.

- А** освіченим, отримати
- Б** досвідченим, здобути
- В** освітленим, виграти
- Г** бувалим, одержати

§ 11. Групи слів за походженням

Вправа 81

1. Розгляньте малюнки й підпишіть до них.

гіроскутер

самокат

2. Поміркуйте, чому ці засоби пересування так називаються.
3. Чи однаково зрозумілі обидві назви? Чому?
4. Яке зі слів, на вашу думку, українське за походженням, а яке запозичене з іншої мови?

Більшість слів української мови виникли на території нашої держави. Ці слова називаємо **власне українською лексику**. До таких слів зазвичай легко дібрати спільно-кореневі та зрозуміти їхнє значення через асоціації зі спорідненими словами, наприклад:

відсоток — 1 частина *від сотні*,

лікарня — місце, де *лікують*,

перемогти — *зможти* краще.

Слова, які ми запозичили з інших мов, називаємо **іншомовними**, чи **запозиченими**. Такі слова співзвучні з відповідниками в інших мовах, наприклад:

комп'ютер з англ. *computer*,

бутерброд з нім. *Butterbrot* «хліб з маслом»,

тріо з італ. *trio* від лат. *tria* «три».

Запозичені слова збагачують мову, якщо дають назву новому поняттю. Але надмірне використання іншомовних слів позбавляє нашу мову самобутності, особливо якщо маємо власне українські відповідники.

Значення іншомовних слів можна з'ясувати у тлумачному словнику або **словнику іншомовних слів**.

Зверніть увагу! Іншомовні слова мають низку ознак, за якими їх можна розпізнати. Але треба пам'ятати, що ці ознаки наявні не в усіх словах:

1. Починаються на **а, е й** часто **і**: *абрикос, андроїд, електроніка, епіцентр, інструмент, історія* (Але: *ім'я, інакше, інколи* — українського походження).
2. Збіги голосних: *біолог, віртуоз, ідеал, стереоскоп* (Але: *виорати, наодинці* — українського походження).
3. Складні для вимови збіги приголосних: *абстрактний, матч, тембр*.
4. Наявність звуку [ф]: *фабрика, фігура, графік, торф* (за винятком слів *Фастів, форкати, фе*).

Вправа 82

1. Прочитайте текст.

Побутує думка, що сучасні підлітки захоплені лише комп'ютерними іграми й не люблять активного відпочинку. На жаль, частка правди в цьому є. Як можна утриматися від спокуси пограти на різних гаджетах?! Комп'ютери, телефони, планшети, плейстейшен...

Але багато дітей знаходить час і для активних розваг. Велосипеди, самокати, скейтборди — справжні господарі сучасних міст. Футбол, дзюдо, плавання теж популярні серед підлітків. Захоплення можуть бути різними. Головне — утримувати баланс між активним і пасивним відпочинком.

2. Випишіть із тексту іншомовні слова. Поясніть вибір.
3. Поміркуйте, навіщо ці слова запозичено в українську мову. Чи є українські заміники до них?

Вправа 83

1. Прочитайте пари слів.

Лаконічний — стислий, доказ — аргумент, пост — допис, фотографія — світлина, цілковитий — абсолютний, фонтан — водограй, воротар — голкіпер, окей — гаразд.

2. Поміркуйте, за яким принципом слова об'єднано в пари. Як такі слова називаються?
3. Яке зі слів українське, а яке запозичене? Як ви це визначили?
4. До українських слів доберіть спільнокореневі й запишіть їх.
5. Складіть речення з будь-яким іншомовним словом на вибір. Замініть це слово синонімом. Дослідіть, чим відрізняються обидва речення.

Вправа 84

1. Запишіть українські відповідники до іншомовних слів (за потреби скористайтеся довідкою).

Мурал, баг, тег, стикер, кавер, гаджет, вау (*вигук*), лайк, вікенд.

Довідка:

пристрій,
хиба,
вихідні,
стінопис,
наліпка, овва,
вподобайка,
мітка,
переспів.

2. Доберіть до світлини іншомовне слово зі списку.

Вправа 85

1. Прочитайте статтю зі словника іншомовних слів.

МУЗИКА (грец. μουσική — *мистецтво муз*) — мистецтво, яке відображає дійсність у звукових художніх образах.

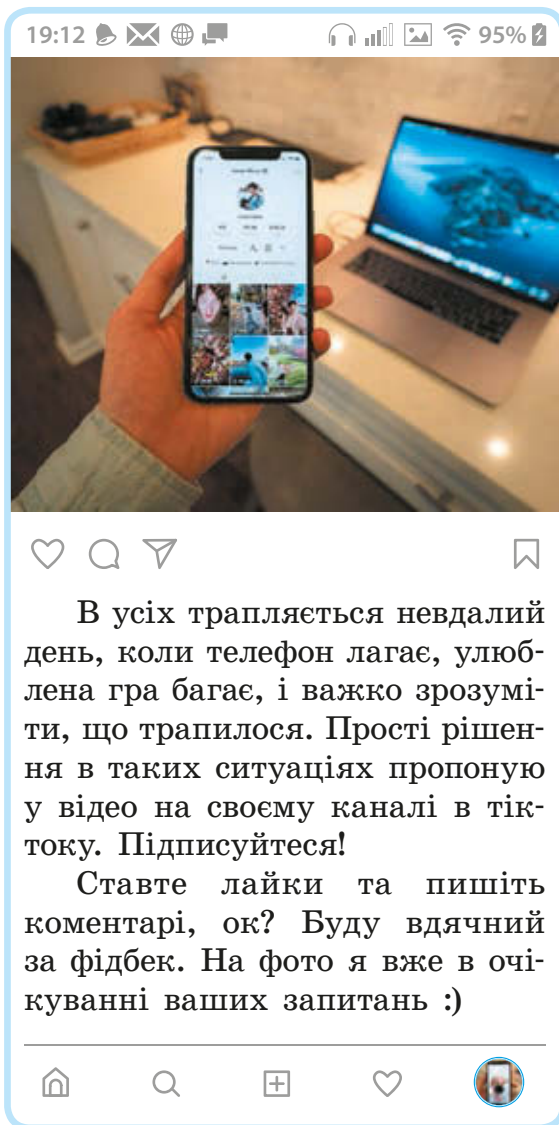
2. Порівняйте її зі статтями з тлумачного словника. Які відмінності ви знайшли?
3. З'ясуйте за допомогою словників, іншої довідкової літератури чи інтернету, які назви ваших шкільних дисциплін є запозиченими словами. Запишіть їх.

Вправа 86

1. Прочитайте текст допису. Знайдіть у ньому запозичені слова.
2. Спишіть текст, замінивши, де можливо, запозичені слова українськими відповідниками.
3. Поміркуйте та поясніть, що змінилося в новому тексті порівняно зі старим.

Вправа 87

1. Запишіть усі українські назви місяців.
2. Поміркуйте, це слова українського походження чи запозичені. Поясніть свою думку.
3. Як ви думаєте, чому місяці так називаються?
4. Підкресліть ті назви місяців, які є багатозначними словами або омонімами.
5. Складіть речення зі словами, які ви підкреслили, у різних значеннях.

§ 12. Написання слів іншомовного походження

Вправа 88

1. Прочитайте текст.

СВІТ ЗАХОПЛЕНЬ

15 жовтня 2021

Сьогодні все частіше можна почути про ік(*i/u*)гай. Назву цього японського поняття складно перекласти українською, але приблизно її можна розшифрувати як «те, що надає життю сенс, що змушує нас прокидатися щоранку з радістю».

Ік(*i/u*)гай може являти собою хо(б/бб)і, профе(с/сс)ію або стосунки. Когось надихає думка підкорити Кордил(ь/')єри чи політати на пара/сей(л/лл)інгу, а хтось отримує нереальне задоволення, готуючи на вечерю лазан(ь/')ю чи пі(ц/ци)у для рідних людей.

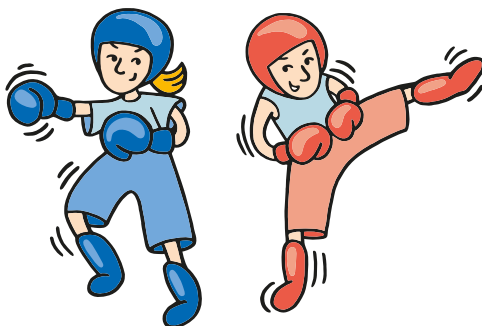
2. Зверніть увагу на слова з двома варіантами написання. Чи можете ви самостійно вибрати правильний? Що викликає у вас труднощі?
3. Визначте за текстом, які основні орфограми є в іншомовних словах.

Запозичені з інших мов слова відрізняються від українських: у них не діє закон милозвучності (порівняйте українське слово *договір* та запозичене *контракт*), немає розгалуженої системи спільнокорених слів, вони мають особливості правопису.

До основних орфограм в іншомовних словах належать такі:

- правопис голосних,
- написання м'якого знака й апострофа,
- подвоєння літер на позначення приголосних,
- правопис складних слів.

Написання И та І в загальних назвах

К...КБОКС...НГ

І чи И?

Пишемо И	Пишемо І
Правило «дев'ятки» в основах загальних назв	
після дев'яти літер на позначення приголосних д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р перед наступним приголосним, окрім й: <i>кікбоксинг</i>	після приголосних, що не входять до «дев'ятки»: <i>кікбоксинг</i>
Винятки: <i>вимпел, диякон, єпископ, імбир, кипарис, лиман, мирт, химера</i>	перед голосним: <i>геніальний</i>
	перед літерою, що позначає [й]: <i>кальцій, рієлтор [йе]</i>
Пишемо і на початку слів і в кінці невідмінюваних іменників після приголосних: <i>ідея, селфі</i>	

Підказка. Легко запам'ятати літери, що входять до «дев'яти», можна за допомогою фраз:

Де Ти З'їси Цю Чашу Жирю — усі літери на позначення приголосних.

Реве Та Стогне Дніпр Широкий, Човни З Цитринами Жене — перша літера в кожному слові.

Вправа 89

1. Прочитайте запозичені слова.

Чизкейк — чіабата, принтер — шопінг, матриця — відео, таксі — таксист, історія — історик, графіті — тинейджер, пікнік — система, лінк — лиман, банкір — касир.

2. Поясніть написання літер на позначення голосних у словах.

Написання **И** та **І** у власних назвах

Пишемо **И**:

- у географічних назвах із кінцевими **-ика**, **-ида**:
Антарктика, Флорида;
- у географічних назвах після **ж, дж, ч, ш, щ, ц** перед приголосними:
Алжир, Вірджинія, Лейпциг;
- у географічних назвах зі звукосполученням **-ри** перед буквами на позначення приголосних (крім **й**):
Рим, Крит;
- у деяких географічних назвах традиційно:
Аргентина, Бразилія.

Літеру І пишемо після приголосних у власних назвах традиційно:

Сідней, Туніс.

Зверніть увагу! Власні назви, що перейшли в категорію загальних, пишемо за правилами правопису загальних назв іншомовного походження: *дйзель* (від прізвища *Рудольфа Дізеля*), *силуёт* (від прізвища *Етьєна де Сілуётта*).

Інші літери на позначення голосних

Запам'ятайте!

проЄкт, інтуїція, альтруїзм, параиУт, жУрі, брошУра

Вправа 90

Перепишіть, уставляючи пропущені літери на позначення голосних. Поясніть орфограми.

1. Скр..ншот, пр..нтер, пар.., картр..дж, роум..нг, Пар..ж, ч..пси, дж..нси, клав..атура, Ч..лі, п..ар, мон..тор, к..но, Ваш..нгтон, опц..я, лог..ка, с..стема, ком..кс, серв..с.

2. Граф..т.., тер..тор..я, ф..нанс..ст, ..дент..чний, ор..г..нал, ..нформат..ка, ..люстрац..я, асоц..ац..я, стат..ст..ка, ф..л..ал, м..н..стр, кл..н..ка, ..нформац..я, с..туац..я, ант..в..рус.

Вправа 91

1. Згадайте назви своїх уроків.
2. Запишіть ті з них, до яких можна застосувати вивчені правила написання запозичених слів.
3. Поясніть правопис записаних слів.

Вправа 92

1. Прочитайте текст.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ ЛЮБИТЕЛІВ ЕКСТР..МУ

Головна відмінність трюкового самоката від звичайного полягає в тому, що в ньому немає складного механ..зму. Конструкц..я має бути особливо міцною, щоб легко витримувати ф..з..чні зусилля райдера під час стрибків, ф..нтів, при ударах.

Також варто звернути увагу на колеса: вони мають бути невеликі, частіше виготовлені з пол..уретану.

Часто райдери мод..ф..кують самокат під свої потреби.

2. Перепишіть, уставляючи в слова потрібні літери.
3. Підкресліть усі іншомовні слова в тексті.

Вправа 93

Знайдіть слова, написані з помилками, і запишіть їх правильно. Поясніть орфограми.

Героїчний, чизбургер, ескиз, вібродзвінок, презентація, сімptom, кредит, теорія, бизнесмен, гарантія, варіант, журі, фіксувати, ескиз, фірма, юрист.

Вправа 94

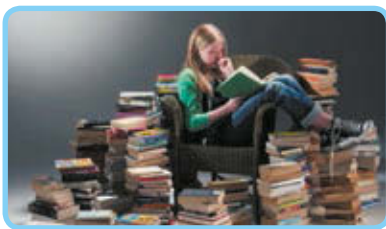
1. Напишіть текст для реклами спортивного клубу, за потреби використуйте слова з довідки.

Довідка: акваероб..ка, п..латес, ф..тнес, стрейч..нг, к..кбокс..нг, джамп..нг, г..мнаст..ка, ц..гун.

2. Які види спорту ви знаєте? Запишіть назви. Поміркуйте, чи є в них орфограми на правило «дев'ятки».

Подвоєння букв на позначення приголосних

хоб..і

піц..а

У загальних назвах

1. Приголосні зазвичай не подвоюються:

пiца, колектив, програма, ефект, атестат, професія.

Винятки: панна, тонна, вілла, ванна, бруто, нетто, пенні, бонна та ін.

Підказка. Основні винятки можна запам'ятати у фразі: Чарівна **панна** на **віллі** приймала **ванну** вагою в **тонну** й міркувала про різницю між **нетто** й **бруто**.

Зверніть увагу! Подвоєння зберігається у всіх формах слова (*п'ять то~~нн~~, сім ва~~нн~~*).

2. Подвоєння відбувається на межі префікса й кореня (рідше — двох коренів), якщо в українській мові паралельно вживається слово без префікса: *і~~р~~раціональний* (бо є *раціональний*), *і~~м~~міграція* (бо є *міграція*), *бу~~к~~кросинг* (бо є *крос*).
3. Подвоєння зберігається в загальних назвах, що походять від власних назв із подвоєнням: *брю~~с~~сельська капуста* (бо *Брюссель*), *буд~~д~~ист* (бо *Будда*).

У власних назвах

Подвоєння зберігається:

Га~~р~~рі Пот~~т~~тер, Ін~~н~~на, Го~~л~~ландія, Ме~~к~~ка.

Зверніть увагу! У загальних назвах, які утворені від власних і є омонімами до них, букви на позначення приголосних не подвоюємо: *Максвелл* (прізвище) — *максвел* (одиниця виміру), *Жаккард* (прізвище) — *жакард* (тканина).

Вправа 95

1. Прочитайте винятки до вивченого правила.
алло, аннали, білль, бонна, бру~~т~~то, бу~~л~~ла, ванна, ві~~л~~ла, га~~м~~ма, ду~~р~~ра, ма~~д~~онна, ма~~н~~на, мі~~р~~ра, мо~~т~~то, му~~л~~ла, не~~т~~то, па~~н~~на, пен~~н~~і, при~~м~~а~~д~~онна, то~~н~~на
2. За допомогою тлумачного словника чи інших довідкових джерел з'ясуйте значення незрозумілих слів, випишіть їх у словничок.
3. Із трьома словами на вибір складіть і запишіть речення.

Вправа 96

1. Перепишіть слова, вставляючи, де потрібно, пропущені літери.
Процес..~~о~~р, дол..~~а~~р, ап..~~а~~рат, не~~т~~..~~о~~, ком..~~е~~рційний, Ган..~~а~~, програм..~~а~~, ім..~~і~~грація, ін..~~і~~овація, кор..~~е~~ктний, бру~~т~~..~~о~~, шос..~~е~~,

агрес..ія, ак..умулятор, бул..інг, буд..ист, мас..а, аксес..уар, клас.., метал.., процес.., кас..а, кол..ектив, тон..а.

2. Підкресліть слова, у яких діє правило «дев'ятки». Поясніть написання букв на позначення голосних.

Вправа 97

Утворіть від поданих власних назв прикметники — загальні назви, запишіть їх.

Зразок: Марокко — *марокканський*

Брюссель, Голландія, Міссісіпі, Андорра.

Вправа 98

Знайдіть слова, написані з помилками, і запишіть їх правильно. Поясніть орфограми.

Тона, Алла, Генадій, маса, нето, інтелігент, Жанна, група, алея, ванна, масаж, ілюзія, баллон, буддист, віла, імунітет, комунікація, пасивний, сесія.

Вправа 99

1. Запишіть слова, вставляючи, де потрібно, пропущені літери та обираючи один із запропонованих у дужках варіантів.

Ас..орт(*u/i*)мент, л(*u/i*)тература, кас..а, іл..юстрац(*u/i*)я, сум..а, кол..екц(*u/i*)я, еф..ект(*u/i*)вний, кор..ектор, хоб..і, прес..а, ген(*u/i*)й, клас..(*u/i*)ка, б(*u/i*)бл(*u/i*)отека.

2. Опишіть ситуацію «У бібліотеці» чи «У книгарні» (7 речень), використовуючи слова із вправи.

Вправа 100

1. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, пропущені літери та обираючи один із запропонованих у дужках варіантів.

Читання для розуму — це те саме, що й ф(*u/i*)з(*u/i*)чні вправи для тіла (Дж. Аددісон).

Книжки — мов дивні розсипи скарбів, мов згустки некоштовного метал..у (П. Ребро).

Л(и/і)тература — це храм, куди можна ввійти лише з чистою совістю і благородними намірами (Ф. Шіллер).

Моя батьківщина там, де моя б(и/і)бл(и/і)отека (Е. Роттердамський).

Вправа 101

1. Прочитайте текст, звертаючи увагу на слова з пропущеними літерами. Випишіть ці слова, уставивши, де потрібно, літери на вивчені орфограми.

БУККРОС..ИНГ

Буккрос..инг (з *англ.* *bookcrossing*) — це хоб..і та громадський рух, що діє за пр..нц..пом соц..альних мереж. Це процес.. звільнення книжок: людина, прочитавши книгу, залишає («звільняє») її у громадському місці (парк, кафе, потяг, станц..я метро). Тоді інша людина може цю книгу знайти та прочитати. Вона, своєю чергою, повинна повторити процес..

Ідею бук..рос..ингу запропонував спец..ал..ст з інтернет-технолог..й Рон Гонбекер у травні 2002 року. Для початку він залишив 20 книжок із пояснювальними записками в хол..і свого готелю. З того часу бук..рос..инг набирає обертів у всьому світі. В Україні полицки бук..рос..ингу є в Києві, Харкові, Миколаєві, Луцьку, Львові та інших містах.

(З *вікіпедії*)

2. Поясніть правопис слова в заголовку з огляду на вивчені правила.
3. Визначте тему тексту та його мікротеми.
4. Випишіть із тексту ключові слова.
5. Чи поширене явище обміну книжками у вашому місті або селі?
6. Поміркуйте, чому це явище стало популярним.
7. Започаткуйте обмін книгами у вашому класі чи школі, серед сусідів або в родині.

Написання м'якого знака й апострофа

Н..ю-Йорк

Х..юстон

Правила написання м'якого знака й апострофа в іншомовних словах такі самі, як і в українських. Але варто звернути увагу на те, який із цих двох знаків уживати перед літерами **я, ю, є, ї**, що позначають два звуки. Наприклад, правопис наведених вище назв міст пояснюємо літерою, після якої стоїть **ю**.

М'який знак	Апостроф
перед я, ю, є, ї , що пишемо після д, т, з, с, л, н :	позначають два звуки пишемо після приголосних
<i>мілььярд, ателььє, Нью-Йорк</i>	б, п, в, м, ф : <i>інтерв'ью</i> ; г, х, г, к : <i>Х'ьюстон</i> ; ж, ч, ш : <i>Руж'ьє</i> ; р : <i>кар'ьєра</i>
Увага! Легко запам'ятати літери у фразі <i>Де ти з'їси ці лини?</i>	Підказка. Запам'ятати ці букви допоможе фраза: <i>Мавпочка Буф грає в чужі шахи.</i>
	пишемо після префіксів у словах <i>ад'ьютант, ін'ьєкція, кон'ьюнктура, диз'ьюнкція</i>
перед я, ю, є , що пишемо:	позначають один звук
не пишемо : <i>тьюбик, Аляска</i>	не пишемо : <i>бьюджет, рьюкзак</i>
перед йо	
пишемо після д, т, з, с, л, н , що позначають м'які звуки:	не пишемо : <i>курьюз</i>
<i>мілььюн, булььюн</i>	

Зверніть увагу! Окрім названих у таблиці випадків, апостроф пишемо в іншомовних прізвищах на зразок *О'Кейсі, Д'Аламбер, д'Артаньян, д'Арк*.

Вправа 102

1. Перепишіть слова, вставляючи, де потрібно, м'який знак чи апостроф.

1. Рел..єф, об..єктив, тер..єр, Н..юрнберг, медал..йон, Г..юго, д..юна, кан..йон, п..юре, ад..ютант, модел..єр, манік..юр, кур..йоз, Рив..єра, Севіл..я, В..єтнам, М..юллер, інтер..єр.

2. Конферанс..є, П..єро, т..юбик, ател..є, інтерв..ю, к..ювет, бар..єр, р..юкзак, бул..йон, комп..ютер, іл..юзія, п..єдестал, Н..ютон, кар..єра, б..юджет, кур..єр, мен..ю.

2. Складіть і запишіть речення з трьома словами на вибір.

3. За словником з'ясуйте значення невідомих слів і випишіть їх у словничок.

4. Підкресліть слова, які можна використати для опису пейзажу.

Вправа 103

Знайдіть слова, написані з помилками, і запишіть їх правильно. Поясніть орфограми.

Мільярд, консьєржка, ател'є, п'єдестал, інтерв'ю, Кордильєри, п'єса, прем'єра, ін'єкція, бюджет, об'єкт, Вьетнам, кар'єра, більярд, компанйон, бар'єр, інтер'єр, пюпітр, купюра.

Вправа 104

Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, пропущені літери.

Чи знаєте ви, що в Україні є свій Н..ю-Йорк — селище в Донецькій області?

Щільність населення на Ал..ясці нижча, ніж у будь-якій країні світу.

За легендою, місто Севіл..я, що в Іспанії, засноване Гераклом.

В..етнамські гроші (донги) зроблені із пластику.

Об..єм води Арал..с..кого моря суттєво знизився через зменшення води річок Амудар..ї та Сирдар..ї, які впадають у нього.

Вправа 105

1. Прочитайте текст.

Коли говорять про подорожі, переважно мають на увазі мандрівки до інших країн. Але краса поряд із нами. Чи бачили ви Буцький кан..йон, що розташований на Черкащині, на річці Гірський Тікич? Кан..йон являє собою

ор..г..нальний скелястий берег із виступами сірого гран..ту, заввишки до 30 метрів. Довжина кан..йону близько 2,5 км, ширина — 80 м. Його вік оцінюють у два міл..ярди років.

2. Перепишіть текст, уставляючи в слова пропущені літери, поясніть орфограми на правило «дев'ятки» та написання м'якого знака й апострофа.
3. Розгляньте фото. Опишіть, що ви на ньому бачите.
4. Напишіть твір-опис природи (5—7 речень). Використайте запропоновану інформацію та додайте нову.

Правопис слів з іншомовними частинами разом і з дефісом

аудіо/альбом

Разом пишемо слова із часто вживаними запозиченими частинами *авіа-, авто-, агро-, аква-, аудіо-, біо-, блиц-, гео-, гідро-, гіпер-, екзо-, еко-, екстра-, електро-, зоо-, кіно-, космо-, макро-, максі-, мета-, метео-, мікро-, мілі-, міні-, метео-, моно-, мото-, мульти-, нео-, палео-, полі-, поп-, псевдо-, радіо-, рентгено-, смарт-, соціо-, стерео-, супер-, теле-, термо-, топ-, турбо-, фоно-, фото-* тощо:

*фото*апарат, *аеро*порт, *мікро*процесор,
*смарт*годинник, *супер*модель.

Якщо частина може існувати як окремий іменник, пишемо її **з дефісом**:

інтернет-видання,
фан-клуб, *бізнес*-план.

Вправа 106

1. Перепишіть слова, вставляючи, де потрібно, дефіс.

Аква..парк, піар..кампанія, еко..продукти, авіа..рейс,
економ..клас, інтернет..послуга, фітнес..клуб, супер..маркет,
топ..менеджер, мікро..хвильова, ультра..модний, мілі..метр.

2. Додайте 5 своїх прикладів слів на вивчену орфограму.

3. Складіть із ними речення.

Вправа 107

1. Запишіть слова разом або з дефісом.

Онлайн..магазин, інтернет..замовлення, ультра..сучасний, еко..товари, супер..ціни.

2. Поміркуйте, у тексті якої тематики ці слова стануть у пригоді.

3. Напишіть зв'язний текст (3—5 речень), використовуючи ці слова. Обговоріть у класі, чи схожі ваші тексти. У якому стилі вони написані?

Вправа 108

Запишіть слова, послуговуючись вивченими правилами. Поясніть орфограми.

Авіа..рейс, авто..відповідач, ауд(u/i)o..альбом, етно..гурт, бод(u/i)..б(u/i)лд(u/i)нг, веб..сторінка, г(u/i)дро..парк, зоо..сад, євро..ремонт, метео..станц(u/i)я, мото..крос.., теле..хрон(u/i)ка, пара..ол(u/i)мп(u/i)єць, прес..конференц(u/i)я, фольк..муз(u/i)ка, фоно..запис, соц..мережа.

Вправа 109

Знайдіть слова, написані з помилками, і запишіть їх правильно. Поясніть орфограми.

Ажіотаж, маса, харізма, кар'єр, аквапарк, таксист, піцца, ексчемпійон, тренінг, тонна, іллюстрація, журі, комп'ютер, фейс-бук, колібрі, кеш'ю, грил'яж, капюшон, класифікація, олів'є, відео-запис, доллар, лос'йон, сертифікат.

Вправа 110

1. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви або знаки, де це потрібно.

1. Усім кортить почути папугу-фенóмена й побачити ко-та-вегетар..анця (*Л. Воронина*). 2. А ще я, півоніє, маю пса: ердельтер..єра — нелегко промовити (*О. Луцевська*). 3. Перформанс перформансом, а зайвий раз до д..ректорки ходити

не хочеться (Д. Кузьменко). 4. Мартіна лежала в гамаку і дивилася, як Повз і Муркавка поливають орх..деї (М. і Т. Прохаськи). 5. У нашому дворі всі мріяли про кіно. Ми захоплено дивилися ф..льми й гадали: як у них потрапляють діти? (І. Роздобудько). 6. Була собі маленька т..рано..завр Оленка (О. Мамчич).

Вправа 111

Виконайте завдання на вибір:

- напишіть твір-опис одного з міських пейзажів, зображених на світлинах;
- напишіть твір-опис вулиці міста, у якому ви живете чи побували.

Використайте у своєму творі іншомовні слова. Поясніть їхній правопис.

Київ

Івано-Франківськ

Дніпро

Одеса

Вправа 112

Виконайте тестові завдання. У завданнях 1 і 2 оберіть один правильний варіант відповіді, у завданні 3 увідповідніть варіанти з двох стовпчиків.

1. Неправильно написане слово в рядку

А супервеликий гіпопотам
Б професійний хірург
В клієнт інтернет-магазину
Г вібродзвінок на смартфоні

2. Літеру **и** треба писати у слові під номером (цифра позначає наступне слово)

Видатні (1)х..міки, автори відомих (2)теор..й у цій галузі, часто займалися (3)кулінар..єю, досліджували, чим же вони, науковці, які знають таємниці розчинів, структури молекул та (4)кр..сталів, можуть допомогти у мистецтві куховарства (Ю. Смаль).

А 1
Б 2
В 3
Г 4

3. Знайдіть українські відповідники до іншомовних слів.

Іншомовне слово

1 лаконічний
2 ідентичний
3 екстраординарний
4 інтелігентний

Український відповідник

А освічений
Б стислий
В ефективний
Г рівноцінний
Д надзвичайний

§ 13. Активна й пасивна лексика

Вправа 113

1. Розгляньте світлинку.
2. Які слова ви вживаєте: написані праворуч чи ліворуч від світлини?
3. Поміркуйте, чим відрізняються слова, що позначають одне й те саме.

Мова — живий організм: у процесі її розвитку слова «народжуються», «живуть» і «вмирають».

Щоденно вживані слова належать до **активної лексики** сучасної української мови: *телефон, урок, вареники*.

До **пасивної лексики** належать слова, що вийшли з ужитку з певних причин, а також ті, які нещодавно з'явилися в мові та ще не стали загальноновживаними.

ПАСИВНА ЛЕКСИКА

Застаріла лексика

Історизми вийшли з ужитку разом із реаліями, які називали. Не мають замінників у сучасній мові: *князь, кирея, кожум'яка*.

Архаїзми — слова, на зміну яким з'явилися інші: *ректи, чадо, глас — казати, дитина, голос*.

Нові слова

Неологізми — нові слова, які ще не ввійшли в повсякденне спілкування: *ікігай, гіроборд, буккросинг*.

Письменницькі новотвори вживаються лише в тексті автора: *веселінь, калиносміх, пролісково*.

Вправа 114

1. Дослідіть статтю з тлумачного словника.

ПЕРСТ, а, *чол., ц.-с., уроч., заст.* Палець руки. Чи зважусь я свої персти неспілі До золотой ліри простягти? (Павло Грабовський, I, 1959, 312); Суворий чернець стояв поряд, виразно показуючи перстом на карнавку, куди треба було кидати пожертви (Олесь Донченко, III, 1956, 144).

♦ [Один,] як перст — те саме, що Один, як палець (див. [палець](#)). — Аж жалко на неї дивитись, як то плаче. Зосталася на старості як перст! (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 449); Жив він [дід Устим] у напіврозваленій халупі, не мав ні жінки, ні дітей, був один, як перст (Леонід Первомайський, Невигадане життя, 1958, 146).

Словник української мови: в 11 томах. — Том 6, 1975. — Стор. 333.

Коментарі (0)

2. З'ясуйте, у чому особливість запису застарілих слів.
3. Поміркуйте, чи можна знайти у словниках визначення неологізмів. Чому?

Вправа 115

1. Розподіліть слова на чотири групи. Запишіть їх у таблицю.

Врата, лептоп, злато, сонцебризно, смерд, волость, дітворінь, піїт, подкаст, чумак, юнка, глас, ейрподс, радгосп, ламер, жайворята.

Історизми	Архаїзми	Неологізми	Письменницькі новотвори

2. З'ясуйте значення незрозумілих слів, запишіть їх у словничок.

Вправа 116

1. Наведіть три приклади неологізмів (це можуть бути слова, які стосуються сучасних гаджетів, програмного забезпечення).
2. Поясніть значення дібраних слів другові/подрузі.

3. Сформулюйте й запишіть визначення цих слів для вікіпедії.
4. Поміркуйте й розкажіть, чим відрізняються пояснення, які ви дали в завданнях 2 і 3.

Вправа 117

1. Прочитайте речення й тексти. З'ясуйте значення виділених слів, де це можливо.
 1. Бачите ви гори **сі**? Так от, на сих горах **возсіє** благодать Божа, і буде **город** великий, і церков багато **воздвигне** Бог (*Нестор Літописець*). Піт заливає **чоло**. Впали мости (*С. Вакарчук*). І **прорекла** вона мудрі слова: «Копита не крила, і ослик не птах» (*О. Кротюк*). Чого **уста** твої німі? (*І. Франко*).
 2. Навесні 1185 року **руська дружина** на **чолі** з новгород-сіверським **князем** Ігорем Святославичем виступає в **похід** проти **половців**. У першій битві **русичі** блискучо перемогли, але потім їх наздогнали полки **хана** Кончака й розгромили вщент.
 3. Горить вогонь у **передхмар'ї** ранку (*О. Колесниченко*). **Траводзвін**, **росоцвіт** розливають аромати (*Т. Мельничук*). А згорблений чумацький **небопад** освітлює пахучі очі квітів (*М. Вінграновський*).
2. До яких груп пасивної лексики належать виділені слова?
3. Спробуйте замінити виділені слова в першій групі речень сучасними відповідниками. Як зміниться текст?
4. Поміркуйте, чи існують підкреслені слова з тексту 2 в сучасній мові. Чи в такому самому значенні вони вжиті в запропонованому тексті?
5. До виділених слів із третьої групи речень знайдіть замітники з активної лексики. Поміркуйте, як зміниться текст.
6. До яких стилів належать речення і тексти?

§ 14. Групи слів за вживанням

Вправа 118

Прочитайте підписи до світлини. Поміркуйте, чим вони відрізняються.

бараболя

картопля

сільськогосподарська культура
з родини пасльонових

АКТИВНА ЛЕКСИКА

Загальновживана

використовують
усі носії
української мови

Обмежена у вживанні

нею користуються певні групи мовців

- діалектизми (уживають мешканці окремої території): *файний, бурак*
- професійні слова й терміни (обмежені родом діяльності): *високочасотний порт, гіпотенуза*
- сленгові слова (уживають представники певних соціальних чи вікових груп): *фізра, зубрило*

Вправа 119

1. Прочитайте фрагмент твору українського письменника Любка Дереша.

— А коли ви приїхали з Америки?

— З Америки? **Двайцять** років тому, не менше. Пам'ятаю, тоді також падав сніг. Точно, було католицьке Різдво. Але

Кривий Бадді, що то був за хлопець! Він був дуже **грубим**, той Бадді. Постійно **мусів** щось жувати. Навіть коли ми виступали, він тримав на кришці піаніна канапку з індичкою, або якесь печивко, або **кавальчик пляцка**.

2. Випишіть із тексту діалектизми, знайдіть до них загальновживані відповідники. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

Вправа 120

1. Прочитайте текст.

«iPhone 13» та «iPhone 13 mini» — смартфони виробництва корпорації «Apple», які прийшли на зміну смартфону «iPhone 12».

Базова модель «iPhone 13», окрім більш якісної камери, має кращий екран зі зменшеним вирізом для системи фронтальних камер. Крім того, сканер відбитків пальців (Touch ID) вперше розміщений під екраном. Звичайно ж, оновилися використовувана платформа та програмне забезпечення.

(З *вікіпедії*)

2. Випишіть терміни. До якої групи активної лексики вони належать?
3. Чи можна терміни замінити загальновживаними відповідниками?
4. До якого стилю належить текст? Поміркуйте, чи можуть бути використані терміни та професійні слова в текстах інших стилів. Поясніть думку.

Вправа 121

1. Прочитайте речення.

1. «Та **що** той **ремонтник**! Якщо **свиснути** всіх наших фанатів, все можна **бахнути тупо** за день», — Ведмідь свято вірив у силу нашої **зв'язності** (І. Карпа).
2. Нарешті побачив він Дарчин розпач, відклав **велік** і став заковувати штани (Т. Стус).

3. Висіло там кришталеве **одоробало** (Л. Вороніна).
4. Вона усіх з'їдала, з'їдаючи — страждала. **Захрумкотівши** пташку, жаліла **бідолашку** (О. Мамчич).
2. До якої групи активної лексики належать виділені слова?
3. Поміркуйте, чи надають вони мовленню емоційності. Знайдіть до них емоційно нейтральні синоніми. Дослідіть, як зміняться речення.

Увага! Окрему групу становлять **просторічні слова**. До просторічної лексики відносять перекручені (*тєлєхвон*), грубі слова (*задовбати*), невмотивовані запозичення, зокрема росіянізми й англіцизми (*да канєшна, сорян*) тощо. Уживання просторічних слів є лексичною помилкою.

Вправа 122

1. Прочитайте визначення із тлумачного словника.

СУРЖИК, *у, чол.*

1. Суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші.

2. *перен., розм.* Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова.

2. Чи стикалися ви із суржиком у повсякденному спілкуванні? Змішанням яких мов він утворений?
3. Поміркуйте, що треба робити, щоб у вашому мовленні не було суржику.

Вправа 123

Перепишіть речення, виправляючи помилки.

Зразок. Усі школярі відпочивають *на* **протязі** літніх канікул. — Усі школярі відпочивають **протягом** / **упродовж** літніх канікул.

Це **заставило** мене зневіритися.

Дохтор — відповідальна **прохвесія**.

Мій брат **поступив** в університет.

По **радіво** звучать хіти без перерви на рекламу.

Вправа 124

Виконайте тестові завдання. У завданні 1 увідповідніть варіанти з двох стовпчиків, у завданнях 2, 3 оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Доберіть приклад речення до типів використаних у ньому слів.

Речення

Використане слово

1 Босо-взутий сніговик.

А сленгове слово

2 Люди люблять свої
дні народження,
себто рахують роки.

Б термін

В архаїзм

3 Цей симпатичний
хлопець — мій новий
краш.

Г письменницький
новотвір

Д діалектизм

4 Видалася напрочуд
красива композиція.

2. Прочитайте фрагмент твору Галини Вдовиченко «36 і 6 котів».

Ви чуєте ці крики? «Прикуси язика! Я тобі твої вуса розтягну й зав'яжу на потилиці!!!» — «Все! Тобі гаплик! Карочі, твої вуса підкорочу, аби не пхав їх куди не слід!!!» Сварка у фіналі змагань! Між потенційними переможцями! Який скандал! Зараз ці два учасники будуть дискваліфіковані, зараз їх знімуть зі змагань.

У тексті НЕМАЄ

А загальноновживаних слів

Б професійних слів

В історизмів

Г просторічних слів

3. Лексичну помилку допущено в рядку

А приймати участь

Б приймати ванну

В приймати ліки

Г приймати гостей

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

Виконайте тестові завдання. У завданнях 1—8 оберіть один правильний варіант відповіді, у завданні 9 увідповідніть варіанти з двох стовпчиків.

1. Слова *освічений* — *освітлений* називаються
А синонімами
Б антонімами
В омонімами
Г паронімами
2. Лексичну помилку допущено в рядку
А Любий друже, раді тебе вітати.
Б Діти зустрілися біля школи.
В Заняття проходять щонеділі у четвер.
Г Ми говорили протягом пів години.
3. Синонімом до слова *говорити* є всі, ОКРІМ
А спілкуватися
Б сперечатися
В розмовляти
Г базікати
4. На місці пропуску в реченні треба вжити слово
Любі діти, ..., будь ласка, підручники.
А відкрийте
Б відчиніть
В розгорніть
Г розкрийте
5. НЕПРАВИЛЬНО написано слово в рядку
А фірмова піцца
Б екстремальне хобі
В фісташковий чизкейк
Г геометричний принт
6. На місці пропуску в реченні можна вжити всі слова, ОКРІМ
Виконайте завдання і запишіть ... відповідь у зошити.

- А** вірну
- Б** правильну
- В** свою
- Г** отриману

7. Антонімічну пару подано в рядку

- А** надзвичайний, неймовірний
- Б** адресат, адресант
- В** надія, Надія
- Г** складно, легко

8. Слово *чадо* належить до

- А** архаїзмів
- Б** історизмів
- В** неологізмів
- Г** діалектизмів

9. Знайдіть українські відповідники до іншомовних слів

Іншомовне слово

- 1** мурал
- 2** баг
- 3** анонс
- 4** стикер

Український відповідник

- А** помилка
- Б** стінопис
- В** наліпка
- Г** пристрій
- Д** оголошення

Запитання для самоперевірки

1. Чим різняться однозначні й багатозначні слова?
2. Як виникають переносні значення слова?
3. Що таке синоніми? Для чого вони потрібні в мові?
4. У чому особливість антонімів?
5. Чим омоніми відрізняються від багатозначних слів? А від паронімів?
6. Які слова називають запозиченими? За якими правилами їх треба писати?
7. Розкажіть про активну й пасивну лексику.
8. Які є групи слів за вживанням?
9. Що таке лексична помилка?
10. З якою метою укладають словники?

Саморефлексія

1. Що нового ви дізналися під час опрацювання розділу?
2. Що вас найбільше зацікавило?
3. Де ви можете використати здобуті знання?
4. Чи задоволені ви своїми успіхами у вивченні цього розділу? Оберіть свій «рівень заряду».

5. Якщо ви хочете покращити успіхи, що плануєте для цього зробити?

ФРАЗЕОЛОГІЯ

У цьому розділі ми поговоримо про таке:

- Як відрізнити фразеологізм від словосполучення і слова?
- Хто вигадує фразеологізми?
- Які є різновиди фразеологізмів?
- Навіщо нам потрібні фразеологізми?
- Що пишуть у фразеологічному словнику?

§ 15. Фразеологізми

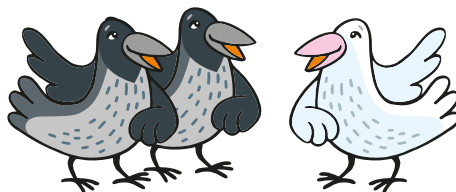
Вправа 125

1. Розгляньте малюнки.

білий лебідь

біла ворона

2. Обговоріть у класі: чи бачили ви в житті білих лебедів? А білих ворон?
3. Об'єднайтесь у групи та висуньте припущення: чим різняться підписи до зображень.
4. Як зміниться смисл, якщо замінити в підписах прикметники на інші (*чорний, сірий*)?
5. Поділіться своїм досвідом: чи чули ви або читали, як когось називали *білою вороною*? Чому цю людину так називали?

Фразеологізм — це стійкий вислів, що складається з двох і більше слів, і мовці вживають його лише в такому складі. У фразеологізмі не можна замінювати слова, вилучати їх чи додавати нові, адже в такому разі смисл втрачається. Порівняйте:

<i>білий лебідь, чорний лебідь</i>	<i>біла ворона</i>
Ідеться про різне забарвлення пір'я у птаха	Так називають людину, яка своєю поведінкою чи зовнішнім виглядом не схожа на інших

Значення фразеологізму образне, воно базується на переносному значенні слів:

води в рот набрати = мовчати

гаряча голова = запальний

У реченні весь фразеологізм виконує функцію одного члена речення:

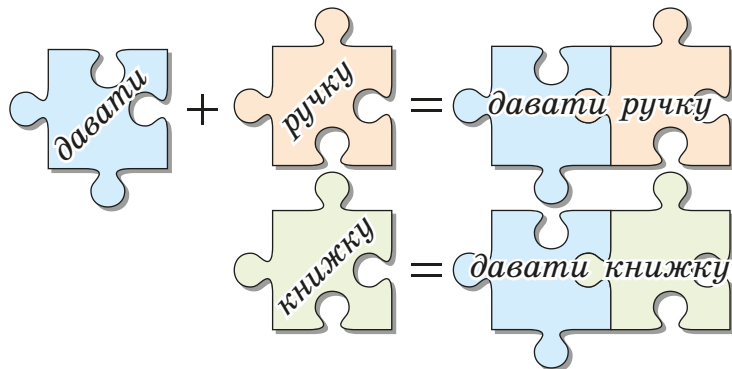
Ну, що ж, цікаво було подивитися, як мінються шило на мило (А. Григорук).

Фразеологізми вивчає спеціальний розділ мовознавства — **фразеологія**. Значення фразеологізмів можна з'ясувати у **фразеологічному словнику**.

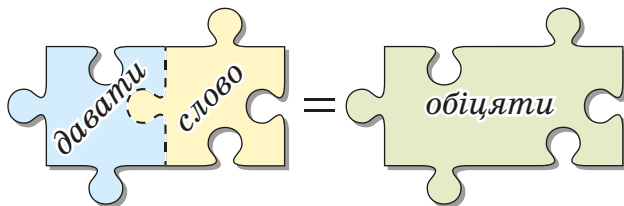
Вправа 126

1. Роздивіться схему. Прочитайте текст-підказку щодо того, як відрізнити фразеологізм від інших словосполучень.

Уявіть, що всі слова в мові — це деталі конструктора «Лего» або пазли. Складаючи словосполучення, ці деталі можна міняти між собою. Головне, щоб частинки підходили за характеристиками (для слів це рід, число, відмінок тощо).

Фразеологізм — це міцно склеєні деталі, які виконують функцію одного елемента (як слово).

2. Поділіться враженнями: чи сподобалася вам ця підказка? Як ви зможете її використати?

Вправа 127

1. Прочитайте. Випишіть фразеологізми.

Почухати вухо — слухати одним вухом, ловити рибу — ловити ґав, пекти піцу — пекти раків, зламався душ — як холодний душ на голову, сушити волосся — сушити голову, повісити поличку — повісити носа, бити посуд — бити байдики.

2. Поміркуйте, що означають фразеологізми.
3. Поясніть, як ви розрізняли фразеологізми й словосполучення.
4. Намалюйте словосполучення і фразеологізм на вибір у вигляді пазлів, як у попередній вправі.

Вправа 128

1. Уважно дослідіть статтю із фразеологічного словника.

МАТИ ГОЛОВУ НА ПЛЕЧАХ. Бути розумним; розсудливо діяти. — *Що? Злякався?! — Нічого я не злякався. Просто треба мати голову на плечах, а не качан капусти,* — сказав Сашко (В. Захарченко. Клекіт старого лелеки).

Синоніми: мати розум; мати кебету.

Антоніми: не мати клепки; мати порожню макітру на плечах.

2. Яку інформацію подано у фразеологічному словнику?
3. Чим запис у фразеологічному словнику схожий на запис у тлумачному? Чим вони різняться?
4. Почніть самостійно укладати фразеологічний словничок. Записуйте до нього незрозумілі вам фразеологізми та виписуйте їхнє значення із фразеологічного словника.

Вправа 129

1. Поміркуйте, що означають фразеологізми. За потреби скористайтесь довідкою.

В один голос, давати драпака, через п'яте-десяте, не своїм голосом, сон рябої кобили.

Довідка: утікати, одночасно або одностайно, дуже голосно, похапцем, нісенітниця.

2. Складіть і запишіть речення із трьома фразеологізмами на вибір.

Вправа 130

1. Перепишіть речення, вписуючи пропущене слово для кожного ряду фразеологізмів у потрібних формах.

Комар ... не підточить, зарубати собі на ..., похнюпити

Аж за ... лящить, за ... не відтягнеш, нагострити

На ... написано, очі на ... лізуть, хоч ... об стіну битися.

Довідка: ніс, лоб, вуха.

2. Поясніть значення фразеологізмів.
3. Випишіть із фразеологічного словника значення незрозумілих фразеологізмів у свій словничок.
4. Прочитайте текст із рубрики «Про що говорять слова» наприкінці теми. Що нового ви з нього дізналися? Як зможете використати цю інформацію?

Вправа 131

Перепишіть фразеологізми, доповнюючи їх. За потреби скористайтесь довідкою.

У свинячий ..., як у ... дивитися, прикусити ..., за тридев'ять ..., як ... лапою.

Довідка: курка, язика, голос, воду, земель.

Вправа 132

1. Прочитайте фразеологізми й поміркуйте, як вони виникли.

Носитися як курка з яйцем, гідке каченя, тримати руку на пульсі, з іншої опери. Нести свій хрест, сізіфова праця, пальчики оближеш. Нитка Аріадни, боротися з вітриками, земля обітована.

2. Складіть і заповніть таблицю, розподіливши фразеологізми на групи за походженням. За потреби скористайтесь підказкою.

З літератури	З давніх міфів	З Біблії

З мови професій	З побутової мови

Підказка.

«Гидке каченя» — назва казки данського письменника Г. Х. Андерсена.

З вітряками боровся Дон Кіхот, герой роману іспанського письменника М. Сервантеса.

Сізіф — герой давньогрецького міфу, який мусив вічно виконувати важку працю.

Аріадна — також героїня міфу. Клубок ниток, який вона дала героєві Тезею, допоміг йому вибратися з небезпечного лабіринту.

Свій хрест ніс на спині Ісус Христос. Землю обітовану шукали євреї у Старому Заповіті.

Пульс вимірюють медичні працівники.

- 3.** Випишіть із фразеологічного словника значення незрозумілих виразів у свій словничок.

Вправа 133

- Із кожного ряду випишіть по три фразеологізми з однаковим значенням. За потреби скористайтеся фразеологічним словником.
 - Ловити ґав, байдики бити, бути більмом в очі, давати горобцям дулі, вогнем дихати.
 - Як загнаний звір, під зав'язку, хоч греблю гати, попасти на очі, кури не клюють.
 - Давати хόδ, на воду дути, наживати п'ятами, давати волю ногам, рвати й метати.
- Поміркуйте, ці фразеологізми є синонімами, антонімами чи омонімами.

Вправа 134

Запишіть парами фразеологізми, що мають протилежне значення. За потреби скористайтеся фразеологічним словником.

Бистрий на розум, водою не розлити, абсолютний нуль, як кішка з собакою, на вагу золота, туман вісімнадцятий.

Вправа 135

1. Прочитайте фразеологізми.

Не чути землі під ногами, почуватися на сьомому небі, не тямилася себе від захвату, ростуть крила.

2. Що спільного у цих фразеологізмів?
3. Який емоційний стан вони передають?
4. Згадайте й запишіть фразеологізми, які передають емоції.
5. Розкажіть про свій характер (2—3 речення), використавши дібрані фразеологізми.

Вправа 136

1. Прочитайте речення. Знайдіть у них фразеологізми.

1. «Значить, не треба журитися, коли мене знову назвуть білою вороною», — всміхнувся Івашко (*М. Дочинець*). 2. Прабабуня — міцний горішок. Якщо вже вирішила щось, її ніхто не спинить (*О. Кочубей*). 3. Чогось завжди отак виходить: гарного гриба ніяк не знайдеш, а поганка сама в очі лізе (*М. Стельмах*). 4. Живе як бобер у салі (*Народна творчість*). 5. Річка там не те що в нас, жабі по коліно, а широка, з піщаним дном, раків повно, кишать, можна руками ловить (*В. Близнець*).

2. Доберіть слова, якими можна замінити фразеологізми в реченнях.
3. Поміркуйте й висловіть свою думку: як зміняться речення, якщо замість фразеологізмів дібрати інші слова чи сполучення слів?
4. Перепишіть речення. Підкресліть фразеологізми відповідно до того, якими членами речення вони є.

Вправа 137

Складіть і запишіть речення, у яких подані фразеологізми виконуватимуть функцію членів речення. За потреби скористайтеся фразеологічним словником.

Присудки: вилетіти з голови, ловити ґав.

Додатки: золота голова, гра з вогнем.

Обставини: душа в душу, від А до Я.

Приклад. На контрольній у мене все вилетіло з голови.

Вправа 138

1. Прочитайте уривок із твору Дмитра Кузякіна «Чим корова не собака».

Директори закотили рукави *піджаків* і дали завдання завучам. Завучі закотили рукави *светрів* і дали завдання вчителям. Учителі закотили рукави *сорочок* і дали завдання дітям. А дітям не залишалося нічого іншого, як узятися до малювання незалежно від рукавів.

2. Поясніть значення фразеологізму *закотити рукави*. За потреби скористайтеся фразеологічним словником.
3. Прочитайте текст, пропускаючи виділені слова. Яке враження він на вас справляє? Для чого, на вашу думку, автор додав ці слова?
4. Визначте стиль тексту. Поміркуйте, у текстах яких стилів доречно використання фразеологізмів.

Вправа 139

1. Перепишіть речення, замінюючи виділені слова дібраними з довідки фразеологізмами (за потреби змінюйте граматичну форму).

У цій компанії тато відпрацював шість років *від початку до кінця*.

Ми весь день *нічого не робили*.

Діти *дуже змерзли*.

Чому ж ти *так сильно плачеш*?

Зараз діти *не змовчать*.

Тільки був тут — і вже *раптом зник*.

Довідка: ловити дрижаків, корова язиком злизала, за словом до кишені не полізуть, байдики бити, від дзвінка до дзвінка, ридма ридати.

2. Висловте свою думку: що змінилося в реченнях?

Вправа 140

1. Розкажіть свою улюблену казку, використавши п'ять будь-яких фразеологізмів на ваш вибір.
2. Запишіть текст.

Ілюстрація Валентини Мельниченко до казки «Ох» (1980)

Про що говорять слова

Фразеологізм *зарубати на носі* означає «добре запам'ятати». У давні часи неписьменні люди примічали важливу цифрову інформацію, роблячи позначки на спеціальних дощечках, які носили із собою. Дощечки ці називали *носами*, бо їх носили.

Вправа 141

Доберіть фразеологізми до світлин на початку розділу. Поясніть свою думку.

Вправа 142

Виконайте тестові завдання. У завданнях 1 і 2 оберіть один правильний варіант відповіді, у завданні 3 увідповідніть варіанти з двох стовпчиків.

1. Фразеологізму немає в реченні

- А Я сподівався, що господиня змінить гнів на милість.
- Б Через такий подарунок хлопець почувався на сьомому небі.
- В Літо вже добігало кінця.
- Г За це мати не погладить по голівці.

2. Фразеологізм *спіймати облизня* має синонім

- А пускати бісики
- Б лізти поперед батька в пекло
- В теревені правити
- Г пускати дим в очі
- Д лишитися з носом

3. Доберіть до кожного фразеологізму антонім.

Фразеологізм

- 1 опустити крила
- 2 кури не клюють
- 3 за тридев'ять земель
- 4 кров з молоком

Фразеологізм

- А під носом
- Б робити з мухи слона
- В держати хвіст бубликом
- Г сама шкіра та кістки
- Д кіт наплакав

§ 16. Різновиди фразеологічних одиниць

Вправа 143

1. Прочитайте речення.

Вік живи — вік учись (*Народна творчість*).

Двоє дивляться вниз. Один бачить калюжу, другий — зорі.
Що кому (*О. Довженко*).

2. Поясніть зміст висловів.

3. Скільки речень ви використали для пояснення?

Серед фразеологічних одиниць розрізняють: прислів'я, приказки, афоризми, крилаті слова.

Прислів'я — сталий образний народний повчальний вислів, що містить узагальнену думку чи пораду, наприклад: *Десять разів відміряй, а раз відріж*.

Приказка — короткий влучний вислів, що образно називає якесь життєве явище, наприклад: *або пан, або пропав*. Часто приказка становить частину прислів'я. Порівняйте: *Заварив кашу — не шкодуй олії* (прислів'я) і *заварив кашу* (приказка).

Афоризм — короткий влучний вислів, який виражає яку-небудь узагальнену думку. Наприклад: *Найбільше щастя — бути добрим* (*Б.-І. Антонич*).

Крилаті слова — влучний вислів літературного походження, що стисло й образно передає думку й став загально-вживаним. Наприклад: *Борітеся — переможете* (*Т. Шевченко*).

Вправа 144

Доберіть слово, яким завершується прислів'я чи приказка. За потреби скористайтеся довідкою.

Добра порада дорожча за ...

«Добре» і «швидко» сходяться ...

Кожний вітер по-своєму ...

Сміливим доля ...

Знає кіт, чиє сало ...

Не той друг, що медом маже, а той, хто правду ...

Довідка: з'їв, каже, дме, рідко, гроші, допомагає.

Вправа 145

1. Утворіть прислів'я та приказки, з'єднавши дві частини. Запишіть їх.

Дарованому коневі	те пропало.
Тихше їдеш —	без вогню.
Краще погана дорога,	далі будеш.
Що з воза впало,	в зуби не дивляться.
Одне «зараз»	ніж поганий супутник.
Не місце людину красить,	сокирою не вирубаєш.
Будь сильний духом,	греблю рве.
Писаного	а не новим кожухом.
Тиха вода	а людина місце.
Нема диму	краще від трьох «потім».

2. Поясніть, як ви розумієте прислів'я та приказки.
3. Чи використовували ви їх у мовленні?

Вправа 146

1. Прочитайте прислів'я.
Береженого Бог береже, а козака шабля.
Перший хлопець на селі, а село на два двори.
Семеро одного обідати не чекають, а сміливий і один їсть.
Справа майстра боїться, а інший майстер — справи.
Ранок вечора мудріший — трава соломи зеленіша.
Друг пізнається в біді, як золото у вогні.
У ступі товкти воду — вода і буде.
2. Випишіть із прислів'їв приказки.
3. Висловте свою думку: чи відрізняється зміст прислів'я від змісту приказки? Якщо так, то чим саме?

Вправа 147

1. Прочитайте виразно текст.

НЕ ВПУСТИ РАКА З РОТА

(Українська народна казка)

Летіла ворона понад морем, дивиться — лізе рак. Вона хап його та й понесла через лиман у ліс, щоб, сівши де-небудь на гіллі, гарненько поснідати. Бачить рак, що пропадає, та й каже вороні:

— Гей, вороно, вороно, знав я твого батька і твою матір: славні люди були!

— Угу! — каже ворона, не роззявляючи рота.

— І братів, і сестер твоїх знав, — каже рак, — що за добрі люди були!

— Угу! — гугнить ворона, а рака кріпенько держить.

— Та все хоч і гарні люди, — каже рак, — а тобі не рівня. Мені здається, що й на світі нема розумнішої над тебе!

— Еге! — крикнула ворона на весь рот і впустила рака в море.

От тим-то, як кого одурять хвалою або улесливою мовою, то люди кажуть:

— Упустив рака з рота.

А як кого остерігають, то кажуть:

— Гляди, не впусти рака з рота.

2. Чи чули ви фразеологізм *упустити рака з рота*?

Запишіть двома реченнями його значення.

Вправа 148

1. Прочитайте речення. Знайдіть помилки у фразеологізмах.

Ця ідея пробігла в моїй голові.

Усі були без розуму від нового вчителя.

Відома істина: серцю не прикажеш.

Ніхто не хоче залишитися в дурнях.

Спортсмени прагнуть перемогти любою ціною.

2. Запишіть виправлені варіанти.

Вправа 149

1. Порівняйте українські фразеологізми з їхніми відповідниками з інших мов.

Фразеологізми		Значення
українські	іншомовні	
лле як з відра	англ. <i>raining cats and dogs</i> (дослівний переклад «дощ іде котами й собаками»)	про сильний дощ, зливу
взимку снігу не ви-просиш	польськ. <i>mieć węża w kieszeni</i> (дослівно «мати змію в кишені»)	про скупу людину
дати гарбуза	нім. <i>einen Korb geben</i> (дослівно «дати кошика»)	відмовити на пропозицію одруження

2. Об'єднайтесь у групи, сформулюйте та висловіть припущення: чому в різних мовах одні й ті самі значення у фразеологізмах передають за допомогою різних образів?
3. Уявіть себе перекладачами й перекладачками. Якби вам потрібно було перекласти українською наведені іншомовні фразеологізми, як би ви це зробили? Поясніть свою думку.

Вправа 150

1. Прочитайте речення.

1. Яблуко від яблуні далеко не впаде, а як упаде, то хоч хвостиком, а обернеться (М. Дочинець). 2. Українське прислів'я говорить: «Не знаєш броду — не лізь у воду». Рятувальники вкотре застерігають жителів краю про небезпеку на воді й просять дотримуватися правил поведінки біля водойми (З газети). 3. Мої риби мовчать — ані пари з вуст (У. Галич). 4. Семимильними кроками рухаємося до мети, оновлюючи хірургічне відділення (З інтернету).

2. Випишіть фразеологізми.
3. Надпишіть, це прислів'я чи приказки.

Вправа 151

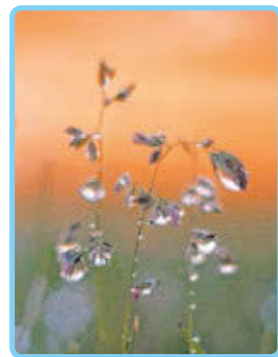
Підпишіть вітальну листівку, використовуючи українські традиційні приказки, привітання, побажання з рубрики «Про що говорять слова».

Про що говорять слова

З РОСИ ТА З ВОДИ

Роса — єдина форма природної води, яка оживлює землю, робить її родючою, змиває все нечисте, хвороботворне і зле: недарма вогонь і воду використовували як засоби магічного очищення. Тому наші предки щиро бажали одне одному: *«Будь багатим, як земля, а здоровим, як вода»*. Вислів *«з роси і води Вам»* означає побажання доброго здоров'я, багатства, гарного врожаю».

Джерело: В. Забіяка, І. Забіяка.

Світ фразеологізмів. Етимологія, тлумачення, застосування

МНОГІЇ ЛІТА

Побажання кому-небудь довгих років життя.

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

Виконайте тестові завдання. У завданнях 1—4 оберіть один правильний варіант відповіді, у завданнях 5 і 6 увідповідніть варіанти із двох стовпчиків.

1. Фразеологізм є в назві фільму

А «Пірати Карибського моря»

Б «Міцний горішок»

В «Круті дівчата»

Г «Володар перснів»

2. Фразеологізм *гризти граніт науки* має значення

А наполегливо вчитися

Б псувати зуби

В займатися важкою непотрібною справою

Г набридати кому-небудь

3. Значення *протидіяти, захищатися* має фразеологізм

А давати жару

В давати хропака

Б давати волю язика

Г давати відсіч

4. Помилково вжито фразеологізм у реченні

А Слова надовго закарбувалися в пам'яті.

Б У Дмитриковій голові пробігла цікава думка.

В Усі інші питання відійшли на другий план.

Г Іноді варто взяти свої слова назад.

5. Доберіть до кожного фразеологізму антонім.

Фразеологізм

1 на вагу золота

2 працювати як
каторжний

3 скласти крильця

4 не закривати рота

Фразеологізм

А пальцем не ворухнути

Б ні пари з уст

В не вартий гроша

Г боротися до останнього

Д відкрити Америку

6. Доберіть до кожного фразеологізму синонім.

Фразеологізм

- 1 замітати сліди
- 2 записати собі на лобі
- 3 мухи не скривдить
- 4 віднялася мова

Фразеологізм

- А зарубати на носі
- Б ніби заціпило рота
- В далеко зайти
- Г ховати кінці у воду
- Д хоч до рани прикладай

ПІДСУМОВУЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО

Запитання для самоперевірки

1. Що таке фразеологізм?
2. Які є різновиди фразеологічних одиниць?
3. Як з'являються фразеологізми?
4. Для чого потрібні фразеологізми в мовленні людини?
5. Яку інформацію подають у фразеологічних словниках?

Саморефлексія

1. Що нового ви дізналися під час опрацювання розділу?
2. Що вас найбільше зацікавило?
3. Де ви можете використати здобуті знання?
4. Чи задоволені ви своїми успіхами у вивченні цього розділу? Оберіть свій «рівень заряду».

5. Якщо ви хочете покращити успіхи, що плануєте для цього зробити?

ФОНЕТИКА. ГРАФІКА. ОРФОЕПІЯ. ОРФОГРАФІЯ

У цьому розділі ми поговоримо про таке:

- Чим різняться звук і літера? Що виникло першим?
- Як правильно вимовляти звуки?
- Чи завжди ми пишемо слова так, як вимовляємо?
- Чому українську мову називають милозвучною?
- Чим відрізняються орфографічний і орфоепічний словники?

За фотографіями висловте припущення: з текстами якої тематики ми будемо працювати в цьому розділі?

§ 17. Фонетика. Звуки мовлення

Вправа 152

1. Розгляньте фото й поміркуйте над питаннями.

Назар Привіт!
Що нам задавали
з математики?

Мирослава Вправу 112
і підготуватися
до самостійної роботи.

2. Чим відрізняється спілкування Назара й Мирослави на світліні й у повідомленнях?
3. Які ще звуки можуть супроводжувати діалог дітей на фото? Які з них є звуками мовлення?
4. Прислухайтесь, які звуки ви чуєте зараз. Які з них є звуками мовлення?
5. Поспостерігайте, які органи працюють, коли ви вимовляєте звуки.

Коли ми говоримо, то вимовляємо звуки. Звуки є найменшою мовленнєвою одиницею. Самі звуки не мають значення, за їхньою допомогою ми відрізняємо одне слово від іншого, наприклад [к^урка] — [к^упка].

Звуки мовлення записуємо у квадратних дужках: [мака́ка].

Наука, що вивчає звуки людського мовлення, називається **фонетикою**. У перекладі з грецької мови це означає «звуковий, голосовий».

Зверніть увагу! Звуки й літери називаємо по-різному: *звук* [п], а *літера* [пе].

Вправа 153

Назвіть три органи з перелічених, не задіяні у вимові звуків.

Язик, зуби, нога, губи, права рука, нижня щелепа, піднебіння, очі.

Вправа 154

1. Прочитайте уривок вірша Оксани Луцківської.

Я — МОВ ЗАЙЧИК

Я — мов зайчик: ніс рожевий, великі вуха,
довкола приношуюся і прислухаюся,
а серце *теленкає-теленкає*:
я всього боюся.

Вітер дмухне: «Хоч би не ураган...»

Дош накрапає: «Аби не злива...»

Звідкись грюкне:

«Лише б не грім і блискавка...»

Чи то даремно лякаюсь?

Я — мов зайчик. *Зашипить*: «Хоч би не зміюка...»

Гаркне: «Аби не пес...», крикне: «Лише б не крук...»

Загарчить: «Тільки б не вовцюган...»

Полохлива — не віриться!

2. Прочитайте текст ще раз, замінивши виділені фрази звуками природи.

Вправа 155

1. Вимовте слова.

сон — сом
щука — щока
нірка — дірка
грип — гриб

2. Поміркуйте, чи залежить лексичне значення слова від звуків.
3. Доберіть і запишіть слова, що відрізняються одним чи кількома звуками.

Вправа 156

Пограйте у гру: із запропонованих звуків складіть якомога більше слів (кожен звук можна використати один раз).

[ф]

[н]

[т]

[к]

[о]

[е]

[и]

[а]

Вправа 157

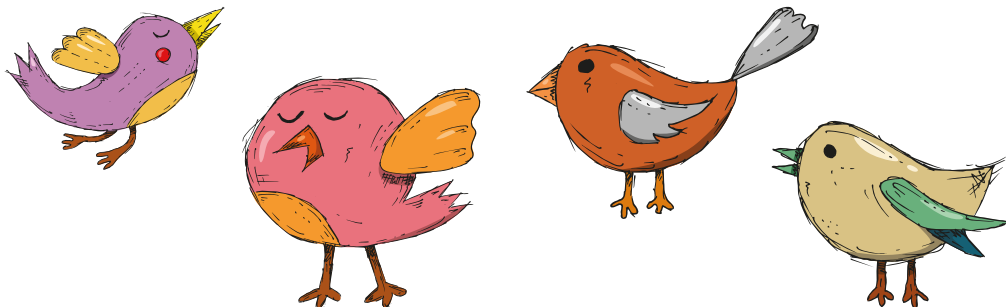
Відгадайте жартівливі фонетичні загадки. Запишіть слова, що утворилися. За потреби скористайтеся підказкою в кінці підручника.

1. У якому слові 40 [а]?
2. Що має болото, озеро, море, а не має річка?
3. Чим закінчується і зима, і весна?
4. Що треба зробити, щоб майка злетіла?
5. Чим закінчується вечір і починається ранок?
6. Що мають дуб, бук, бузок, груша, яблуня, а не мають вишня, слива, клен, ясен?
7. Як можна із буряка зробити бурю?

Вправа 158

1. Послухайте звуки природи в електронному додатку до підручника (шукайте у відповідному розділі) чи в природному середовищі.
2. Опишіть у художньому стилі те, що почули (5—7 речень).
3. Поміркуйте, який це тип тексту: твір-опис, твір-роздум чи твір-розповідь.

§ 18. Транскрипція

Вправа 159

1. Розгляньте два записи. У чому різниця між ними?

смієшся

[см'ійєс':а]

2. Висловте свою думку: чому важливо розуміти різницю між звучанням і написанням слів?

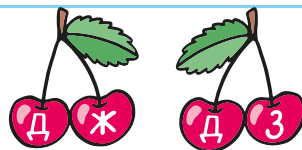
В українській мові звучання більшості слів збігається з написанням, наприклад: *мама* [ма́ма], *школа* [шко́ла].

Але маємо слова, вимова яких суттєво відрізняється від написання, наприклад: *граються* [гра́йуц':а].

Щоб показати вимову слова, користуються спеціальним способом запису — **транскрипцією**.

У транскрипції використовують спеціальні символи:

[]	квадратні дужки для запису звуків
ˈ	знак наголосу над голосним (ставимо, якщо у слові два склади та більше)
ʲ	знак м'якості приголосного
:	подовжений приголосний
[дж], [дз]	Звуки, що на письмі завжди позначаємо двома літерами дж, дз
[и ^е], [е ^и], [о ^у]	Звук, до якого наближається вимова основного звука, позначаємо маленькою літерою вгорі
Усі слова пишемо з малої літери	

Увага! Немає в транскрипції позначень:

Немає в транскрипції	Як позначаємо	Приклад
ь	'	[пал'то́]
щ	[шч]	[шчока́]
ї	[йі]	[йі́ду]
я, ю, є	[а], [у], [е] або [йа], [йу], [йе]	пюре [п'урé] п'ю [пйу]
' (апостроф)	твердий приголосний + [йа], [йу], [йе], [йі]	[пйа́т'], [пйе́'], [зйі́ж]

Вправа 160

- Порівняйте запис слів літерами та їхню транскрипцію.

Ярина	[йари́на]
джміль	[джм'і́л']
їжак	[йіжа́к]
ящірка	[йа́шч'ірка]
ґава	[га́ва]

- Згадайте і сформулюйте правила запису транскрипції слів.

Вправа 161

- Прочитайте уривок із п'єси Івана Андрусика «Як подружитися з Чакалкою».

Щоб орієнтуватися за сонцем, треба стати так, аби вранішнє сонце було вам по праву руку. Тоді обличчям ви стоятимете на *північ*, праворуч буде *схід*, ліворуч — *захід*, а за спиною — *південь*.

- Випишіть слова, у яких кількість літер і звуків відрізняється.
- Згадайте, як ще можна визначати сторони світу. У яких ситуаціях такі навички можуть знадобитися?
- Поміркуйте, чи можна дібрати до виділених слів омоніми. Складіть із ними речення.

Вправа 162

1. Розгляньте фрагмент англійсько-українського словника.

cat	[kæt]	кіт
crocodile	['krɒkədail]	крокодил
dog	[dog]	пес, собака

2. Чи відрізняється українська транскрипція від англійської? Чому?
3. Поміркуйте, для чого пропонують транскрипцію в перекладних словниках.
4. Згадайте, з якою метою ви використовуєте транскрипцію на уроках іноземної мови.

Вправа 163

Вимовте записані транскрипцією слова, запишіть їх літерами.

[й'аблуко], [в'ітайу], [пішут'], [гедз'], [дзижч'ан':а], [п'ят'].

Вправа 164

Знайдіть помилки в транскрипції. Запишіть правильно.

[джміл], [чи'танна], [ств'єрд'жую], [піджа'к], [ві'], [п'ят'].

Вправа 165

1. Розгляньте світлини на с. 107. Які тварини на них зображені?
2. Запишіть назви тварин транскрипцією.
3. Напишіть твір-опис однієї з тварин на вибір.

§ 19. Голосні та приголосні звуки

Вправа 166

1. Розгляньте фото. Що на ньому зображено?
2. Вимовте протяжно пари звуків:
[y] — [в], [i] — [й], [e] — [ж].
3. Поміркуйте, чому не всі звуки можна проспівати.
4. Пригадайте, які звуки належать до голосних, а які до приголосних.
5. Яких звуків, на вашу думку, більше в українській мові — голосних чи приголосних?

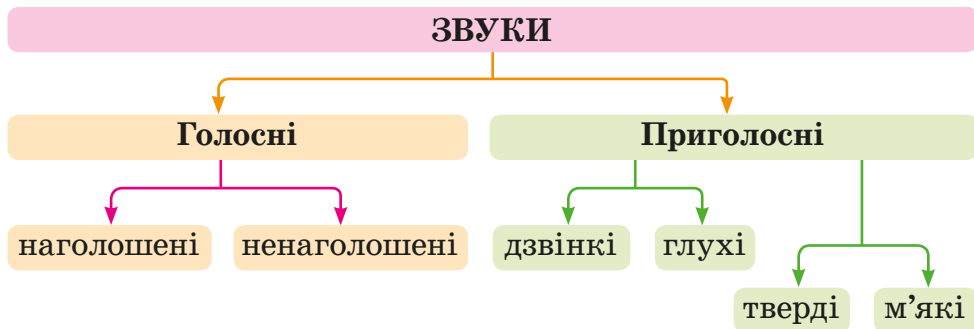
АААААА ООО УУУ

Звуки мовлення вимовляємо за допомогою голосу та шуму. Залежно від того, що переважає у вимові, звуки поділяємо на голосні та приголосні.

Уже з назви зрозуміло, що **голосні** вимовляємо *голосом*, тому ці звуки ми можемо проспівати: [а], [о], [у], [и], [е], [і].

Приголосні мають таку назву, бо вони групуються біля голосних (*при голосних*). Приголосні звуки утворюються за допомогою голосу та шуму або тільки шуму. Шум виникає, коли струмінь повітря прориває перешкоду, створену органами мовлення — найчастіше язиком (вимовте [д]) або губами (вимовте [б]).

Зверніть увагу! Голосними й приголосними бувають лише звуки, тому неправильно говорити ~~голосна чи приголосна літера~~.

Вправа 167

1. Вимовте запропоновані звуки та запишіть їх у два рядки: голосні та приголосні.

[з], [о], [ж], [в], [е], [и], [ф], [т], [й], [к], [і], [м]

2. Допишіть у кожен стовпчик по два голосні та два приголосні.

Вправа 168

1. Вимовте слова.

День — пень, бик — бак — бук, сам — сум, бак — лак,
поріг — пиріг, на́кип — на́сип, морок — мороз, меч — мед —
мер, дим — дум — дам.

2. Яким звуком (голосним чи приголосним) відрізняються слова? За цим критерієм запишіть їх у два стовпчики.
3. Доберіть два слова, які різняться одним звуком. Складіть і запишіть із ними речення.

Вправа 169

Відгадайте за́гадки (за потреби скористайтеся підказками в кінці підручника). Запишіть відгадки, порівняйте вимову записаних слів.

З [и] я плаваю у морі,

З [і] ловлю мишей в коморі.

На неї птах сідає,

Вона його гойдає.

А як [г] на [б] змінить, —

Вона звірятком стане вмиць.

З [м] на городі росте,

З [р] у воді живе.

Вправа 170

1. Пограйте в мовну гру: розгадайте зашифроване слово — назву найшвидшої тварини на планеті. Користуйтеся вказівками:
 - 2-й приголосний звук у слові *бегемот*,
 - 1-й голосний звук у слові *єнот*,

- останній приголосний звук у слові *мавпа*,
- повторюваний голосний звук у слові *антилопа*,
- не перший і не останній приголосний звук у слові *жирафа*,
- 2-й приголосний звук у слові *ведмідь*.

2. Прочитайте назви тварин, занесених до Червоної книги України. Об'єднайтеся у три групи та зашифруйте по одній назві за зразком попереднього завдання.

джміль

ведмідь

афаліна

Вправа 171

Об'єднайтеся у дві команди та пограйте у гру. У першому турі обидві команди за 5 хвилин добирають якомога більше назв тварин, які починаються на приголосний звук, у другому — на голосний. Виграє команда, яка в підсумку дібрала найбільше назв.

Вправа 172

1. Спишіть текст, вибравши потрібні літери або знаки.

За даними вчених, на планеті живе 8,7 м(і/у)л(ь/')йона видів істот, з яких близько 7,7 м(і/у)л(ь/')йона становлять тварини. За оцінкою дослідників, для каталог(і/у)зац(і/у)ії невідомих видів потрібно щонайменше 480 років інтенс(і/у)вних досліджень.

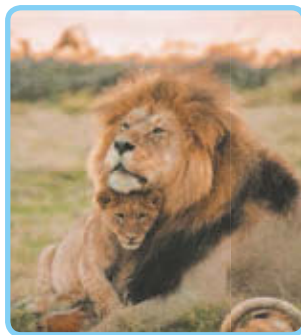
2. Поясніть орфограми.
3. Підкресліть слова, у яких п'ять і більше приголосних.

Вправа 173

1. Прочитайте текст.

За даними Каліфорнійського університету, люди і тварини відчують однакові емоції, коли бачать представника свого виду. Усі ми думаємо про іншу істоту як про симпатичну й небезпечну одночасно. Але багато хто з нас не знає, що в багатьох ситуаціях тварини поведуться зовсім так само, як люди.

(Із сайту «Всвімі»)

2. Доберіть до тексту заголовок.
3. Знайдіть лексичну помилку в останньому реченні й поясніть, як її виправити.
4. Перекажіть текст. Запишіть розказане в зошит.
5. Напишіть продовження, навівши приклади на підтвердження думки чи спростувавши її.
6. У написаному тексті підкресліть усі літери на позначення голосних звуків.

Вправа 174

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. У транскрипції не вживають знак

А [']

Б [´]

В [,]

Г [:]

2. Два голосних у слові

А жирафа

В крокодил

Б ведмідь

Г пантера

3. НЕПРАВИЛЬНО записано транскрипцію слова в рядку

А [ке^нгурú]

Г [га́ва]

Б [г'і́ена]

В [бджо́ла]

§ 20. Голосні наголошені й ненаголошені

Вправа 175

1. Вимовте слова.

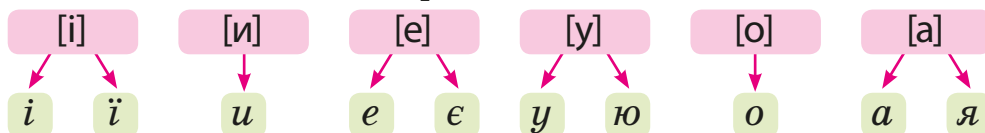
весна
[в^есна́]

весни
[в^есни]

2. Поміркуйте, у чому різниця вимови виділених звуків.

В українській мові шість голосних звуків, на письмі їх позначаємо десятьма літерами:

Є кілька правил вимови голосних в українській мові.

1. Усі наголошені голосні звуки вимовляємо чітко: л[é]бідь, в[и́]шня.
2. Ненаголошений [е] вимовляємо з наближенням до [и], ненаголошений [и] — з наближенням до [е]: л[е^и]бідка, в[и^е]шнєвий.
3. Останній склад вимовляємо чітко, тому ненаголошені голосні в абсолютному кінці слова не мають наближення: м[о́в]и, зв[и́чн]е.
4. [о] ніколи не наближаємо до [а]: с[о́]л[о]дк[о].
5. Ненаголошений [о] перед складом із наголошеним [у́] або [і́] вимовляємо наближеним до [у] — [о^у]: п[о^у]вільний, с[о^у]бі, д[о^у]вірливий.

Правильну вимову звуків регулює розділ мовознавчої науки **орфоепія**. Назва походить від грецьких слів «правильний» і «мова, мовлення». Перевірити правильність вимови слова можна в **орфоепічному словнику**. Порухення орфоепічних норм призводить до орфоепічних помилок.

Вправа 176

1. Розшифруйте фрагмент казки «Лисичка-сестричка і Вовк-панібрат», уставивши на місці пропусків голосні звуки.

Б..л.. с..б.. д..д та б..б.. Р..з у н..д..л.. б..б.. сп..кл..
п..р..жк..в з м..к..м, п..скл..д..л.. в м..ск.. та й п..ст..в..л..
на в..к..нц.., щ..б пр..х..л..л..

П..вз х..тк.. б..гла л..с..чк..; коли ч..є — п..р..жк.. п..хн..ть.
П..дкр..л..сь до в..кн.. т..х..ньк.., вх..п..л.. п..р..жк..
та й п..б..гл..

2. Запишіть розшифрований текст.
3. Чи складно було прочитати текст? А записати його? Чому?
4. Як ви здогадалися, який голосний звук треба ставити? Поясніть, як вибирали букву на його позначення.

Вправа 177

1. Прочитайте слова.

Мине — мене,
вимила — вимела,

гриби — гребі,
клинком — кленком.

2. Запишіть транскрипцію слів. Що цікавого помітили?
3. Пригадайте, як називаються слова, записані в пари.
4. Складіть із кожним словом речення.

Вправа 178

1. Прочитайте скоромовки, звертаючи увагу на вимову звуків.

В маленької горлички туркотливе горлечко.
Горличка туркоче, горличка воркоче.
Туркотлива горличка прочищає горлечко.

В горішнику горішина горішками обвішана.
Оришка й Тимішко струшують горішки.

2. Спишіть скоромовки й підкресліть усі літери, що позначають голосні звуки.
3. Обведіть у кружечок букви на позначення звуків [eʲ], [иʲ] та [oʲ].

Вправа 179

1. Прочитайте діалог.

Микита:

— Привіт! Як тв[оу]ї справи? Що цікав[о]го?

Наталка:

— Привіт! Учора х[а]д[и]ла в зоопарк.

Микита:

— Я теж був там м[и]нул[о]го т[и]жня!

Наталка:

— А я оце була вперше після р[е]к[а]нструкції.

2. У кого з дітей допущено помилки у вимові?
3. Поміркуйте, чи спостерігали ви порушення вимови голосних. Які найчастіше?

Вправа 180

1. Прочитайте вірш Грицька Бойка, добираючи голосні звуки, букви на позначення яких пропущено.

БІЛКА

Хвіст трубою, спр..тні ніжки —
Плиг із гілки на сучок!
Носить біл..чка г..рішки
В з..л..тий свій сундучок.

В неї очі, мов г..рішки,
Кожуш..нка хутряна,
Гострі вушка, наче ріжки,
У дуплі ж..ве вона.

2. Перепишіть вірш, уставляючи пропущені букви.
3. Виконайте завдання на вибір:
 - Прочитайте вірш уголос і запишіть свою вимову на диктофон. Послухайте та проаналізуйте запис: чи всі звуки ви вимовляєте правильно?
 - Попрацюйте в парах: по черзі прочитайте вірш уголос, проаналізуйте вимову одне одного.

§ 21. Правопис літер на позначення ненаголошених [е] та [и] в корені слова

Вправа 181

1. Вимовте слова.

[зи́ма]

[зі́ми]

2. Поміркуйте, як різняться вимова виділених звуків.
3. Запишіть ці слова. Яке з них записати легше? Чому?

Оскільки звуки [е] та [и] в ненаголошеній позиції вимовляємо нечітко, правопис літер, що їх позначають, треба перевіряти.

Правильне написання слів регулює розділ мовознавчої науки, що називається **орфографія**. Назва походить від грецьких слів «правильний» і «писати». Перевірити правопис слова можна в **орфографічному словнику**. Порухення орфографічних норм призводить до орфографічних помилок.

Існує кілька орфографічних правил, аби перевірити правопис літер на позначення ненаголошених [е] та [и]:

1. Перевіряємо наголосом: для цього потрібно змінити слово або дібрати до нього спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний [е] або [и] став наголошеним.

У слові *ш_рокий* правопис ненаголошеного звука перевіряємо, дібравши спільнокореневе *ши́роко*. У ньому чітко чути вимову [и], отже, пишемо *широкий*.

2. Якщо наголосом перевірити неможливо, вдаємося до інших правил:

Пишемо Е	Пишемо И
у кореневих буквосполученнях -ере-, -еле- : <i>ше<i>л</i>ест, бере<i>г</i></i>	у буквосполученнях -ри-, -ли- : <i>бри<i>н</i>іти, гли<i>б</i>ина</i> (але <i>тре<i>м</i>тіти, кре<i>м</i>езний</i>)

Пишемо Е	Пишемо И
якщо під час зміни слова сумнівний звук випадає: <i>квітень</i> (бо квіт є ня), <i>хлопець</i> (бо хлоп є ця)	у коренях деяких дієслів перед наголошеним суфіксом -а-: <i>витуирати</i> (хоча т е рти), <i>застилиати</i> (хоча ст е лять)
якщо під час зміни слова сумнівний звук чергується з [і] в закритому складі: <i>семи</i> (бо сім), <i>осені</i> (бо осінь)	

3. Якщо правопис ненаголошених голосних не можна перевірити за правилами, варто звернутися до орфографічного словника: *інженер, минулий*. Такий спосіб перевірки переважно застосовуємо до слів іншомовного походження.

Вправа 182

1. Прочитайте слова. Прислухайтесь, чи чітко ви чуєте звук, літеру на позначення якого пропущено.

Бл..зенько, ч..ргування, п..ро, кр..тичний, дал..чінь, с..стра, зв..чайний, з..мля, ш..потіти, скр..піти, ст..жина.

2. До поданих слів доберіть спільнокореневі, щоб перевірити правопис ненаголошених [е] та [и].

3. Запишіть запропоновані слова та дібрані для перевірки, над усіма словами поставте знак наголосу.

Вправа 183

1. Перевірте правопис ненаголошених [е] та [и] у сполуках **-ере-**, **-еле-** та **-ри-**, **-ли-**.

Ч..решня, др..жати, оч..рет, дж..р..ло, тр..вога, гр..міти, тер..н.

2. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери, поставте над словами знак наголосу.

3. Поміркуйте, чому в деяких словах з **-ере-**, **-еле-** два пропуски для перевірки, а в деяких один.

Вправа 184

1. Прочитайте слова. Прислухайтесь, наскільки чітко ви чуєте звук, літеру на позначення якого пропущено.

Справ..дливий, вер..с..нь, ос..лед..ць, бер..з..нь, м..р..хтіти, вел..тень, м..реживо.

2. Запишіть запропоновані слова та дібрані для перевірки.
3. У яких словах ви застосували кілька правил для перевірки правопису пропущених літер? Назвіть ці правила.

Вправа 185

1. Прочитайте слова. Прислухайтесь, наскільки чітко ви чуєте звук, літеру на позначення якого пропущено.

Прин..сли, заб..рати, зал..тіти, ос..ні, завм..рати, л..тіти.

2. До поданих слів доберіть спільнокореневі, щоб перевірити правопис ненаголошених голосних. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери.

Вправа 186

1. Порівняйте фрагменти орфоепічного та орфографічного словників.

барвінок [барв'інок], -нку
бджола́ [бджола́], -лі́, -ло́ю
бека́с [бе^чка́с], -са, *мн.* -си, -сів
бе́ркут [бе́ркут], -та, *мн.* -ти, -тів
будя́к [буд'а́к], -ка́, *мн.* -кі́, -ків

Орфоепічний

барвінок, *р.* барвінку
бджола́, *ор.* бджоло́ю
бека́с, *р.* бека́са
бе́ркут, *р.* бе́ркута
будя́к, *р.* будяка́

Орфографічний

2. У чому різниця між словниками?
3. За яким із цих словників можна перевірити і правопис, і вимову?
4. Поміркуйте та висловіть припущення про те, чому назви розділів науки про мову *орфоепія* та *орфографія* однаково починаються (за потреби зверніться до попередніх правил).

Вправа 187

1. Перевірте правопис наведених слів за орфографічним словником.

Г..рой, м..даль, л..мон, к..нгуру, м..гдаль, п..ріг, т..ре, б..тон, тр..тон, в..дмідь.

2. Перепишіть слова, вставляючи пропущені букви.
3. Підкресліть слова іншомовного походження.

Вправа 188

1. Одинадятикласниця Ксеня на прохання молодшого брата Петрика опублікувала його допис на своїй сторінці. Прочитайте допис Петрика.
2. Допоможіть Петрику виправити помилки в словах і поясніть орфограми.
3. Знайдіть лексичну помилку в дописі.
4. Поміркуйте, допис Петрика — це опис, розповідь чи роздум.
5. Опишіть свого домашнього улюбленця або тваринку, яку б ви хотіли мати вдома (5 речень).

Вправа 189

1. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери **е** або **и**.

М..довий, м..р..хтіння, дзв..ніти, заб..ру, чов..н, мат..мат..ка, л..генький, гр..мить, д..вує, сх..литися, розч..сати, м..лосердний, св..стіти, през..дент, щ..дрівка, в..лос..пед, зб..р..жу, муз..ка, ож..ледиця, бер..з..нь.

15:48   96%

Привіт! Хочу показати вам свого песика Леона. У нього порода тирер.

Він невеликий, але дуже кумедний. Ми з ним багато гуляємо, бо йому потрібні тревалі прогулянки. Я люблю з ним гуляти, бо в усіх перехожих він виклекає усмішку. Коли Леон підросте, я буду його дрисирувати.

Чи є у вас домашні тваринки? Пишіть про них у коментарях.

2. Знайдіть слова іншомовного походження. Пригадайте, яке правило правопису літер на позначення голосних в іншомовних словах ви знаєте.

Вправа 190

1. Прочитайте уривок оповідання Івана Андрусяка «Спецназ».

Малі в гнізді зам..тушилися, а дорослий л..лека лише стояв на краю і, злегка пов..ртаючи головою туди-сюди, уважно до них приглядався.

Так тр..вало хв..лини зо три, а може, і довше.

Нарешті л..лека витягнув дзьоба, ак..уратно схопив за шию так щасливо повернуте додому л..л..чення — і виплюнув його з гнізда.

2. Спишіть текст. Уставте, де потрібно, пропущені літери.
3. Поясніть орфограми.

Вправа 191

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Звук [о] наближується до [у], коли стоїть

А перед наголошеним [у] або [е]

Б перед наголошеним [і] або [и]

В перед наголошеним [і] або [у]

Г перед наголошеним [о]

2. Літеру **и** треба писати в усіх словах рядка

А в..шневий, кр..вий

В кр..шити, хлоп..ць

Б віт..р, др..жати

Г кр..ло, гр..бти

3. Літеру **и** треба писати на місці пропуску в слові (цифра позначає наступне слово)

На болоті в (1)оч..реті мешкав журавель, там же, трохи далі, (2)ж..ла лисиця. Вони щодня зустрічались, (3)в..ли між собою розмову і (4)вес..ло проводили час.

А 1

В 3

Б 2

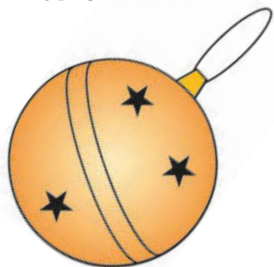
Г 4

§ 22. Приголосні дзвінкі та глухі

Вправа 192

1. Вимовте слова.

куля [к^ку́л'а]

гуля [г^гу́л'а]

2. Поміркуйте й висловіть свої думки: чим різняться вимова виділених звуків? Пригадайте, як вони називаються.
3. Чи залежить від вимови лексичне значення слів?

Як вам відомо з попередніх класів, під час вимови приголосних звуків струмінь видихуваного повітря прориває перешкоду, через що й утворюється шум.

Приголосні, у творенні яких є і шум, і голос, називаємо **дзвінкими**.

Приголосні, які утворюються лише шумом, називаємо **глухими**.

Дзвінкі та глухі приголосні утворюють пари.

дзвінкі	[б]	[д]	[г]	[г]	[з]	[ж]	[дж]	[дз]	—
глухі	[п]	[т]	[к]	[х]	[с]	[ш]	[ч]	[ц]	[ф]

Підказка: запам'ятати глухі приголосні можна за допомогою фрази **ЦаП ХоЧе ФіСТаШКи**.

Зверніть увагу! Глухий звук [ф] в українській мові не має дзвінкої пари.

Пари за глухістю / дзвінкістю утворюють і м'які звуки, наприклад: [д'] — [т'], [з'] — [с'].

Звуки [в], [м], [н], [л], [р], відповідні їм м'які приголосні та звук [й] не належать ні до дзвінких, ні до глухих. У цих звуках голос переважає над шумом. Їх називають сонорними (запам'ятати їх можна у слові *МіНеРаЛоВиЙ*).

Через особливості вимови звуки [з], [ц], [с], [дз] називають **свистячими** (бо їх звучання схоже на *свист*), а [ж], [ч], [ш], [дж] — **шиплячими** (бо їх вимовляємо *шипінням*). Окремо виділяють **губні** звуки [б], [п], [в], [м], [ф]. Вони мають таку назву, тому що перешкоду для повітря під час їх вимовляння створюють *губи*.

Підказка: губні звуки допоможе запам'ятати словосполучення *мавна Буф*.

Вправа 193

1. Чітко вимовте пари приголосних за дзвінкістю/глухістю.
2. Дослідіть, чим різняться їхні вимова та звучання.

Вправа 194

1. Прочитайте слова.
Гри**б**, кас**ка**, су**п**, ко**за**, жи**ти**, мимохі**д**, би**ти**, лі**з**, сер**п**.
2. Замініть звук, позначений виділеною буквою, на парний за глухістю/дзвінкістю, запишіть нові слова.

Вправа 195

1. Прочитайте виразно вірш Олега Орача.
Гава дуже любить каву — каву з кав;
чорна гава вже й у зернах уживала —
чорну каву, зерна кавові жувала.
чорна-чорна, Попила її, поїла!
гава з гав — З кави гава й почорніла.
чорну-чорну
2. Як зміниться вірш, якщо у словах поміняти місцями звуки [г] і [к]? Зробіть висновок про зв'язок між значенням слова і звуками, з яких це слово складається.

Вправа 196

1. Відгадайте загадки (за потреби скористайтеся підказками в кінці підручника). Запишіть відгадки.

Коли я з [д], росту на гілці, З дзвінком усе я заливаю,
Коли я з [т], пливу по річці. З глухим на дереві зростаю.

2. Зі словами-відгадками складіть та запишіть речення. Підкресліть у реченнях букви на позначення дзвінких приголосних, а кружечком обведіть букви на позначення глухих.

Вправа 197

1. Чітко вимовте свистячі, шиплячі та губні приголосні.
2. Поясніть, чому ці звуки так називаються. На вашу думку, слова *свистячий*, *шиплячий* та *губний* українського походження чи запозичені?
3. Згадайте і запишіть по три слова зі свистячими, шиплячими та губними приголосними.

Вправа 198

1. Назвіть у кожному рядку зайвий за певною ознакою звук. Усно поясніть свої міркування.

Зразок: [б], [к], [ф] — зайвий [б], оскільки він дзвінкий, а решта глухі.

[ш], [ч], [дж]
[б], [г], [п]
[з], [с], [ш]
[й], [т], [л]
[а], [ж], [п]

2. Поміркуйте, у яких рядах можна знайти зайвий звук за різними ознаками.

Вправа 199

1. Складіть і запишіть пари приголосних за дзвінкістю/глухістю.

[дз] [г] [г] [дж]

[ч] [ц] [х] [ф] [к]

2. Якому приголосному бракує пари?

Вправа 200

1. Прочитайте текст.

У місті Крелевці Сумської області є унікальна яблуня-колонія. Вона росте у вигляді куща, який за площею займає близько 10 соток. Орієнтовний вік — понад 200 років. У яблуні давно вже немає її первісного мат..ринського стовбура, натомість налічують близько 15 стовбурів-гілок, що приросли до з..млі. Особливістю яблуні є її здатність до самостійного вкорінення гілками. Віття нах..ляється до з..млі й пускає коріння, коли один зі стовбурів відм..рає. Так яблуня продовжує собі ж..ття. Набравшись сил, уже не гілки, а д..рева піднімаються знову догори, рясно вкр..ваючись квітками нав..сні й ч..рвоно-білими, приємними на смак яблуками вос..ни.

(За вікіпедією)

2. Випишіть слова із пропусками, вставляючи пропущені літери.
3. Підкресліть усі літери на позначення дзвінких приголосних.
4. Випишіть із другого речення слово, у якому всі приголосні глухі.
5. У якому стилі написано текст? Доведіть свою думку.
6. Розгляньте фото й опишіть яблуню-колонію (5—7 речень).

Вправа 201

Напишіть диктант за аудіозаписом в електронному додатку до підручника (шукайте у відповідному розділі).

§ 23. Приголосні тверді та м'які. Позначення м'якості приголосних на письмі

Вправа 202

1. Вимовте слова.

саду [са́ду]

сяду [с'а́ду]

2. Поміркуйте, якими звуками різняться вимова слів. Пригадайте, як називаються такі звуки.
3. Чи залежить від вимови лексичне значення слів?

Приголосні звуки можуть бути тверді та м'які. М'які та тверді приголосні — це різні звуки, які утворюють між собою пари: [л] — [л'], [ц] — [ц'], [дз] — [дз'] та інші.

М'якість приголосних у фонетичній транскрипції показуємо знаком ('). Це не стосується лише звука [й], бо він не має твердої пари: [д'ійут'].

М'якість приголосних на письмі позначаємо літерами **ь, і, я, ю, є**.

Запам'ятайте! М'який знак в українській мові ставимо після літер на позначення приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дз'] (їх легко запам'ятати у фразі **ДЗіДЗьо, Де Ти З'їси Ці ЛиНи**) та іноді після [р]: **сьомга** [с'омга], **тюлень** [т'улén'].

М'якість інших приголосних показують літери **і, а також я, ю, є**, що позначають один звук: **кішка** [к'ішка], **обличчя** [обліч'ч:а].

Вправа 203

1. Прочитайте слова.

Сину — синю, лан — лань, буран — буря, кинь — кінь, вити — віти, лис — ліс, лин — лінь, сила — сіла.

2. Запишіть транскрипцію слів.

3. Які букви в цих словах позначають м'якість приголосних на письмі?
4. За тлумачним словником з'ясуйте значення незрозумілих слів, запишіть їх у словничок незнайомих слів.

Вправа 204

1. Запишіть літерами слова, подані транскрипцією.
[л'ашч], [форéл'], [красноп'ірка], [кара́с'], [т'у́лка], [лин].
2. Поміркуйте, що спільного в усіх словах.

Вправа 205

Знайдіть помилки у транскрипції слів, запишіть слова та правильні варіанти транскрипції.

[козу́ла], [колі́бри], [шч'у́ка], [крі́т], [л'ис'и́ца], [во́вч'ик].

Вправа 206

1. Прочитайте уривок з оповідання Лесі Ворониної «Пригоди голубого папуги».

Мавпа обернулася до папуги:

— Ти на них не ображайся. Розумієш, нам усім не пощастило з господарями. Тому ми й опинилися тут. Мене ось також *прив..зли* з *Афр..ки*. Деякі люди чомусь вважають, що коли не *прив..зти* з *Афр..ки* папугу або мавпу, то нічого туди й їздити, — мавпа безнадійно махнула лапою. — Знаєш, у мого господаря була дочка́. Мене й досі др..жаки хапають, як про неї згадаю. Не думай, вона мене не *била*, не *см..кала* за хвоста й не припинала до ніжки стола. Ні! Зате вона цілісінькі дні пхала мені до рота шоколадні цукерки, зав'язувала бантики і *пол..вала* парфумами. Тьфу!

2. Випишіть слова, у яких є хоча б один м'який приголосний.
3. Випишіть слова з пропущеними літерами, вставляючи їх. Поясніть орфограми.
4. Поясніть значення підкресленої фрази. Як називається ця мовна одиниця?
5. Перекажіть, через що обурювалася мавпа.

6. Висловіть свою позицію щодо проблеми, орієнтуючись на схему:

Я підтримую / не підтримую мавпу...

Я так думаю, тому що...

Для прикладу наведу ситуацію (з життя, фільму, телепередачі).

Отже, ...

Вправа 207

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. НЕ є парою за глухістю/дзвінкістю звуки

А [в] — [ф] **В** [д'] — **Г** [г] — [к]
Б [з] — [с] [т']

2. М'який звук є в обох словах рядка

А липа, злітати
Б діяти, дятел
В слоненя, нести
Г папуга, п'ять

3. Прочитайте вірш Ганни Чубач.

*Літом ластівка літає,
(1)Ластів'ят (2)малих навчає:
«Не (3)лінуютьесь, ластів'ята,
Вчіться (4)літечком літати,
Бо, як літо відлітує,
Ми за море помандруєм».*

Лише тверді приголосні у слові (цифра позначає наступне слово)

А 1 **В** 3
Б 2 **Г** 4

§ 24. Позначення звуків на письмі. Алфавіт

Вправа 208

1. Розгляньте малюнок. Чи всі літери на ньому зображені?

- Пригадайте, скільки літер в українському алфавіті.
- Скільки з них позначають голосні звуки?
- Скільки літер позначають приголосні?

Для відтворення усного мовлення на письмі ми використовуємо літери. Сучасний український алфавіт складається із 33 літер, кожна з яких має графічне позначення і назву.

А, а	<i>а</i>
Б, б	<i>бе</i>
В, в	<i>ве</i>
Г, г	<i>ге</i>
Ґ, ґ	<i>ґе</i>
Д, д	<i>де</i>
Е, е	<i>е</i>
Є, є	<i>є</i>
Ж, ж	<i>же</i>
З, з	<i>зе</i>
И, и	<i>и</i>

І, і	<i>і</i>
Ї, ї	<i>ї</i>
Й, й	<i>йот</i>
К, к	<i>ка</i>
Л, л	<i>ел</i>
М, м	<i>ем</i>
Н, н	<i>ен</i>
О, о	<i>о</i>
П, п	<i>пе</i>
Р, р	<i>ер</i>
С, с	<i>ес</i>

Т, т	<i>те</i>
У, у	<i>у</i>
Ф, ф	<i>еф</i>
Х, х	<i>ха</i>
Ц, ц	<i>це</i>
Ч, ч	<i>че</i>
Ш, ш	<i>ша</i>
Щ, щ	<i>ща</i>
Ь	<i>м'який знак</i>
Ю, ю	<i>ю</i>
Я, я	<i>я</i>

Алфавіт використовуємо для впорядкування слів у словниках, укладання різних списків і каталогів. Слова, що починаються на одну літеру, розташовуємо в алфавітному порядку за наступною літерою у слові.

Розділ науки про мову, що вивчає засоби передавання мовлення на письмі, називається **графікою**. Назва походить від грецького слова «письмовий», «зображений».

Вправа 209

1. Пригадайте український алфавіт.
2. Згадайте, чи можна говорити «голосна літера», «приголосна літера». Чому?
3. Запишіть літеру, яка не позначає звука.
4. Назвіть літери, що завжди позначають два звуки.
5. Які літери можуть позначати один звук або два?
6. Які звуки на письмі позначаємо двома літерами?

Вправа 210

Прочитайте віршик Тетяни Крикун, який допоможе запам'ятати літери.

А Б В Г І — гуси, гуси, «ге-ге-ге!»
Д Е Є Ж З — швидко потяг нас везе.
И І Ї Й К — яка ж білочка метка!
Л М Н О П — їдем дружно ми в купе.
Р С Т У Ф — їде з нами й добрий ельф.
Х Ц Ч Ш Щ — вибіг зайчик з-за куща.
Ь Ю Я — ось і азбука моя!

Вправа 211

1. Зверніть увагу, у якій послідовності розташовані прізвища учнів та учениць у вашому класному журналі. Чому так?
2. Розгорніть будь-який словник. Для чого, на ваш погляд, у ньому використали алфавіт?
3. Згадайте, у яких ще ситуаціях ви послуговувалися алфавітом.

Вправа 212

1. Прочитайте слова.

Іванець, Іваненко, Іванченко, Іванюк;
блакитний, синій, бузковий, чорний;
звечора, завтра, звичай, звітність;
мряка, дощ, злива, негода;
Сидорчук, Петренко, Юрків, Михайлин.

2. Поміркуйте, чи за алфавітом розташовані слова в кожному рядку.
3. Запишіть слова з кожного ряду за алфавітом.
4. Складіть і запишіть речення з двома рядками слів на вибір.

Вправа 213

1. Прочитайте назви обласних центрів України.

Вінниця, Дніпро, Донецьк, Житомир,
Запоріжжя, Івано-Франківськ, Київ, Кро-
пивницький, Луганськ, Луцьк, Львів,
Миколаїв, Одеса, Полтава, Рівне, Сімфе-
рополь, Суми, Тернопіль, Ужгород, Харків,
Херсон, Хмельницький, Черкаси, Чернів-
ці, Чернігів.

2. Запишіть назви міст за абеткою.

Вправа 214

1. Прочитайте інформацію про походження слів.

Абетка — назва, утворена за вимовою перших двох букв українського алфавіту *а*, *бе*.

Азбука — слово, утворене від назв перших літер давньої слов'янської абетки *аз* і *буки*.

Алфавіт — назва, утворена з двох перших літер грецької азбуки *альфа* (грец. *άλφα*) і *бета* (грец. *βήτα*).

2. Поміркуйте, як можна назвати ці слова (синоніми, антоніми, омоніми).
3. Яке зі слів запозичене?

Вправа 215

1. Відгадайте жартівливі загадки. За потреби скористайтеся підказкою в кінці підручника.
 1. У якому слові сім однакових букв?
 2. Який займенник складається з однієї букви?
 3. Від назв яких двох букв стає жарко, гаряче?
 4. Яку літеру треба поставити між двома шостими буквами алфавіту, щоб утворити назву людини похилого віку?
 5. Який молочний продукт можна перетворити на злак, прочитавши його назву справа наліво?
 6. Який синонім до слова *тепер* не змінює свого значення, коли його прочитати справа наліво?
2. Об'єднайтесь у групи. У кожній групі придумайте по одній загадці, пов'язаній із буквами. Загадайте свої загадки іншим групам.

Вправа 216

1. Прочитайте уривок із вірша Ярослава Павуляка.

Село сувоєм сну сповите,
Спокою статуї стоять,
Старому стовбурові стиха
Суглоби сухо скриготять.
2. Що цікавого ви помітили в цьому вірші? Чи траплялося вам раніше читати подібні тексти?
3. Пригадайте, яка літера українського алфавіту найбільш уживана. А найменш уживана?
4. Напишіть три речення, у яких усі слова починалися б на одну літеру (для кожного речення своя літера).

§ 25. Вимова звуків [ґ] і [г] та позначення їх на письмі

Вправа 217

1. Прочитайте речення.

На вікні **ґрати**.

Діти люблять **грати** у футбол.

2. Дослідіть виділені слова. Чітко вимовте ці слова ще раз.

В українській мові важливо розрізняти приголосні звуки [ґ] і [г], які позначаються літерами Г і Ґ. Обидва звуки є дзвінками, мають різні пари за глухістю: [ґ] — [х], [г] — [к]. Обидва звуки питома українські, але звук [г] й відповідно літера Ґ представлені в меншій кількості слів.

Запам'ятайте! У сучасній мові звук [г] вживається в низці слів (а також у спільнокорених із ними):

аґрус (ягода), *гава* (ворона), *газда* (господар), *ґанок* (прибудова), *ґатунок*, *ґвалт*, *ґедзь* (комаха), *ґелґотати* (галасувати), *ґніт* (у лампі), *ґогель-моґель* (десерт), *ґрати* (решітка), *ґречний* (вихований, чемний), *ґринджоли* (санчата), *ґрунт*, *обґрунтувати*, *ґудзик*, *ґуля*, *дзиґа* (дитяча іграшка) та ін.

У деяких словах звуки [ґ] та [г] є смислорозрізнявальними: *ґрати на піаніно* — *ковані ґрати*, *важкий ґніт* — *ґніт у лампі*.

Зверніть увагу! У запозичених словах переважає звук [ґ] та літера Г: *гаджет, баг, графік*.

Звук [ґ] та відповідна літера часто вживані в іншомовних власних назвах: *Хоґвортс, Маґатма Ґанді*.

Вправа 218

1. Уважно перечитайте у правилі слова, у яких потрібно писати літеру ґ.
2. Випишіть невідомі слова у словничок незнайомих слів.
3. Із трьома незнайомими раніше словами складіть речення, запишіть їх у зошит.

Вправа 219

1. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери.
..ітара, ..арний, ..рифель, ..оріх, ..речний, ..речка,
ма..азин, ..рафіті, кори..увати, ..рація, до..овір, ..ел..отіти,
..алас, де..устація, ..андбол, ..рунтовний, ..уля, ..ума, ор..анізм,
..атунок, ..алка, ..ава, ла..уна.
2. Підкресліть іншомовні слова. Які ще орфограми в них є?

Вправа 220

1. Перепишіть, заповнюючи пропуски.
..одувала ..ава ..авенят на ..анку,
з..отувала в ..орщику ..арну запіканку.
..ава ..аву запитала: «Ти на ..анок не літала?»
«Не літала я на ..анок, то й про..авила сніданок!»
2. Прочитайте скоромовки, звертаючи увагу на вимову звуків [ґ] і [г].
3. Прочитайте скоромовки з різним темпом (повільно / швидко) та інтонацією (весело / сумно / як казки / як новини).
4. Виконайте завдання на вибір:
 - Запишіть своє виконання скоромовок на диктофон. Послухайте та проаналізуйте, чи всі звуки вимовлено правильно.
 - Попрацюйте в парах: по черзі прочитайте скоромовки вголос, проаналізуйте вимову одне одного.

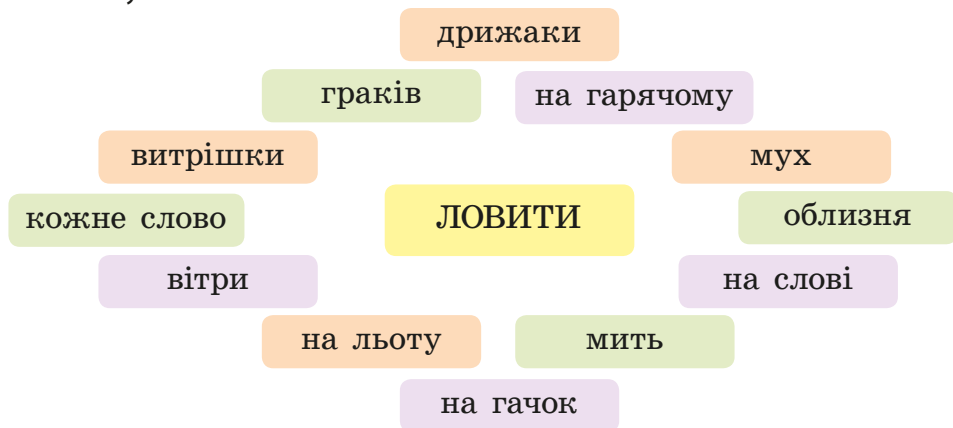
Вправа 221

1. Прочитайте виразно вірш Ігоря Січовика.

Що за ґвалт зчинився
На подвір'ї зранку?
Загубила ґудзик
ґава біля ґанку.
З гаража за нею
ґедзь спостерігав
І порадив ґаві
Не ловити ґав.

2. Випишіть із вірша фразеологізм.
3. Поясніть його значення.
4. Поміркуйте, як він виник.
5. Перевірте значення фразеологізму в рубриці «Про що говорять слова» в кінці теми.
6. Існує чимало інших фразеологізмів зі словом *ловити*. Складіть їх і запишіть, з'ясуйте їхні значення. Підкресліть ті, що є синонімами до фразеологізму *ловити ґав*.

Вправа 222

1. Чи відомо вам, що таке тег? Ознайомтеся з інформацією.

Теги (від англійського *tag*, буквально — «ярлик», «бирка») — це ключові слова, які використовують,

щоб полегшити пошук інформації в мережі «Інтернет». Наприклад, якщо ми розмістили на сайті текст про хлопця, що вишиває картини хрестиком, його можна шукати за тегами *хобі, вишивання, картини, мистецтво* тощо. Хмарина тегів — це один зі способів їх розміщення.

2. Поясніть, чому в слові *тег* ми пишемо **г**, а не **ґ**.
3. Складіть і запишіть текст (5—7 речень), змісту якого відповідав би один із наведених рядів тегів (на ваш вибір):
 - подорож, велосипед, мрії;
 - рослини, ліс, чисте повітря;
 - сміття, макулатура, захист довкілля.

У текстах використовуйте від двох слів, правопис яких можна пояснити вивченим правилом.

4. Презентуйте свої повідомлення перед класом. Назвіть ті слова у ваших текстах, які ілюструють розглянуте правило. Поясніть, як саме.

Вправа 223

Напишіть текст (кілька зв'язних речень) на будь-яку тему, використавши якомога більше слів з літерою **ґ**.

Про що говорять слова

Ловити ґави (ґав) — марно витрачати час, нічим не займатися; байдикувати; виявляти неуважність, бути неуважним; не використовувати якоїсь можливості, упускати слушну нагоду.

§ 26. Звукове значення букв Я, Ю, Є, Ї та Щ. Звуки [дж], [дз]

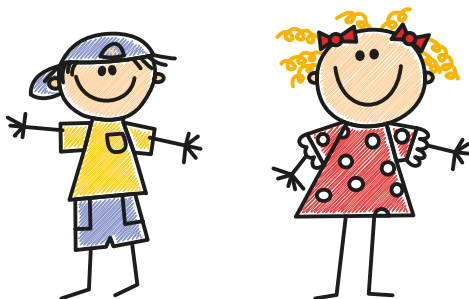
Вправа 224

1. Прочитайте вірш Василя Кравчука.

ЮРКО І ЮЛЯ

В Юри є сестричка Юля,
Невеличка вередуля.
Любить Юля утікати,

Бо не хоче йти до хати.
Доганяв Юрасик Юлю
І набив на лобі ґулю.

2. Поміркуйте, у яких словах літера **ю** позначає один звук, а у яких два.

Пригадайте!

Літери **я, ю, є** позначають два звуки в таких позиціях:

на початку слова	<i>я</i> блуко [й'а́блуко]
після голосного	ми <i>ю</i> [мій'у]
після апострофа та м'якого знака	<i>п'я</i> ть [п'ят']

Літери **ї** та **щ** завжди позначають два звуки [йі] та [шч] відповідно: *їжак* [йіжа́к], *щука* [шчу́ка].

Звуки [дж], [дз] на письмі завжди позначаємо двома літерами **дж, дз**, наприклад: *ход*жу [хо^уджу́], *дзи*га [дзі́га]. Їх треба відрізняти від поєднання звуків [дж], [дз] на межі префікса та кореня, наприклад: *підземний* [підзе́мний].

Вправа 225

1. Вимовте слова, порівняйте вимову.

Пюпітр — п'ю, в'яжу — свято, пишу — пищу, буран — бур'ян — буря, підживати — джміль, мільярд — переляк, плюш — плющ, Маямі — Аляска, відзвітувати — подзвонити, рюкзак — грильяз.

2. Запишіть транскрипцію поданих слів.

Вправа 226

Доберіть 10 слів з літерами **я, ю, є, ї**. Запишіть їх у два стовпчики.

Позначають один звук	Позначають два звуки

Вправа 227

1. Вимовте слова.

[ствѣрджуѣу], [компѣутѣр], [щос'], [жѣнка].

2. Виправте помилки й запишіть правильний варіант транскрипції.

Вправа 228

Запишіть подані слова у три стовпчики.

Солов'ї, насіння, воджу, м'ята, свято, ячмінь, джміль, пір'я, духмяний, зілля, дають, яскраво.

звуків = літер	звуків > літер	звуків < літер

Вправа 229

1. Прочитайте визначення.

Еколог..я — наука, що вивчає закономірності взаємодії між орган..змами та навколишнім середовищем.

2. Спишіть, уставивши пропущені літери. Пригадайте орфограму.
3. Підкресліть слова, у яких літери **я, ю, є** позначають два звуки.

4. Об'єднайтеся в групи, доберіть і запишіть 5 способів, як ви можете допомогти зберегти природу. Використайте слова: *екоторбинка, сортування, батарейки, сміття, вогнище, переробка, пластикові вироби.*

Вправа 230

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Однакова кількість звуків і літер у слові

А харківський
Б львівський
В київський
Г вінницький

2. Звук [дж] є в усіх словах, ОКРІМ

А джміль
Б віджати
В бджола
Г джерело

3. Прочитайте речення.

Сучасні підлітки — це перше (1)покоління (2)України, яке живе з (3)усвідомленням того, що (4)майбутнє залежить від вирішення не лише національних, а й глобальних проблем, зокрема екологічних.

Звуків більше, ніж літер, у слові (цифра позначає наступне слово)

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4

§ 27. Вимова приголосних

Вправа 231

1. Прочитайте діалог.

— Привіт, дів[ч']атка! хо[ч']у запросити вас на мій день наро[дж]ення.

— Я б із задоволенням! Але мене не буде в Ха[р']кові, їду на канікулах на Сум[шч']ину до бабусі.

— А я прийду! У тебе ж [п'а]того січня?

— Так! Поба[ч']имося в [ч']етвер о дру[г']ій.

2. Поміркуйте, яких помилок у вимові припустилися подружки.

3. Прочитайте діалог в особах із правильною вимовою.

4. Сформулюйте основні правила вимови приголосних в українській мові.

Є кілька правил вимови приголосних в українській мові.

1. Переважно твердо вимовляємо такі приголосні:

губні [б], [п], [в], [м], [ф]: сі[м], лю[б']язний;

шиплячі [ж], [ч], [ш], [дж]: [ж]иття, [ч]асто, по[ш]та, [дж]міль;

звук [р] у кінці слова та складу: Ха[р]ків, ліка[р].

Ці приголосні дещо пом'якшуємо лише в позиції перед і, ю, я, є, що позначають один звук: пюре, свято, бюро.

2. Звукосполучення [шч], яке в українській мові графічно позначаємо літерою **щ**, вимовляємо чітко й твердо: бор[шч], [шч]осереді, Хáрків[шч]ина;

3. Розрізняємо вимову звуків [г] і [ґ]: [га́джет], [ґре́чний].

4. Звуки [дж], [дз], кожний із яких графічно позначають дві літери, вимовляємо зливо та дзвінко: пі[дж]ак, по[дз]вонити.

5. Дзвінкі приголосні в кінці слова чи складу переважно не втрачають дзвінкості: гри[б], залі[з], змо[г]ти, кни[ж]ка.

6. Звук [в] ніколи не оглушуємо, а вимовляємо як [в] або короткий [у], який у транскрипції позначаємо символом [ў]: Льво[в]а, Льві[ў].

Запам'ятайте! Звук [ў] вимовляємо в таких позиціях:

- 1) на початку слова перед приголосним: [ўден'];
- 2) у середині слова між голосним і приголосним: [д'іўчи'на];
- 3) у кінці слова після голосного: [харк'іў].

Вправа 232

1. Згадайте, які скоромовки ви вже знаєте. Запишіть їх і промовте.
2. Вимову яких звуків допомагають тренувати ці скоромовки?

Вправа 233

1. Прочитайте скоромовки, звертаючи увагу на звук [ч].
Черепаха чаплю вечором пригощала чаєм з печивом.
Пироги припечені, перцем переперчені.
В чаплі чорні черевички, чапля чапа до водички.
2. Прочитайте скоромовки з різним темпом (повільно / швидко) та інтонацією (весело / сумно / як казку / як новини).
3. Запишіть своє виконання на диктофон. Послухайте, чи всі звуки вимовлено правильно й чітко.

Вправа 234

1. Прочитайте скоромовку, звертаючи увагу на поєднання звуків [шч].
Щедрий дощик площу полоще.
2. Прочитайте скоромовку з різним темпом (повільно / швидко) та інтонацією (весело / сумно / як казку / як новини).
3. Виконайте завдання на вибір:
 - Запишіть своє виконання скоромовки на диктофон. Послухайте та проаналізуйте, чи всі звуки вимовлено правильно.
 - Попрацюйте в парах: по черзі прочитайте скоромовку вголос, проаналізуйте вимову одне одного.

Вправа 235

Випишіть слова, у яких є звук [ў], запишіть їх фонетичною транскрипцією.

Яків, Якович, ймовірно, приїхав, дев'ять, Харків, харківський, Харкова, прийшов, вчитель, навчений, навички.

Вправа 236

1. Прочитайте виразно вірш-скоромовку Анатолія Камінчука.

ДОЩ-КОСАРИК

Враз набігли
Чорні хмари,
Припустився
Дощ-косарик.

Сіяв, віяв —
Не косив,
Тільки трави
Заросив!

2. Перепишіть вірш і вивчіть його напам'ять.

3. Виконайте завдання на вибір:

- Запишіть своє виконання на диктофон. Послухайте і проаналізуйте, чи всі звуки вимовлено правильно й чітко.
- Послухайте виконання одне одного. Проаналізуйте, чи всі звуки вимовлено правильно.

Вправа 237

1. Прочитайте текст української щедрівки, дотримуючись правил вимови.

Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка,
Стала собі щебетати,
Господаря викликати:
— Вийди, вийди, господарю,
Подивися на кошару,
Там овечки покотились,

А ягнички народились.
В тебе товар весь хороший,
Будеш мати мірку грошей.
Хоч не гроші, то полова,
В тебе жінка чорноброва.
Щедрик, щедрик, щедрівочка,
Прилетіла ластівочка.

2. Послухайте виконання щедрівки в аранжуванні композитора Миколи Леонтовича (шукайте у відповідному розділі). Проаналізуйте вимову виконавців.

3. Пригадайте, коли співають щедрівки.

4. Виконайте завдання на вибір:

- заспівайте щедрівку, запишіть відео виконання;
- знайдіть інформацію про те, якими мовами перекладено щедрівку та в яких фільмах її можна почути.

§ 28. Уподібнення приголосних. Фонетичний розбір слова

Вправа 238

1. Вимовте слова за транскрипцією.
пишеться [пíше^нц'а] *книжці* [кніз'ц'і] *айсберг* [áйзбе^нрг]
2. Порівняйте буквений запис слів і їхню транскрипцію. Які відмінності ви помітили?
3. Висловіть припущення: чому змінилися звуки [г'с'] на [ц'], [жц'] — на [з'ц'], [сб] — на [зб]?

Приголосні звуки, розміщені поряд, можуть впливати один на одного. Таке явище називаємо **уподібненням** приголосних; воно виникає, щоб полегшити вимову слів.

Суть уподібнення полягає в тому, що один приголосний (переважно наступний) впливає на сусідній (зазвичай попередній) і змінює його за певною ознакою (дзвінкість, глухість, м'якість та ін.), наприклад:

футбол — фу[дб]ол

У слові глухий [т] зазнає впливу сусіднього дзвінкого [б] і під його впливом змінюється на свій парний дзвінкий [д]. Таке уподібнення відбувається за дзвінкістю.

Розгляньмо основні випадки уподібнення приголосних в українській мові.

За дзвінкістю

глухий + дзвінкий = дзвінкий + дзвінкий *екзамен* — е[гз]амен

Це уподібнення широко представлене в українській мові.

Вправа 239

1. Правильно прочитайте слова.

Вокзал [вог'зál], баскетбол [баске^ндбо́л], якби [йаг'бі́], боротьба [боро́д'ба́], лічба [л'ідж'ба́].

2. Поміркуйте й поясніть, яке уподібнення відбулося в наведених словах.
3. Складіть і запишіть речення із трьома словами на вибір.

За глухістю

дзвінкий + глухий = глухий + глухий	<i>легко</i> — ле[хк]о
Увага! Відбувається лише у словах: <i>легко, вогко, нігті, кігті, дьогтю</i> , а також спільнокореневих із ними та в префіксах <i>роз-, з-</i> перед глухим приголосним.	<i>розписка</i> — ро[сп]иска

Зверніть увагу! Дзвінкі приголосні в кінці слова чи складу не втрачають дзвінкості, окрім [г] у названих вище словах: *наро[д], дока[з], допомо[г]ти, у поря[д]ку*.

Звук [в] **ніколи** не оглушується до [ф]. Згадайте, вони навіть не пара за глухістю/дзвінкістю. Правильно вимовляти: *Харкі[ў], сказа[ў]*.

Вправа 240

1. Правильно прочитайте слова.

Вогкість [во́хк'іс'т'], кігті [к'іхт'і], розкажу [роскажу́], зцідити [с'ц'ідіти], полегшення [полéхше"н':а].

2. Поміркуйте й поясніть, яке уподібнення відбулося в наведених словах.
3. Складіть і запишіть речення із трьома словами на вибір.

За м'якістю

твердий + м'який = м'який + м'який	
<ul style="list-style-type: none"> • Це уподібнення відбувається між приголосними [д], [т], [з], [с], [ц], [л], [н], [дз] і [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дз']: тверді пом'якшуються перед м'якими. 	<i>сніг</i> — [с'н']іг
Підказка. Ці приголосні легко запам'ятати у фразі <i>ДзідЗьо, Де Ти З'іСи Ці ЛиНи</i> .	<i>цвях</i> — [ц'в']ах
<ul style="list-style-type: none"> • Свистячі [з], [ц], [с], [дз] пом'якшуються перед [в']. 	

Вправа 241

1. Правильно прочитайте слова.

Свято [с'в'áто], сопілці [со'п'і́л'ц'і], юність [й'у́н'іс'т'], суцвіття [суц'в'і́т':а], пісні [п'іс'н'і́].

2. Поміркуйте й поясніть, яке уподібнення відбулося в наведених словах.
3. Складіть і запишіть речення із трьома словами на вибір.

За іншими ознаками

шиплячий + свистячий = свистячий + свистячий	<i>навчаєшся — навчає[с':]я</i>
свистячий + шиплячий = шиплячий + шиплячий	<i>принісиши — прині[ш:]и</i>
звуки [д], [т] + свистячий = свистячий + свистячий	<i>на нитці — на ни[ц':]і</i>
звуки [д], [т] + шиплячий = шиплячий + шиплячий	<i>льотчик — льо[ч:]ик</i>

Вправа 242

1. Правильно прочитайте слова.

Подружці [по́друз'ц'і́], завітчаний [закві́ч:ан'і́], доторкнешся [доторкне́с':а], донечці [до́не'ц':і́], Вітчизна [в'іч:і́зна].

2. Поміркуйте й поясніть, яке уподібнення відбулося в наведених словах.
3. Складіть і запишіть речення із трьома словами на вибір.

Підказка. За цим типом відбуваються такі уподібнення:

Пишемо	Вимовляємо	Приклади
-жся	[з'с'а]	<i>відважся — відва[з'с'а]</i>
-сши	[ш:и]	<i>принісиши — прині[ш:и]</i>
-жці	[з'ц'і]	<i>книжці — кни[з'ц'і]</i>

Пишемо	Вимовляємо	Приклади
-шці	[с'ц'і]	<i>мишці</i> — <i>ми</i> [с'ц'і]
-чці	[ц':і]	<i>річці</i> — <i>рі</i> [ц':і]
-тч-	[ч:]	<i>диспетчер</i> — <i>диспе</i> [ч:] <i>ер</i>
-зж-	[ж:]	<i>безжальний</i> — <i>бе</i> [ж:] <i>альний</i>
-зч-	[жч]	<i>розчесати</i> — <i>ро</i> [жч] <i>есати</i>
-зш-	[жш]	<i>розшити</i> — <i>ро</i> [жш] <i>ити</i>

Вправа 243

Наведіть приклади слів, у яких відбуваються уподібнення, наведені в підказці.

У дієсловах на -ться

Сполучення **-ться** завжди вимовляємо як [ц':]

здає[ц':]*я,*
хоче[ц':]*я*

Вправа 244

1. Правильно прочитайте слова.

Навчаються [наўчайуц':а], хочеться [хóче^нц':а], ллється [л':е́ц':а], усміхаються [усм'іха́йуц':а], сниться [сніц':а].

2. Поміркуйте й поясніть, яке уподібнення відбулося в наведених словах.
3. Складіть і запишіть речення із трьома словами на вибір.

Вправа 245

1. Прочитайте слова, дотримуючись норм української вимови.

Во[гз]ал, баске[дб]оліст, ві[джч]уття, заробі[ч:]ани, я[гб]и, лі[джб]а, бе[жч]естя, боро[д'б]а, передає[ц':]я, [жч]епити, вітає[с':]я, пише[ц':]я, з'являє[ц':]я, [с'н'і]жинка, вічні[с'т'].

2. Поясніть тип уподібнення приголосних.
3. Запишіть слова літерами.

Вправа 246

1. Прочитайте подані слова за нормами орфоепії.
Кігті, вогко, дьогтю.
Пісня, мужність, листя.
Молотьба, вокзал, анекдот.
Зшити, розширити, зжовтілі.
На дошці, дізнаєшся, у стрічці.
Вітчизна, завітчана, відчуття.
Сміється, пишеться, здається.
2. Визначте й запишіть різновид уподібнення приголосних, яким об'єднані слова в кожному рядку.

Вправа 247

1. Ознайомтеся з алгоритмом і зразком фонетичного розбору слова. Переконайтеся, що всі пункти вам зрозумілі. За потреби попросіть пояснення у вчителя або вчительки.

ФОНЕТИЧНИЙ РОЗБІР СЛОВА

Послідовність розбору

1. Запишіть слово фонетичною транскрипцією.
2. Визначте кількість букв і звуків у слові.
3. Визначте кількість складів.
4. Назвіть спочатку голосні, потім приголосні звуки; дайте їм характеристику (для голосних — наголошені / ненаголошені; для приголосних — дзвінкі / глухі, тверді / м'які, губні, шиплячі, свистячі).

Зразок письмового розбору

Шука [шчúка] — 4 б., 5 зв.; *щу-ка* — 2 склади.

[ш] — пригол., гл., тв., шипл.;

[ч] — пригол., гл., тв., шипл.;

[ú] — гол., нагол.;

[к] — пригол., гл., тв.;

[а] — гол., ненагол.

2. Виконайте за зразком фонетичний розбір наведених слів.
Бур'ян, зимовий, площа, Україна.
3. Об'єднайтесь у пари, перевірте й оцініть роботи одне одного.

Вправа 248

1. Запишіть транскрипцію поданих слів.

Кігті, уквітчаний, вирісши, літній, на поличці, схилиться, честь, з'являється, злість, Марічці, якби, свято, світанок.

2. Знайдіть і поясніть явища уподібнення приголосних.
3. Виконайте фонетичний аналіз слів *кігті*, *світанок*.
4. Із трьома словами на вибір складіть і запишіть речення.

Вправа 249

1. Прочитайте речення й виконайте завдання.

☐ Усі ми любимо яскраві *свя-та* й часто пускаємо в повітря різнокольорові кульки, але мало хто замислюється про те, що *відбувається* з прикрасами потім.

☐ Часто тварини заплутуються в них або з'їдають гуму й помирають від проблем зі шлунком.

Активісти закликають замінити небезпечні атрибути вечірок на більш екологічні. Долучайтесь!

Повітряні кульки можуть подолати великі відстані після того, як їх *відпустять* у небо, і падають у ліси, на річки й поля.

2. Відновіть правильну послідовність, знаючи, що перше речення позначено кружечком. Складіть у зошиті схему.
3. Прочитайте текст, дотримуючись норм орфоєпії.

4. Доберіть до тексту заголовок.
5. Випишіть абзаци, у яких ідеться про шкоду повітряних кульок для довкілля.
6. Виконайте фонетичний аналіз виділених слів.
7. Напишіть коментар (3—5 речень), запропонувавши свої варіанти, як зробити свято яскравим без шкоди для довкілля.

Вправа 250

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Уподібнення приголосних відбувається в усіх словах, ОКРІМ
А знижка
Б кігті
В анекдот
Г думається
2. Підкреслені літери позначають однаковий звук в обох словах рядка
А на дошці, шпак
Б безшумний, зелень
В молотьба, дерево
Г книжці, зілля
3. Прочитайте діалог.
— (1) *Ти [ч]асто подорожуєш?*
— (2) *Так, на канікулах їздив у Льві[ф].*
— (3) *Здає[ц':]а, там гарно.*
— (4) *Там справжнісінька ка[з]ка.*
Орфоепічну помилку допущено в репліці
А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4

§ 29. Правила вживання м'якого знака

Вправа 251

1. Вимовте слова.

рис [рис]

рись [рис']

2. Назвіть звуки, якими різняться ці слова. У чому відмінність між цими звуками?
3. Порівняйте написання слів. Назвіть букву, яка є лише в одному з них. Розкажіть, що ви про неї знаєте.

М'який знак — це літера, яка не позначає звука. Вона показує м'якість приголосного, позначеного попередньою буквою.

М'який знак в українській мові ставимо лише після літер на позначення приголосних [д'], [т'], [з'], [с'], [ц'], [л'], [н'], [дз'] та іноді після [р'].

Підказка. Ці приголосні ми вже запам'ятали у фразі *Дзі-Дзьо, Де Ти З'їси Ці ЛиНи.*

Далі розглянемо правила вживання м'якого знака.

Правило № 1

Пишемо Ь	Не пишемо Ь
Після літер д, т, з, с, ц, л, н, що позначають м'які приголосні: <i>мазь, кінь, гедзь</i>	Після букв на позначення всіх інших звуків: <i>річ, босоніж</i>

Підказка. Згадайте лінів, яких треба десь з'їсти!

Підказка. Не забувайте, що сюди належить і буква **р**:

Харків, лікар, вірте

Вправа 252

1. Прочитайте слова, випишіть їх у два стовпчики відповідно до вивченого правила.

скрізь

перевірте

далеч

осторонь

вітерець

цукор

відповідь

міль

меч

міць

2. Випишіть слова у дві групи відповідно до розглянутого правила.

Правило №2

Пишемо Ъ	Не пишемо Ъ
У буквосполученнях льц, льч, ньц, ньч, сьц, сьч , що походять із льк, ньк, ськ відповідно: <i>доньці, доньчин (бо донька), але камінчик (бо не походить із ньк)</i>	У буквосполученнях лц, нц, нч, сц, сч , що походять із лк, нк, ск : <i>Наталці, Наталчин (бо Наталка)</i>

Вправа 253

1. Запишіть подані слова у формі давального відмінка (*кому? чому?*).

Бджілка, яблунька, рибонька, дівчинка, дівчинонька, донька, дочка, тітка, тітонька, приятелька, веселка, писанка, кізонька.

2. Підкресліть у словах м'який знак, якщо він є.
3. Поясніть уживання м'якого знака.

Правило №3

Пишемо Ъ	Не пишемо Ъ
<p>У суфіксах -ськ-, -цьк-, -зьк-; -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-:</p> <p style="text-align: center;"><i>український, запорізький, хвацький, гарненький, їстоньки, манюсінький</i></p>	<p>Після н перед ж, ч, ш, щ та суфіксами -ськ-, -ств-:</p> <p style="text-align: center;"><i>менший, панство, український</i></p>
<p>Після л перед наступною літерою на позначення приголосного:</p> <p style="text-align: center;"><i>їдальня, подільський, кільце, більший</i></p>	
<p>Увага! Перед суфіксом -ськ- м'який знак пишемо лише після л, і це ніяк не пов'язано з правописом слова, від якого утворено прикметник.</p> <p>Порівняйте: <i>гуцул + ськ = гуцулЬський;</i> <i>Рогань + ськ = роганський</i></p>	

Вправа 254

- Від поданих слів утворіть прикметники із суфіксом **-ськ-**.
Зразок: Харків — *харківський*.
Київ, Львів, Тернопіль, Рогань, Суми, Оболонь, Байкал.
- Запишіть утворені прикметники. Зверніть увагу, що пишемо їх з малої літери.

Правило №4

Пишемо Ъ	Не пишемо Ъ
у дієсловах на -ться: <i>чується, пишеться</i>	на межі основ складних числівників: <i>шістсот, п'ятдесят</i>

Правило №5

Між двома однаковими літерами, що позначають подовжений м'який приголосний звук, м'який знак не ставимо:
Полісся, навчання.

Вправа 255

1. Запишіть слова, вставивши, де потрібно, на місці пропуску м'який знак.
Намагаєт..ся, п'ят..сот, знан..ня, відчут..тя, годит..ся, шіст..десят, Запоріж..жя, здаєт..ся.
2. Наведіть власні приклади на два останні правила.

Вправа 256

1. Складіть хмарину тегів зі слів, які є прикладами до двох наведених раніше правил.
2. Презентуйте свої хмарини тегів перед класом. Розкажіть, чому дібрали такі слова. Поясніть їхній правопис.
3. Об'єднайтесь у пари. Із партнером чи партнеркою складіть тексти за хмаринами тегів одне одного.

Вправа 257

1. Прочитайте слова.

Львів — Харків	ріжмо — киньмо
чотирьох — чотирма	подільський — уманський
більший — менший	смієшся — сміється
шість — шістсот	внученьці — жінці
Наталці — Гальці	століть — сторіч
Наталчин — Гальчин	неньці — матінці
трьох — курйоз	
2. Поясніть відмінність у правописі слів у парах.
3. До кожного слова доберіть номер правила, за яким перевіряли його правопис. Випишіть слова за групами.

Вправа 258

1. Спишіть слова, вставивши на місці пропуску, де потрібно, м'який знак.

У каз..ці, промін..чик, совіс..тю, Гуцул..щина, п'ят..сот, скрин..ці, ліз..те, тихен..ко, вишен..ка, сер..йозний, нен..чин, нен..ці, монастир.., рибал..с..кий, рибал..чин, поділ..с..кий, американ..с..кий, тон..ший, майбут..не, молод..дю.

2. Поясніть уживання м'якого знака.

Вправа 259

1. Прочитайте текст.

ТВАРИНИ В ЦИФРАХ

17 грудня 2022

115 років — максимальний офіційно зареєстрований вік крокодилів.

120 кілометрів за годину — пікова швидкість гепарда.

134 дні може обходитися без їжі самець пінгвіна, коли висиджує яйця.

150 кілометрів за годину — максимальна швидкість чорного стрижа, що є рекордом для горизонтального польоту птахів.

135 літрів води випиває одногорбий верблюд за 10 хвилин.

140 сантиметрів — довжина панцира зеленої черепахи.

150 років — тривалість життя деяких видів сухопутних черепах.

(Із сайту «Всілякі цікавинки»)

2. Чи цікавим був вам цей текст? Що найбільше вразило? Яка інформація була для вас новою, а яка — вже відомою?
3. Випишіть із тексту числівники, які треба писати із м'яким знаком.
4. Перекажіть, що нового ви дізналися з тексту.
5. Проаналізуйте, яку інформацію подано у вправі: текстову, графічну, числову чи звукову.
6. Знайдіть цікаву числову інформацію про тварин, запишіть як твір-розповідь. Поділіться інформацією з однокласниками. За бажання доберіть ілюстрації до розповіді.

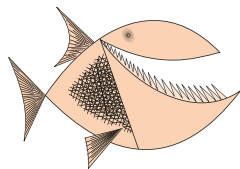
Вправа 260

1. Виразно прочитайте вірші.

Наталя Забіла

* * *

Йоржа впіймав на вудку Йосип,
Схопив і зойкнув: «Ой-ой-ой!»
Не знав, напевно, Йосип досі,
Який колючий йоржик той.

Анатолій Камінчук

* * *

При дорозі, де тополі,
Синій льон зацвів у полі.
Біля льону — синя річка,
В небі синьому — синичка
Стільки цвіту-синьодзвону!
Засиніло все від льону.

2. Випишіть слова із буквосполученнями **йо,ьо**.
3. Розкажіть, що позначають ці буквосполучення у словах.

Вправа 261

1. Пригадайте правила правопису буквосполук **ьо, йо**.

йо	ьо
[йо]	м'якість попереднього приголосного + [о]
на початку слова: <i>йод, йога, Йосип</i>	у середині слова після м'яких приголосних: <i>сьогодні, кольоровий, сьомий</i>
у середині слова після голосних: <i>майонез, бойовий, Юрійович</i>	
у середині слова після приголосних: <i>бульйон, курйоз, серйозний</i>	

2. Запишіть слова, на місці пропусків уставте потрібні літери **ь, й, ьй**.

1. Компан..**он**, бул..**он**, вс..**ого**, бад..**орість**, ра..**он**, медал..**он**, син..**оокий**, ..**ого**, сер..**озний**, з..**омка**, під..**ом**, ма..**ор**, міл..**он**, сл..**ози**, чотир..**ох**.

2. Л..**одовиковий**, батал..**он**, га..**овий**, л..**отний**, гал..**орка**, кра..**овий**, оши..**ок**, мал..**овничий**, ранн..**ого**, дз..**об**, багат..**ох**, ..**од**, сл..**озогінний**, бо..**овий**.

Вправа 262

Знайдіть слова, написані з помилками. Спишіть текст, виправивши помилки.

МІЛЛІОН ДЕРЕВ ЗА ДОБУ

По всій території України відбулася масштабна екологічна акція у межах глобальної еко-ініціативи. Як зазначають організатори проекту, кожен учасник заходу мав можливість висадити своє дерево. Також відбувся онлайн-марафон включень із різних областей України. Захід фіксували в прямому ефірі.

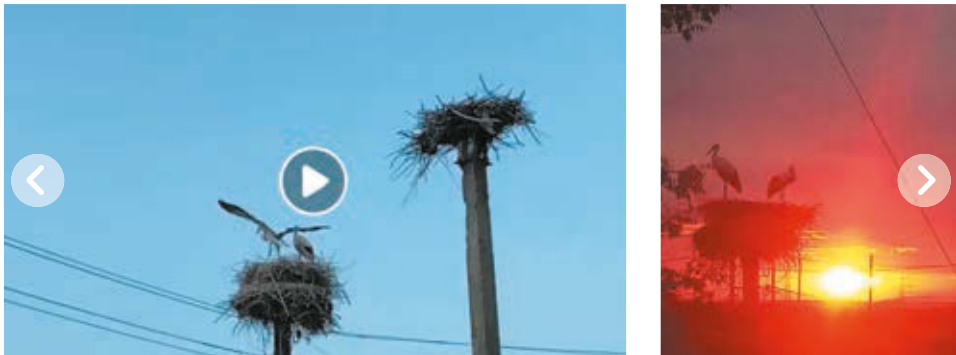
(За матеріалами інтернет-видання «Рубрика»)

Вправа 263

1. Керівник підприємства, яке дбає про екологічність своєї продукції, опублікував допис у соцмережі. Прочитайте його.

14:32

    97%

Життя — дивна річ. Летить і прискорюється з кожним днем. Наші пташенята, які народилися біля [Хорошівська меблева фабрика](#), вже вчаться літати. Підстрибують, махають крилами. Батьки спостерігають осторонь.

Вечорами всією лелечою сім'єю милуються заходом сонця. Лелеки не тільки члени великої родини [Корпорація «За-тишок»](#). Вони краще, ніж усі наші європейські екологічні сертифікати, підтверджують, що ми робимо все правильно. Показати більше...

← Коментарі

2. Випишіть із тексту слова з м'яким знаком, поясніть їхній правопис.
3. Поміркуйте, яка основна думка тексту.
4. Зверніть увагу на фрагменти тексту, виділені синім кольором. Що особливого ви в них помітили? Висловіть припущення: якою може бути функція цих уривків, якщо взяти до уваги, що текст розміщено в інтернеті?
5. Ознайомтеся з інформацією на наступній сторінці. Чи є вона для вас новою? Для чого ви можете використати цю інформацію в повсякденному житті?

Гіперпосилання, або просто посилання, — активний (виділений кольором) текст, зображення чи кнопка на вебсторінці, натиснення на яку (активізація гіперпосилання) викликає перехід на іншу сторінку чи іншу частину поточної сторінки. Іноді слова в гіперпосиланнях не змінюють за відмінками (як у наведеному вище тексті).

6. Напишіть коментар до допису (1—2 речення), у якому висловте своє ставлення до проблем екології.

Вправа 264

1. Напишіть диктант за аудіозаписом в електронному додатку (шукайте у відповідному розділі).
2. Перевірте диктант.
3. Підкресліть слова, у яких пишемо м'який знак. Поясніть їхній правопис.

Вправа 265

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. М'який знак на місці пропуску треба писати в обох словах рядка
А гал..мо, сім..сот
Б порт..ера, гуаш..
В бад..орий, навчають..ся
Г сер..йозний, тихен..ко
2. М'який знак на місці пропуску НЕ треба писати в обох словах рядка
А фіал..ці, т..охкати
Б кохан..ня, кобзар..
В Вал..ці, кур..йоз
Г голуб.., батал..йон
3. Прочитайте уривок.

У місті, що (1)звет..ся по-княжому (2)Л..вів,
Наш лев незабаром назавжди осів.
(3)Оскіл..ки ж високе (4)походжен..ня мав,
Найвищу мансарду собі відшукав.

(Мар'яна Савка)

М'який знак на місці пропуску НЕ треба писати у слові (цифра позначає наступне слово)

- A** 1 **B** 2 **B** 3 **Г** 4

§ 30. Правила вживання апострофа

Вправа 266

1. Прочитайте слова.
2. Порівняйте вимову й написання цих слів.

м'ята [мй'áта]

свято [с'в'áто]

- Скільки звуків позначає літера **я** у слові *м'ята*? А у слові *свято*?
 - Який приголосний позначає буква **м** у слові *м'ята*? А буква **в** у слові *свято*?
 - Який знак, окрім літер, є в одному із цих слів? Схарактеризуйте його місце у слові.
3. Пригадайте, які правила вживання апострофа ви знаєте.

Апостроф — це графічний символ, який ставлять між буквою на позначення приголосного і буквами **я, ю, є, ї** в тих випадках, коли **я, ю, є, ї** позначають по два звуки — **[й] + голосний**.

Апостроф пишемо	Апостроф НЕ пишемо
перед я, ю, є, ї , що позначають два звуки	перед я, ю, є , що позначають один звук

Апостроф пишемо	Апостроф НЕ пишемо
Після букв б, п, в, м, ф	
що позначають тверді приголосні: <i>здоров'я, п'ять, жираф'ячий, торф'яний</i>	якщо перед ними стоїть кореневий приголосний, окрім р : <i>цвях, свято, т'мянний, мав'ячий, але арф'яр, верб'я.</i>
	Зверніть увагу! Якщо перед губним стоїть приголосний, що входить до префікса, апостроф ставимо: <i>зв'язок, підв'язати</i>
	у запозичених словах, якщо губний пом'якшений перед літерами я, ю, є , що позначають один звук: <i>бюджет, пюре</i>
Після букви р	
якщо вона позначає твердий приголосний [р]: <i>бур'ян, сузір'я, міжгір'я</i>	якщо вона позначає м'який звук [р']: <i>рядок, рясно, порядок</i>
Після букв на позначення інших приголосних	
після префіксів, що закінчуються на приголосний: <i>з'являтися, роз'яснити, між'ярусний</i>	
у слові <i>Лук'ян</i> та похідних від нього: <i>Лук'янівка</i>	

Зверніть увагу! Апостроф **ніколи** не пишемо перед літерами **йо, бо** вони й так позначають два звуки: *курйоз*.

Вправа 267

Перепишіть слова, за потреби вставляючи апостроф. Поясніть правопис.

Відв..язати — відсв..яткувати, бур..я — бур..ян, кур..єр — кур..йоз, духм..яний — м..який, подвір..я — пор..ядок, тьм..яний — м..ятий, без..іменний — без..язикий, сузір..я — сер..йозний, роз..ятрити — розз..явити, з..економити — з..їсти, в..їжджати — в..йокати, під..йом — під..їхати.

Вправа 268

1. Перепишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф. Поясніть правопис.

З..явитися, мереф..янський, роз..яснення, дзв..якнути, узгір..я, мавп..ячий, совіст..ю, п..ятсот, матір..ю, кар..єра, об..єм, рум..янець, бар..єрний, об..єднання, торф..яний, п..еса, Лук..ян, моркв..яний, валер..янка, слов..янський.

2. Над кожним словом надпишіть номер правила, за яким ви перевіряли його правопис.

3. Складіть і запишіть речення з трьома словами на вибір.

Вправа 269

1. Прочитайте оголошення.

Увага!

*Загубився кіт на імя
Вілям, п'ять років.*

*Тудий, шерсть м'яка
та довга. Кіт трохи
б'єцьця, дуже любить ри-
бачі котлетки. Хто знає місце переду-
вання друга, об'їзую винагороду.*

Галинка

2. Допоможіть Галинці: виправте помилки в оголошенні.

3. Чи доречно дібране фото для оголошення? Поясніть свою думку.
4. Яку інформацію варто додати, щоб збільшити шанси на пошук домашнього улюбленця? Об'єднайтесь у групи, обговоріть і запропонуйте варіанти.
5. За результатами роботи груп складіть і запишіть виправлений текст оголошення. За бажання доберіть доречне фото або проілюструйте малюнком.

Вправа 270

1. Пригадайте правила написання м'якого знака й апострофа в запозичених словах.
2. Перепишіть слова, заповнюючи пропуски.

Пхен..ян, Х..юстон, Кордил..ери, М..юнхен, Амудар..я, міл..ярд, Н..ютон, б..юро, кан..йон, бар..єр, деб..ют, сер..йозний, інтерв..ю, комп..ютер, суб..єкт, кар..єра, компан..йон, ател..є, інтер..єр, кур..єр, м..юзикл, кап..юшон.

Вправа 271

1. Об'єднайтесь у пари, виконайте вправу за варіантами. Запишіть слова, вставляючи, де потрібно, апостроф чи м'який знак.

Варіант 1

М..який, здоров..я, будуть..ся, солов..ї, м..ясо, з..йомки, жен..шен.., риб..ячий, зв..язок, сім.., сім..я, бур..ян, кур..єр, красун..чик, любов.., любов..ю, під..їхати, з..єднати, емал..ованний, моркв..яний, п..єдестал.

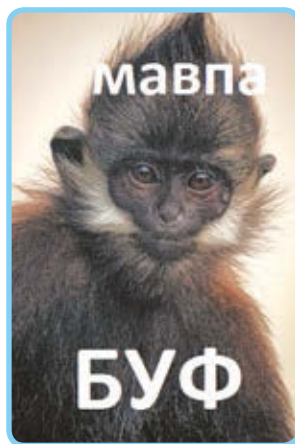
Варіант 2

П..еса, зор..я, роз..яснити, міжгір..я, пам..ятний, бур..як, мен..ший, св..ященний, харків..янин, з..їхати, комп..ютер, верхів..я, р..ядок, Мар..яна, в..язання, обов..язок, слов..яни, м..язи, об..єднання, Юрі..йович.

2. Перевірте та оцініть роботи одне одного.

Вправа 272

1. Розгляньте фото, прочитайте слова на ньому. Пригадайте, яке правило допомагають запам'ятати ці слова.
2. Подібні фото чи малюнки з кумедними написами, які поширюють у мережі «Інтернет», називають мемами. Чи знайоме вам це слово? Якщо так, поясніть його значення.
3. Ознайомтеся з інформацією з вікіпедії. Чи була вона для вас новою? Чи зацікавила вас? Висловіть свої міркування: як ви можете застосувати цю інформацію в повсякденному житті.

Інтернет-мем — зображення, явище, відео або текст, поширюваний через інтернет, що набуває популярності в короткий проміжок часу, а згодом швидко її втрачає.

4. Як ви вважаєте, чи можна використати меми для вивчення правил української мови? Висловіть міркування, як саме.
5. Об'єднайтесь у групи та створіть меми (з використанням світлин чи власних малюнків), що відображатимуть певну частину правила про вживання апострофа. Презентуйте їх класові.

Вправа 273

1. Прочитайте уривок із твору Івана Андрусяка «Хурделик».

З порога на *Грицька* війнуло затишним домашнім теплом і соковитим запахом свіжої хвої. Батьки у *вітальні* прикрашали ялинку — штучну, яку зранку, перш ніж піти на роботу, змонтували. Але біля її *підніжжя* лежало кілька справжніх ялинових гілок. І Грицько здивовано на них витріщився.

— Ні-ні, — знітився тато, завваживши Грицьків погляд. — Я їх не з живого дерева зрубав. То вітер звалив велику ялину, і я кілька гілок узяв. Вони б однаково загинули, а так *пахнуть*.

2. Поясніть правопис виділених слів.
3. Висловіть припущення: які події могли передувати діалогу?
4. Якою ялинкою прикрашає помешкання на свято ваша сім'я? Як ви вважаєте, чому герої твору вибрали саме таке дерево?
5. Об'єднайтесь у дві групи: одна відстоюватиме переваги використання штучної ялинки, друга — справжньої. Доберіть аргументи, візьміть участь у дискусії.
6. Складіть свою історію про новорічну прикрасу, використовуючи слова *різдв..на, св..ятково, духм..яна, р..ясна*. Поясніть правопис слів.

Вправа 274

1. Об'єднайтесь у пари, виконайте вправу за варіантами. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, апостроф чи м'який знак.

Варіант 1

1. І в спортивних іграх я не *мастак*, скоріше партач.. — і м..*яч* у мене одбирають, і забивати не вмію... 2. Ритка була у св..*ятковому* плат..*ті* й с..*яяла*, як кінозірка. 3. Очевидно, чарівні окуляри повинні з..*явитися* несподівано й випадково, як і ота дивна записка. 4. Серце моє калатало, як різдв..*яний* дзвін. 5. Я колись на перилах у під..*їзді* з..*їжджав*, упав, голову розквасив — довелося «швидко» викликати...

Варіант 2

1. Ромка не став церемонитися, і через п..*ять* хвилин весь клас уже реготав із мене. 2. У кутку кімнати височіло ще одне дзеркало — так зване тр..*юмо* у темній лакованій рамі з різ..*бленим* дерев..*яним* візерун..*частим* верхом... 3. У нашому класі з..*явився* новачок — Рудик Руденко. Важко було знайти когось, чиє ім..*я* і прізвище так би його характеризували. 4. Я вбіг у підворіт..*тя*, пробіг на зад..*не* подвір..*я* за гаражі і застиг, все ще не вірячи своїм очам...

(Із творів Всеволода Нестайка)

2. Поясніть орфограми.
3. Випишіть три слова, ужиті в переносному значенні.

4. Поясніть значення виділеного слова. За потреби з'ясуйте його значення за допомогою тлумачного словника і запишіть у свій словничок. Доберіть і запишіть синоніми до цього слова.

Вправа 275

1. Послухайте текст в електронному додатку (шукайте у відповідному розділі).
2. Сформулюйте тему та мікротеми.
3. Випишіть ключові слова.

Вправа 276

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Апостроф треба писати на місці пропуску в обох словах рядка
А Св..ятослав, підрум..янити
Б з..ясувати, зв..язати
В моркв..яний, міжгір..я
Г Солов..яненко, З..яблов
2. Апостроф НЕ треба писати на місці пропуску в обох словах рядка
А цв..ях, об..єм
Б Х..юстон, дзв..якнути
В під..йомник, вп..яте
Г духм..яний, гар..ячий
3. Орфографічну помилку допущено в рядку
А Ще б його не пам'ятати!
Б Гвинтівка в нього не купована, дерев'яна, дідо вистругав.
В Бракон'єр нещасний! Не займай ялинку!
Г До Тараса чутки дійшли аж у п'ятницю.

§ 31. Наголос в українській мові

Вправа 277

1. Прочитайте речення.

Дочка маминої подруги опановує живопис. Дівчина малює цікаві образи. Я бачила нову роботу — неймовірного оленя.

2. Чи є в цих реченнях такі слова, які вам складно прочитати, бо ви сумніваєтесь, де поставити наголос? Назвіть їх. Поміркуйте та запропонуйте варіанти: як можна перевірити наголос?

3. У якому слові від наголосу залежить значення? Пригадайте, як називаються такі слова.

Наголос — інтонаційне виділення одного зі складів кількаскладового слова.

Для позначення наголосу на письмі, переважно в транскрипції, використовують знак (**ˈ**) угорі над наголошеним голосним.

Наголос завжди падає на голосний звук у складі. Голосний звук і склад, на який падає наголос, називаються **наголошеними**; решта голосних та відповідні склади — **ненаголошеними** (у слові *лис-то-на́д* третій склад наголошений, інші ненаголошені).

В українській мові наголошеним може бути будь-який склад у слові, наприклад: *со́нце, на́пис* (1-й склад), *водá, дубо́вий* (2-й), *молоко́, молоді́й* (3-й) тощо.

Український наголос може переміщуватися з одного складу на інший під час зміни форм слова: *весна́, вéсни*.

Отже, в українській мові потрібно запам'ятовувати наголос для кожного слова. Коли вам складно, звертайтеся до словників.

Наголос можна перевірити і в орфографічному, і в тлумачному, і в орфоепічному словниках. Існує також спеціальний **словник наголосів**.

Запам'ятайте деякі зі складних випадків наголошення: *визна́ння, вимо́га, ви́падок, ви́правдання, ві́рші, дочка́, живо́пис, завда́ння, запитáння, зра́ння, зру́чний, катало́г, кварта́л, кіломе́тр, листопа́д, навча́ння, не́друг, нові́й, ра́зом, розв'я́зання, одина́дцять, о́лень, прине́сти, посере́дині, по́друга, прі́ятель, псевдо́нім, руко́пис, сантиме́тр, чергові́й, чарівні́й*.

Вправа 278

1. Дослідіть фрагмент словника наголосів. Яку інформацію можна з нього отримати?
2. За якими ще словниками можна перевірити наголос у слові?

З	за́гадка
завда́ння	заі́ржа́влий
завезти́	заі́ржа́вити
завести́	закі́нчи́ти
за́вжди́	за́кладка
завчасу́	(у кни́жці)

Вправа 279

1. Прочитайте слова.

Визнання, вимога, дочка, каталог, кілометр, листопад, навчання, запитання, розв'язання, одинадцять, виправдання, псевдонім, рукопис, сантиметр, черговий, квартал, випадок, вірші, недруг.

2. Перевірте наголошування за словником наголосів у кінці підручника.
3. Спишіть слова і поставте над ними знак наголосу.
4. Із тими словами, у яких припустилися помилки, складіть і запишіть речення.

Вправа 280

1. Прочитайте текст на наступній сторінці.
2. Спишіть текст, проставляючи знак наголосу над виділеними словами. За потреби скористайтеся словником наголосів у кінці підручника.

Мої любі подруги та приятелі, пропоную взяти участь у флешмобі до Дня захисту тварин. Завдання таке: *принести* фото своїх домашніх улюбленців. Зустрічаємося біля нової *піцерії* рівно о *чотирнадцятій* годині та *разом* чіпляємо фото на розміщений *посередині* стіни стенд. Дрескод — *зручний* одяг і *чарівні усмішки*.

Вправа 281

1. Прочитайте пари слів.

пóділ (ділення) і *поді́л* (низовина),
áтлас (сукупність мап) — *атла́с* (тканина),
óбрази (множина від *образ*) — *обра́зи* (множина від *обра́-
 за*) — *образі́* (ікони),
сéстри (Н.в., мн.) — *сестрú* (Р.в., одн.),
дорóга (іменник) — *дорога́* (прикметник).

2. Згадайте, як називаємо такі слова.
3. Складіть речення з двома парами слів на вибір.

Вправа 282

1. Прочитайте пари слів, у яких правильним є подвійне наголошування (обидва варіанти наголошування).

за́вжди — завждí,
 по́милка — помíлка,
 протíй — прóстий,
 ма́буть — мабу́ть,
 ро́збір — розбі́р.

2. Складіть із цими словами речення. Запишіть їх.

Вправа 283

1. Розгляньте мем. Висловте міркування: яку особливість українського наголосу він відображає?
2. Доберіть і запишіть (за потреби скористайтесь словами з попередніх вправ):
 - різні слова, у яких наголос падає на перший, другий, третій, четвертий склад;
 - різні слова, у яких наголос падає на префікс, корінь, суфікс, закінчення;
 - слово, у якому наголос переміщується під час зміни форм (записати в різних формах).

Вправа 284

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. На перший склад падає наголос у слові
А любий	В верба
Б рукопис	Г цінник
2. Другий склад наголошений у слові
А зручний	В вимога
Б випадок	Г вірші
3. Прочитайте речення.

Я дуже (1)люблю́ осінній (2)листопа́д, тому в (3)середи́ні
осені намагаюся якомога більше гуляти (4)разом із друзями.

НЕПРАВИЛЬНО поставлено наголос у слові (цифра позначає наступне слово).

A1

Б 2

B 3

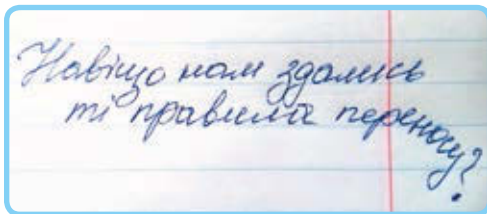
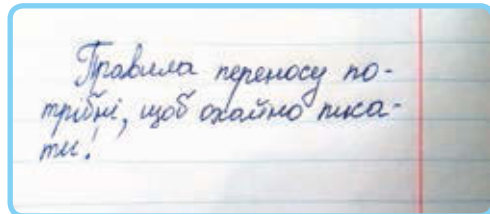
Γ 4

§ 32. Склад.

Правила перенесення слів із рядка в рядок

Вправа 285

1. Розгляньте сторінки зошита на фото.

2. Висловте свої думки: чим відрізняється письмо на двох сторінках?
3. Яка робота має охайніший вигляд? Поясніть, чому ви так вважаєте.

Слова поділяються на **склади** — частини слова, що утворюються з одного чи кількох звуків і вимовляються одним поштовхом видихуваного повітря.

У складі обов'язково має бути один голосний звук, саме він утворює склад.

Залежно від кількості складів слова поділяються на **односкладові**, **двоскладові**, **трискладові** та **багатоскладові**, наприклад:

матч, Ки-їв, ма-ту-ся, у-ні-вер-си-тет.

За характеристикою голосного склади бувають **наголошені** та **ненаголошені**.

Коли переносимо слова з рядка в рядок, ділимо їх за складами:

мо-ло-ко, ком-п'ю-тер.

При цьому варто пам'ятати про деякі особливості:

- Одну літеру не можна залишати в попередньому рядку чи переносити на наступний: *уда-ча* (а не *у-дача*), *ко-лія* (а не *колі-я*).

- Не можна розривати сполучення літер **дж**, **дз**, що позначають один звук: *пі-джак*, *ро-дзин-ка*. Натомість слід розривати ці приголосні на межі префікса й кореня: *над-звичайний*, *під-живити*.
- Апостроф і м'який знак не можна відривати від попередньої літери: *кар'єра*, *міль-йон*.
- Не можна залишати біля префікса початкову частину кореня, якщо вона не становить складу: *роз-правити* (а не *розп-равити*).
- Не можна відривати літеру **й** від попереднього голосного: *китай-ський* (а не *кита-йський*), але *за-йменник* (на межі частин слова).
- Сполучення **йо**, **ьо** не розриваємо: *бо-йовий*, *льо-тчик*.
- Не можна розривати аббревіатури: *ЗНО*, *ХНУ*, *Ту-134*.

У решті випадків довільно переносимо слова за складами:
Хар-ків і Ха-рків, Дні-про й Дніп-ро.

Вправа 286

Спишіть слова, ділячи їх на склади.

Зразок: підживити — *під-жи-ви-ти*.

Маззю, розповсюджений, львівський, надзвичайно, рідко, надія, черешенька, учотирьох, волосся, очевидно, смартфон.

Вправа 287

1. Спишіть слова, позначаючи можливі варіанти для переносу з рядка в рядок.

Зразок: аукціон — *аук-ці-он*.

Життя, позавчора, функція, в'яне, майже, їжджу, олія, моя, сиджу, око, сузір'я, суддя, їжа, щодня, непорушно, яма, годинник, середземноморський.

2. Зверніть увагу: чи завжди переносити слова можна так, як ми ділимо їх на склади? Поміркуйте й назвіть причини.

Вправа 288

1. Прочитайте допис із соціальної мережі.
2. Доберіть заголовок до тексту.

15:52

98%

 Оксана Чорненко ▶ **Українські посиденьки!** ▶ 10 січня о 19.20

 Українська школярка офіційно визнана ген..єм у США!
Учениця 10 класу Новокаховської школи №1 Вікторія Панченко ще в червні 2021 року отримала бронзову медаль Всесвітньої олімпіади ген..ів і грант 15 тисяч дол..арів на навчання в Державному ун..верс..теті Н..ю-Йорка. Дівчину нагородили за проект очищення річок за допомогою оч..рету, здатного виділяти з води шкідливі речовини. Для цього Вікторія пропонує створити спец..альні плаваючі конструкц..ї понтонного типу та розмістити їх у воді. Таке біоплато допоможе очистити річки природними способами без механ..чного втручання в екос..стему.
 Пишаємося досягненнями нашої талановитої молоді!

← Коментарі

3. Доберіть із запропонованих фразеологізмів такий, що підходить за значенням до змісту допису.

Давати гарбуза, лавровий вінок, дісталось на горіхи.

Перевірте свою відповідь, скориставшись рубрикою «Про що говорять слова».

4. Випишіть із тексту слова з пропусками, заповнюючи їх, коли потрібно.

6. Про які способи захисту довкілля ви чули? Об'єднавшись у групи, обміняйтесь інформацією. Підготуйте доповідь для класу від кожної групи. За результатами разом складіть екологічні пропозиції.

Про що говорять слова

Лавровий вінок або **гілка лавра** — символ слави, перемоги чи миру.

За давньогрецьким міфом, німфа Дафна не хотіла ставати дружиною бога поезії та мистецтв Аполлона. Вона втекла від нього й перетворилася на лаврове дерево. Спочатку гілками лавра й вінками з нього нагороджували переможців музичних і поетичних змагань. Пізніше ними увінчували атлетів, військових та інших героїв.

Сьогодні маємо різні вирази, пов'язані з назвою цього дерева: *увінчувати лаврами, пожинати лаври, спочивати на лаврах, лаври не дають спати* тощо.

До речі, слово *лауреат*, або *лавреат*, яке означає особу, відзначену премією за визначні заслуги, перекладається з латини як «увінчаний лавром».

Вправа 289

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

- Можна переносити з рядка в рядок слово
А уцент **Б** шию **В** ріка **Г** ірис
- НЕ можна переносити з рядка в рядок обидва слова у варіанті
А сплав, голів **В** кряж, ямка
Б уміє, юні **Г** в'юн, гайок
- Двоскладовими є всі слова рядка
А весна прийшла
Б життя прекрасне
В свято наближається
Г чудова нагода

§ 33. Милозвучність української мови.

Правила милозвучності (чергування У—В, І—Й, З—ІЗ—ЗІ)

Вправа 290

1. Прочитайте вітальну листівку.

Шановні українки і українці!
ВІТАЄМО ВАС З СВЯТОМ!

Бажаємо щастя, здоров'я й єдності!
Нехай в ваших родинях панує злагода!

2. Поміркуйте й висловте свої думки: що варто виправити в тексті? Чому?

В українській мові існують спеціальні засоби, за допомогою яких мовлення можна зробити милозвучним, тобто уникнути нагромадження складних для вимови звуків.

До таких засобів належать звукові варіанти прийменників у—в, з—із—зі, сполучників і—й, а також варіанти коренів слів.

Уживання прийменників У, В і початкових У-, В-

У	В
між буквами, що позначають приголосні: <i>день у день, наш учитель</i>	між буквами, що позначають голосні: <i>навчатися в університеті, наша вчителька</i>

У	В
на початку речення або після розділового знака перед приголосним (не обов'язково): <i>у дитинстві</i>	на початку речення або після розділового знака перед голосним: <i>в Україні</i>
перед в, ф та буквосполученнями св, хв, тв, льв незалежно від кінцевого звука попереднього слова: <i>у Львові</i> Запам'ятати буквосполучення легко у фразі: <i>Відомий філософ-львів'янин хвалив свій твір.</i>	після голосного перед приголосним (окрім зазначених у лівому стовпчику випадків): <i>жити в Тернополі</i>
на початку речення перед я, ю, є, ї , що позначають два звуки, а також перед двома чи трьома буквами, що позначають приголосні: <i>У Японії сакура цвіте упродовж двох тижнів.</i>	після приголосного перед голосним: <i>поїхав в Англію</i>

Зверніть увагу! Рідше вживані варіанти прийменника **ув, уві**: *уві сні.*

Вправа 291

1. Вставте **у** або **в** на місці пропусків.

Пішов ... кіно, із покоління ... покоління, дивися їй ... вічі, ... визначеному напрямку, ... Одесі, ... свою чергу, ... Яготині, ... окремих випадках, ... зв'язку з, ... Вінниці, прибув ...день, надати ... разі потреби, спати ...ночі, дуже ...томився, оце й ...се.

2. Із двома сполученнями слів складіть і запишіть речення.

Чергування І—Й у сполучниках і коренях

І	Й
між приголосними, щоб уникнути їх збігу: <i>син і донька; урок іде; сеанс іде</i>	між голосними, щоб уникнути їх збігу: <i>діти й дорослі; вчителька йде; повна ймовірність</i>
на початку речення або після розділового знака перед приголосним: <i>І дайте відповідь на запитання.</i>	на початку речення або після розділового знака перед голосним: <i>Й учимося грамотно писати.</i>
перед словом, що починається на я, є, ї, ю, я, й : <i>мені і йому; цікавий і яскравий фільм</i> (пам'ятаймо, що літера я на початку слова позначає два звуки [йа])	після голосного перед приголосним: <i>зробити уроки й піти гуляти</i>

Зверніть увагу! Чергування **і—й** не відбувається при зіставленні понять: *добро і зло, батьки і діти.*

Після слова, що закінчується на голосний, перед словом, що починається приголосним, доречно вживати сполучник **та**: *смаколики та чай.*

Вправа 292

1. Вставте **і, й** або **та** на місці пропусків.

Розум ... серце, вона ..де, він ..де, велике ... мале, брат ... сестра, висока ..мовірність, Оксана ... Остап, омоніми ... пароніми, сидіти ... плакати.

2. Із двома сполученнями слів складіть і запишіть речення.

Чергування прийменників **з** — **із** — **зі**

з	із	зі
перед словом, яке починається з голосного: <i>з однокласницями; з Одеси</i>	між приголосними: <i>Максим із Семеном</i>	перед словом, яке починається сполученням приголосних (особливо з початковими літерами з, с, ш, щ): <i>зі мною; зі святом; зі швидкістю</i>
перед словом, яке починається з приголосного (крім свистячих і шиплячих), якщо утворена сполучка є нескладною для вимови: <i>з нагоди святкування</i>	після голосного перед наступними свистячими і шиплячими (літери з, ц, с, ч, ш, щ): <i>із цими новинами</i>	

Вправа 293

1. Перепишіть, уставляючи **з**, **із** або **зі** на місці пропусків.

Один ... одним, ... своїми пропозиціями, урок ... української мови, повернутися ... школи, вийти ... лісу, побачитися ... ними, інформація ... столиці, звернутися ... цими питаннями, прокинутися ... сходом сонця.

2. Із двома сполученнями слів складіть і запишіть речення.

Вправа 294

1. Виправте помилки, запишіть правильні варіанти.

Вітаємо з святами, кожен з нас, участь в концерті, вихід з ситуації, у аналізі, стосунки з сім'єю, звернутись з проханням, у одному екземплярі, з знижкою, завдання і організація, знайти у інтернеті.

2. Доберіть по одному прикладу словосполучень чи речень на вживання прийменників **у, в, з, зі, із** та сполучників **і, й**. Запишіть їх.

Вправа 295

1. Прочитайте слова.

Учитель/вчитель, угорі/вгорі, уклад/вклад, уступ/вступ, уночі/вночі, утомитися/втомитися, управа/вправа, учетверо/вчетверо, унаслідок/внаслідок, удача/вдача, уряд/вряд.

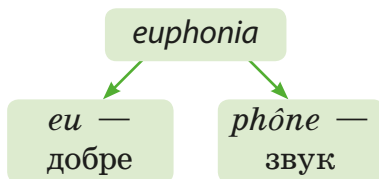
2. Випишіть слова, у яких уживання початкових **у-, в-** залежить від значення, а не від звуків поряд. За потреби скористайтесь словником.
3. Згадайте й запишіть, за яким словником можна перевірити значення слова.

Вправа 296

1. Уважно прочитайте слово:

милозвучність

2. Від яких слів, на вашу думку, воно походить? Спробуйте пояснити лексичне значення цього слова.
3. Порівняйте його із синонімом *евфонія*. Він походить від грецького слова:

4. Поміркуйте та висловіть свою думку: чим схожі ці слова? Чим вони відрізняються?
5. Об'єднайтесь у групи й доберіть аргументи, які доводять, що правила милозвучності корисні для мовців і слухачів. Презентуйте їх класу.

Вправа 297

1. Прочитайте тексти, керуючись принципом милозвучності української мови.

І. Іній — тонкий шар кристалів льоду, що утворюється осіданням водяної пари *з/із/зі* повітря на охолоджені предмети; паморозь, наморозь (*З/із/зі* словника).

II. День видався зранку туманно-морозним, небо заволокло хмарами. Повітря зіткане *з/із/зі* дрібнесеньких гілочок, *з/із/зі* блискучих мініатюрних цяточок. Нинішнього ранку дерева зацвіли. Ясени *і/ї* клени, берези *і/ї* дуби, горішина *і/ї* калина позацвітали. Вони позодягались *у/в* цвіт від підніжжя стовбурів до крон, кожна гілочка цвіте, кожен сучечок. Зацвівши інеєм, обібравшись його шовковими пелюстками, дерева зараз видаються казковими, начебто перебувають *у/в* площині іншої дійсності (Є. Гуцало).

2. Назвіть ознаки, за якими схожі й за якими відрізняються тексти.
3. До якого стилю належать описи?
4. Випишіть слова, вжиті в переносному значенні. У якому тексті їх більше? Чому?
5. Перекажіть другий опис близько до тексту. Запишіть переказ.

Вправа 298

1. Напишіть диктант за аудіозаписом в електронному додатку (шукайте у відповідному розділі).
2. Продовжте текст трьома реченнями.

§ 34. Спрощення в групах приголосних

Вправа 299

1 Розгляньте схему.

$\text{проїЗД} + \text{Н} = \text{проїЗ}\cancel{\text{Д}}\text{Ний} = \text{проїзний}$

2. Спробуйте вимовити слово *проїзний*, додавши між звуками [з] і [н] ще й звук [д]. А тепер вимовте слово правильно. Що ви відчували в обох випадках?
3. Висловіть припущення: чому під час утворення слова *проїзний* випав звук [д]?

Одним із засобів милозвучності української мови є спрощення приголосних.

Якщо в процесі творення чи зміни слів виникають складні для вимови сполучення приголосних, один із них випадає, відбувається **спрощення**.

Цей процес може відбуватися як на рівні усного мовлення, тобто спрощується лише звук, так і бути закріпленим на письмі, тобто не пишемо відповідну літеру. Якщо спрощення закріплене на письмі, воно регулюється правилом орфографії.

Порівняйте:

$\text{тижДень} + \text{Н} =$ $\text{теЖ}\cancel{\text{Д}}\text{Невий} =$ тижневий	$\text{студеНТ} + \text{СБК} =$ студеНТСЬКий [студе́н'с'кий]
спрощення закріплене на письмі	спрощення відбувається лише у вимові, не закріплене на письмі

Закріплені на письмі спрощення:

Спрощення	Приклади
ж(х)н	тиждень — тижне <u>в</u> ий
з(х)н	проїзд — проїз <u>н</u> ий
с(х)н	користь — корис <u>н</u> ий
с(х)л	лестоці — улес <u>л</u> ивий
з(х)н	бризки — бриз <u>н</u> ути
с(х)н	писк — пис <u>н</u> ути
с(х)н	масло — мас <u>н</u> ий

Спрощення, **не закріплені** на письмі (які відбуваються лише в усному мовленні), маємо:

- у винятках: зап'ястний, кістлявий, пестливий, хвастливий, хвастнути, хворостняк, шістнадцять, випускний, вискнути;
- у словах іншомовного походження, наприклад: контрастний, баластний, абстрактний.

Вправа 300

Вставте пропущені літери, де це потрібно. Порівняйте вимову і правопис слів.

Гіган..ський, корис..ний, радіс..ний, шіс..десят, шелес..нути, свис..нути, піс..ний, перехрес..ний, заїз..ний, форпос..ний, сер..дцевий, пристрас..ний, пес..ливий, контрак..ник, абонен..ський, випус..ний.

Вправа 301

1. Запишіть слова, розподіливши їх на два стовпчики: 1) у яких треба вставити літеру на місці пропуску, 2) у яких не треба вставляти літеру.

Учас..ник, кількіс..ний, улес..ливий, почес..ний, ус..ний, хвас..ливий, контрас..ний, блис..нути, кар'єрис..ський,

аген..ство, п'я..десят, щотиж..ня, пес..ливо, студен..ський, перс..ня, віс..ник, ус..ний, швидкіс..ний.

2. Поясніть орфограму.

3. Поміркуйте, у словах якого стовпчика спрощення закріплене на письмі. Поясніть свою думку.

Вправа 302

1. Доберіть і запишіть прикметники, що мають відповідне лексичне значення.

Приклад: У якому немає м'ясних і молочних продуктів — *пісний*.

схильний до заздрощів
який має щастя
який очищає від чого-небудь
те саме, що хвалькуватий
який не здатний обманювати
створений для туристів
який приносить користь
який становить контраст
схильний до жалості

2. Поясніть орфограми в записаних словах.

3. Із прикметниками, що називають риси характеру людини, складіть речення.

Вправа 303

1. Поєднайте слова із двох стовпчиків так, щоб утворилося словосполучення.

мас..н(-ий/-а/-е/-і)
якіс..н(-ий/-а/-е/-і)
капос..н(-ий/-а/-е/-і)
обласн(-ий/-а/-е/-і)
радіс..н(-ий/-а/-е/-і)
контрас..н(-ий/-а/-е/-і)

кошеня
руки
продукти
конкурс
душ
новина

2. Запишіть словосполучення, поставивши прикметник у потрібну форму (рід і число) і вставивши, де потрібно, пропущену літеру.

Зразок: масні руки.

Вправа 304

1. Запишіть речення, заповнивши, де потрібно, пропуски і вибравши потрібний варіант із запропонованих.
1. Со..нце х(e/u)лилося до заходу (О. Кобилянська).
 2. Могут..ній антициклон, захопивши весь Західний Сибір.. і східну половину Європи, за передбаченнями метеорологів, обіцяв тр(e/u)матися два-три тиж..ні (М. Трублаїні).
 3. Багатого з хвас..ливим не розпізнаєш (Народна творчість).
 4. На сер..ці якось особливо св..ятково (Є. Шморгун).
 5. Щоб піднятися вище, на човні треба було відкрити балони зі стис..неним повітрям, аби вит(e/u)снути з балас..них цистерн воду (М. Трублаїні).
2. Поясніть орфограми.

Вправа 305

Виконайте завдання на вибір:

- складіть хмарину тегів зі слів, у яких відбувається спрощення приголосних;
- відобразіть у хмарині тегів винятки — слова, у яких спрощення не відбувається.

Вправа 306

1. Від поданих іменників утворіть прикметники.
кількість	захист
тиждень	кореспондент
якість	швидкість
зап'ястя	виїзд
піст	цілість
2. Прокоментуйте: спрощення відбувається лише у вимові чи закріплене на письмі.

Вправа 307

Знайдіть помилки в словах. Запишіть слова правильно.

Чесний, соннце, проїздний, сердцевина, гігантський, хвасливий, четверг, рідкістний, областний, щастливий, контрастний, шістнадцять.

Вправа 308

1. Розгляньте кадр із фільму «Хроніки Нарнії: лев, чаклунка та шафа» (2005).

2. Дайте відповіді на запитання.
 - Що ви бачите в кадрі з фільму?
 - У яку пору року відбувається дія?
 - Який час доби?
 - Який вигляд має природа?
 - Що незвичного в кадрі?
 - Яке враження складається від побаченого?
 - Як, на вашу думку, почувається дівчинка?
3. Складіть до ілюстрації речення, використовуючи наведені слова.
Гіган..ський, хрус..нути, радіс..но, щас..ливий.
4. Напишіть опис природи за ілюстрацією, а також опишіть емоційний стан персонажа.

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Милозвучність порушено в реченні
А Вітер завивав з свистом.
Б У такий чудовий день неможливо всидіти вдома.
В Усе було вкрито сліпучою і яскравою сніговою ковдрою.
Г Тепер тебе ще й рятувати доведеться.
2. Спрощення приголосних позначається на письмі в обох словах рядка
А шіс..десят, безчес..ний
Б улес..ливо, хвас..ливий
В проїз..ний, тиж..невий
Г кіс..лявий, капос..ний
3. НЕПРАВИЛЬНО написано слово в рядку
А совісний, прихвостні
Б заздрісний, учасник
В пристрасний, шістнадцять
Г водоочисний, доблесний
4. Літеру **е** треба писати на місці пропуску в слові (цифра позначає наступне слово)

Я з (1)ос..ні користуюся мобільним додатком для догляду за домашніми тваринами. Через нього легко зберігати важливі (2)зап..си щодо (3)ж..ття та здоров'я (4)чот..риляпих улюбленців.

А 1 **Б** 2 **В** 3 **Г** 4

5. Літеру **г** треба писати на місці пропусків в обох словах рядка
А ..едзь, ..арний
Б ..угл, ..аджет
В об..рунтувати, ..ерой
Г ..рафіті, ..удзик

6. Однаковий звук позначають букви, підкреслені в окремих словах речення

А Щоб копати нори, ховрахи використовують довгі міцні передні кігті та великі передні зуби.

Б Учені припускають, що ящірки були сучасницями динозаврів.

В Медузи не мають серця та мозку.

Г Усім хочеться побачити, як павичі розправляютьь свій хвіст.

7. М'який знак треба писати на місці пропусків в обох словах рядка

А радіс..ьть, запоріз..ький

Б гарнен..ький, хар..ьківський

В мен..ьший, сподіваєт..ься

Г дон..ьчин, поділ..ьський

8. Апостроф НЕ треба писати на місці пропусків в обох словах рядка

А комп..ьютер, об..ьійти

Б св..ьятковий, р..ьясно

В з..ьйомка, рум..ьяний

Г з..ьясувати, п..ьюре

9. Прочитайте речення.

У мене на стіні (1)висить портрет мого (2)любого котика.
У нього (3)виразні очі та (4)чарівніі вушка.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букву на позначення наголошеного голосного у слові, позначеному цифрою

А 1

Б 2

В 3

Г 4

10. Можна переносити з рядка в рядок обидва слова в рядку

А іти швидко

Б гарна ідея

В нова сукня

Г пізня осінь

11. НЕМАЄ орфографічних помилок у реченні

А Зубри — це великі та могутні бики.

Б В Україні ведмеді трапляються в основному в Карпатах.

В Білуга — найбільша прісноводна риба на Зимлі.

Г Хохуля є живим світком мамонтів.

12. Прочитайте текст.

(1)Понад 300 років тому зник тур — дикий бик. (2)Ця тварина залишила помітний слід в українському фольклорі. (3)Дорослий тур був близько двох метрів заввишки й до трьох метрів завдовжки. (4)Він важив понад тону.

Орфографічну помилку допущено в реченні, позначеному цифрою

А 1

Б 2

В 3

Г 4

ПІДСУМОВУЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО

Запитання для самоперевірки

1. Чим звук відрізняється від букви?
2. Які особливості вимови українських звуків?
3. Що таке орфографічна помилка?
4. Які основні орфограми ви розглядали в цьому розділі?
5. Навіщо потрібно знати алфавіт?
6. У чому полягає милозвучність української мови?
7. Для чого потрібні орфоепічний і орфографічний словники?

Саморефлексія

1. Що нового ви дізналися під час опрацювання розділу?
2. Що вас найбільше зацікавило?
3. Де ви можете використати здобуті знання?
4. Чи задоволені ви своїми успіхами у вивченні цього розділу? Оберіть свій «рівень заряду».

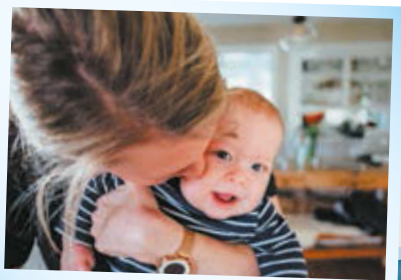

5. Якщо ви хочете покращити успіхи, що плануєте для цього зробити?

ВІДОМОСТІ ІЗ СИНТАКСИСУ Й ПУНКТУАЦІЇ

У цьому розділі ми поговоримо про таке:

- Ми спілкуємося словами, словосполученнями чи реченнями?
- Що є основою речення?
- Для чого потрібні розділові знаки?
- Чому в кінці речення можемо ставити різні розділові знаки?
- Як записати чийсь слова?

§ 35. Словосполучення

Вправа 309

1. Прочитайте написане.

футбольний м'яч	футбольна м'яч
читати книжку	читати книжкою
іду швидко	лежу швидко

2. Поміркуйте, чим відрізняється написане у двох стовпчиках.
3. У якому стовпчику сполучення слів мають смисл? Чому?
4. Наведіть приклади словосполучень і беззмістовних сполучень слів.
5. Розгляньте світлину.

Пам'ятник
Шевченку

Пам'ятник
Шевченка

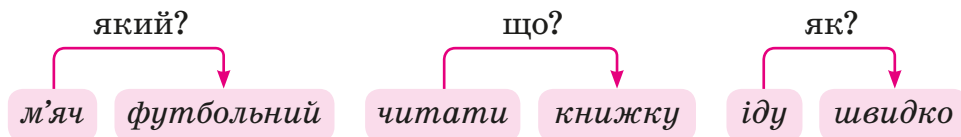
6. У чому різниця між двома підписами? Який із них відповідає ілюстрації?

Для того, щоб спілкуватися й розуміти одне одного, нам мало знати окремі звуки, слова, їхній правопис і навіть форми слів. Ще треба правильно поєднувати слова між собою.

Правила поєднання слів для побудови зв'язного мовлення вивчає **синтаксис**. Назва цього розділу науки про мову в перекладі з грецької означає «побудова, порядок, складання».

Основними **одинацями синтаксису** є словосполучення та речення.

Словосполученням називаємо поєднання повнозначних слів, одне з яких головне, а друге залежне. Наприклад:

Слова у словосполученні поєднуються граматично, тобто за допомогою закінчень і службових слів, наприклад: *м'яч* (який?) *футбольний***ий**, *форма* (яка?) *футбольна***а**, *поле* (яке?) *футбольне***е**, *грати* (у що?) **у** *футбол*. Неправильна побудова словосполучень зумовлює появу **граматичних помилок**.

Словосполучення бувають непоширені (складаються із двох слів) і поширені (складаються з трьох і більше повнозначних слів). Поширені словосполучення можна поділити на прості, наприклад: *мій рідний край* = *край* (чий?) *мій* + *край* (який?) *рідний*.

Вправа 310

1. Прочитайте словосполучення.

Жити в Україні, мешкати за адресою, Хмельницька область, рідна мова, пробачте мені, гарний собака, діяти за правилами, смачне какао.

2. Знайдіть у кожному словосполученні головне й залежне слово. Поставте питання від головного слова до залежного.
3. Позначте зв'язок між словами схематично (як у правилі).

Вправа 311

1. Із поданих слів утворіть словосполучення, за потреби додайте службові слова. Запишіть словосполучення.

цікавий, ідея
ходити, школа
урок, третій

вірш, вивчити
піднятися, Говерла
розказувати, захоплено

2. Знайдіть у словосполученнях головне й залежне слово. Поставте питання від головного слова до залежного.
3. Позначте зв'язок між словами схематично.
4. Із трьома словосполученнями на ваш вибір складіть речення.

Вправа 312

Виправте помилки у словосполученнях. Запишіть правильно.

Виконувати по зразку, контрольна по математиці, проживати по адресі, звернутися за допомогою, назвати в честь прадіда, пробачте мене, захворіти бронхітом, сумувати по канікулах, вітати з Першим вересням, говорити на українській мові, в наступному році.

Вправа 313

1. Прочитайте словосполучення.

Мій рідний край, омийтий дощами степ, спечений на сметані калач, млинці з малиновим варенням, давно знайома історія, мати власну думку, піти в далекі гори.

2. Поділіть поширені словосполучення на два непоширені за зразком.

Зразок: дуже складне завдання — завдання (яке?) *складне, складне* (наскільки?) *дуже*.

Запам'ятайте! Не всі поєднання слів є словосполученнями.

Не є словосполученнями	Приклад
поєднання підмета й присудка	<u>Я</u> <u>дякую!</u>
фразеологізми	<i>стріляний горобець; ні пари з вуст</i>
поєднання повнозначного слова з неповнозначними	<i>у кіно; якщо захочу; нехай думають</i>
сполучення слів, між якими можна поставити і, й, та	<i>брати й сестри; веселі та сумні</i>

Вправа 314

1. Прочитайте, випишіть словосполучення.

Очікувані канікули, як сніг на голову, цікавий урок, під
чиюсь дудку грати, життя триває, щиро радіти, відповідати
на запитання, відчувати перевагу, через пень-колоду, скласти
вчетверо.

2. Які з наведених поєднань слів не є словосполученнями? Чому ви так вважаєте?

Вправа 315

1. Згадайте, які фрази використовуємо на позначення часу.

Котра година?

6.00 — шоста година

6.20 — двадцять (хвилин) по шостій (годині),
двадцять (хвилин) на сьому (годину),
шоста (година) двадцять (хвилин)

6.30 — пів на сьому,
шоста тридцять

6.40 — за двадцять (хвилин) сьома (година),
двадцять (хвилин) до сьомої (години),
шоста (година) сорок (хвилин)

Увага! П'ятнадцять хвилин = чверть.

2. Усно назвіть час усіма можливими способами.

08.00

08.15

08.30

08.45

3. Доповніть і розіграйте діалог про розклад уроків.

- Коли починається перший урок?
- О ...
- А закінчується?
- ...

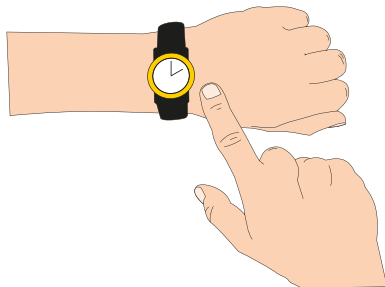
4. Об'єднайтесь у групи й підготуйте діалоги для різних ситуацій з використанням позначення часу (зустріч із друзями, відвідування спортивної секції, перегляд улюбленого серіалу...). Розіграйте ситуації перед класом. Жартувати й фантазувати можна і варто!

Вправа 316

Виправте помилки. Запишіть речення правильно.

1. На годиннику п'ятнадцять хвилин десятого.
2. Зараз одинадцять годин.
3. Зустрінемося без п'яти хвилин сім.
4. Тренування закінчується пів першого.
5. Буду після дев'ятох годин.
6. Перерва в магазині з двох до трьох.
7. Домовилися вийти в шістнадцять годин десять хвилин.
8. Фільм закінчується в чотири сорок п'ять.
9. Урок починається в десять.
10. — Котра година?
— Без двадцяти три.
11. Домовилися, побачимось в сім.
12. Ми встигаємо, зараз лише сім хвилин сьомого.
13. Пропоную йти швидше, уже без семи сім.

Вправа 317

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Словосполучення наведено в рядку
 - А** Соловейко співає.
 - Б** співати дифірамби
 - В** співати пісню
 - Г** згідно з піснею
2. Неправильно побудовано словосполучення
 - А** чверть на сьому
 - Б** без чверті сьома
 - В** за чверть сьома
 - Г** чверть до сьомої
3. Неправильно побудовано словосполучення
 - А** дякую вам
 - Б** тренування по дзюдо
 - В** відвідувати щопонеділка
 - Г** пробачте мені

§ 36. Речення. Граматична основа речення

Вправа 318

1. Порівняйте написане в кожному рядку.
А) Людина, шанує, розумна, і, й, чемна, себе, інших.
Б) Чемна людина, розумна людина, шанує себе, шанує інших.
В) Чемна й розумна людина шанує і себе, й інших.
2. Поміркуйте, чим відрізняється написане в рядках.
3. У якому рядку інформація подана найбільш зрозуміло? Поясніть, чому ви так вважаєте.
4. Пригадайте, що називаємо реченням.

У спілкуванні ми використовуємо **речення** — одне або декілька повнозначних слів, що оформлені інтонаційно й виражають закінчену думку.

Речення в усному мовленні відділяємо паузами. На письмі початок речення записуємо з великої літери, а в кінці ставимо розділовий знак: крапку, знак запитання, знак оклику чи три крапки.

Казка відкриває перед нами чарівний світ. Ти любиш читати казки? Я дуже люблю читати казки! Казки...

Вправа 319

1. Прочитайте виразно текст.
— Чого ви, тату, плачете?
— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто локіт полотна.
Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:
— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прости цей льон.
(З української народної казки «Мудра дівчина»)

2. Зі скількох речень складається текст? Як ви порахували?
3. Чи однаково треба читати речення, у кінці яких ставимо крапку, знак оклику чи знак питання?

Речення обов'язково має **граматичну основу** (*основа* — *основна інформація*). Зазвичай її складають підмет і присудок. Це головні члени речення, які передають його основну думку.

Підмет — головний член речення, який указує на предмет чи особу, що є виконавцем дії або носієм стану, і відповідає на питання *хто? що?* Найчастіше виражений іменником чи займенником. У реченні підкреслюємо однією рискою: Діти читають казки в бібліотеці.

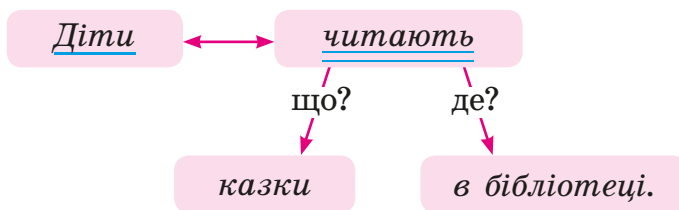
Присудок — головний член речення, що називає дію або стан підмета й відповідає на питання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? що він є?* Найчастіше виражений дієсловом, рідше — іменником чи займенником. У реченні підкреслюємо двома рисками: Діти читають казки в бібліотеці.

Речення, у якому є підмет і присудок, називається **двоскладним** (граматична основа складається з двох членів речення).

У граматичній основі закладено основну інформацію, а інші слова в реченні розширюють її.

Усі повнозначні слова в реченні, окрім підмета й присудка, поєднані у словосполучення: *читають (що?) казки, читають (де?) в бібліотеці.*

Речення Діти читають казки в бібліотеці матиме таку структуру:

Вправа 320

- Прочитайте написане в рядках.

Був собі один чоловік.	один чоловік
Дуже зраділа лисичка!	дуже зраділа
Ви любите пиріжки з вишнями?	пиріжки з вишнями
Остап навчається у п'ятому класі.	п'ятий клас
Ми згадували давно прочитані казки.	давно прочитані

- У якому стовпчику таблиці наведено словосполучення, а в якому — речення? Поясніть свою думку.
- Запишіть речення, підкресліть підмети та присудки.

Вправа 321

- Спишіть текст, обираючи один із запропонованих у дужках варіантів.

Чому народними казками (в/у)же стільки років захоплюються читачі (і/ї) читачки в усьому світі? Ці давні історії (в/у)чать нас долати труднощі — показують це на прикладі своїх героїв (і/ї/та) героїнь. Казки розповідають про реальні проблеми нашого життя, але роблять це делікатно, зображуючи чарівні події. Дають нам казки ще й розраду (і/ї/та) втіху. Недарма їх читають (і/ї/та) переказують діти (і/ї/та) дорослі.

- Виділіть у реченнях граматичні основи.
- Надпишіть, якою частиною мови виражений кожен підмет і присудок.
- Доберіть схеми до речень. До якого речення бракує схеми? Складіть її самостійно.

- А) _____, але _____
- Б) _____
- В) _____ — _____
- Г) _____ й _____

Вправа 322

1. Із запропонованих у кожному рядку слів складіть речення, за потреби змінивши форму слів.

Дід, у, ліс, дрівець, піти, нарубати.

В, рукавичка, жити, хто?

Вовк, з, ліс, вибігати, раптом.

Віддати, лисичка, качечка, господарі.

2. Запишіть утворені речення, виділіть у них граматичні основи.
3. Поясніть, чим ви керувалися, змінюючи форму слів.
4. Пригадайте, з яких казок узято речення.

Вправа 323

1. Прочитайте речення. Знайдіть і усно виправте в них помилки.
Ніхто не захотіли допомогти.
Урок провела наша директор.
5А клас дуже дружні.
Учитель швидко та зрозуміло пояснила нову тему.
2. Поясніть, у чому саме полягають помилки, що зроблено не так.
3. Запишіть виправлені варіанти, підкресліть граматичні основи.

Вправа 324

1. Прочитайте виразно уривок із твору Івана Андрусяка «Як подружитися з Чакалкою».

— Ха-ха! Ти, Сіяре, був як Івасик-Телесик. Сідай, Івасику-Телесику, на лопатку. Ні, ти не ручку клади, ти весь сідай. А як це весь сідай? Та м'яким місцем, як же іще! Ха-ха-ха!

Смачно хрумкаючи чипсами, Орина по-турецьки сиділа увечері перед телевізором і веселилася:

— Так ото і з тобою! Сідай, Сіярику-Телесику, за парту. Ні, ти не НА парту, а ЗА парту сідай. Сміхота!

2. Назвіть підмети й присудки в кожному реченні.
3. Якщо ви читали твір у молодших класах, пригадайте, які події передували цій розмові. Або придумайте й опишіть відповідну ситуацію.
4. Згадайте казку про Івасика-Телесика. Поміркуйте, чому героїня твору І. Андрусяка згадує казкового персонажа.
5. Яка різниця між фразами *сісти на парту* та *сісти за парту*?

§ 37. Речення з одним головним членом

Вправа 325

1. Прочитайте пари речень у кожному рядку.

Я <u>дякую</u> вам!	<u>Дякую</u> вам!
Будь ласка, <u>ви вибачте</u> мені.	Будь ласка, <u>вибачте</u> мені.
Знову <u>йде дощ</u> .	Знову <u>дощить</u> .
<u>Був</u> тихий <u>ранок</u> .	Тихий <u>ранок</u> .

2. Висловіть свої думки: чим відрізняються речення?
3. Чи однакові вони за змістом?
4. Які речення ви вжили б у спілкуванні з подругою чи другом? Чому?

Є речення, що мають один головний член (тільки підмет чи тільки присудок), але при цьому зміст речення зрозумілий без додаткових джерел інформації. Такі речення називаємо **односкладними** (граматична основа *складається з одного члена речення*).

У реченнях з одним підметом описують якийсь факт, наприклад: *Добрий день! Цікава книжка.*

Часто в реченнях з одним присудком інформацію про відсутній підмет можна зрозуміти з форми присудка, наприклад: *Щиро дякуємо!* Форма дієслова *дякуємо* підказує нам, про кого йдеться (*ми*).

Іноді в реченнях з одним присудком підмет невідомий, або він називає узагальнену особу, або ж конкретний виконавець неважливий: *Звертаючись до незнайомої людини, використовують слова «пані», «панно», «пане».* У цьому реченні йдеться не про конкретних виконавців, а про загальне правило етикету.

Односкладні речення можуть складатися лише з одного слова (підмета чи присудка), а можуть мати другорядні члени речення. Порівняйте: *Світає.* — *Улітку світає рано.*

Вправа 326

1. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи.

Він має йти. — Йому треба йти.

Я радий вас бачити. — Радий вас бачити.

Ми повинні берегти природу. — Бережімо природу.

На мене чекають друзі. — На мене чекають.

Прийшла весна. — Весна.

Пахнуть акації. — Запахні акації.

Ніхто не може купити щастя за гроші. — Щастя за гроші не купиш.

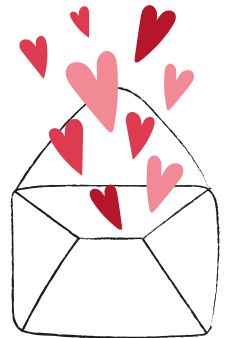
Учений іде, а неук слідом спотикається. — У сусіда розуму не позичиш.

2. Які із цих речень односкладні, які — двоскладні? Порівняйте їхні граматичні основи, назвіть відмінності.
3. Порівняйте речення в кожній парі за змістом. Він однаковий чи різний? Поясніть свою думку.

Вправа 327

1. Прочитайте текст.

Можливо, ви помічали одну цікаву річ...
Формули мовленнєвого етикету зазвичай налаштовують на позитив! Говоримо: *доброго ранку, щасливої дороги, вдалого дня, усього найкращого, будьте здорові* тощо. Начебто автоматично вимовляємо етикетну фразу, однак зичимо одне одному добра.

2. Спишіть текст, підкресліть у реченнях граматичні основи.
3. Які речення в тексті є односкладними?
4. Поміркуйте, у яких ситуаціях ми використовуємо наведені в тексті фрази. Запишіть приклади.
5. Об'єднайтесь у групи та складіть діалоги, використовуючи формули мовленнєвого етикету з тексту. Розіграйте діалоги перед класом.

Вправа 328

1. Прочитайте поради з книги «Азбука ввічливості» Наталії Чуб.

Лікти не кладіть на стіл обідній,
Розмовляйте, як поїли вже.
Крім простої звичної виделки,
Користуйтеся також і ножем.

Тож, щоб не вважали за нікчому,
Ви поведіться пристойно й чемно.
Бо ніхто не схоче навіть сісти
Поряд з вами, а не те що їсти!..

2. Випишіть із тексту односкладні речення, підкресліть у них граматичні основи.
3. Чи згодні ви з порадами авторки вірша? Поясніть свою думку. Складіть і запишіть п'ять порад щодо поведінки за столом, використовуючи односкладні речення.

Вправа 329

1. Розгляньте хмарину тегів до поняття «етикет».

чемний

шанувати

поводитися

спілкування

культура

етикет

правила

клас

школа

2. Складіть три речення, використовуючи слова з хмарини.
3. Підкресліть у реченнях граматичні основи. Надпишіть тип речення (односкладні чи двоскладні).

Вправа 330

1. Об'єднайтеся в групи й обговоріть тему на вибір:
 - Для чого потрібен етикет?
 - Яким би було життя без етикету?
 - Етикет: обмеження свободи чи повага до оточення?
2. Підготуйте доповіді на тему, розіграйте показову ситуацію.

Вправа 331

Розгляньте світлини на с. 192. Складіть за ними речення. Запишіть їх і підкресліть граматичні основи.

Вправа 332

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Однокладним є речення
 - А У двері постукали.
 - Б У двері хтось постукав.
 - В У двері постукав Петро.
 - Г Я почув стукіт у двері.
2. Двоскладним є речення
 - А Лунає пісня.
 - Б Чути пісню.
 - В Заспіваймо пісню!
 - Г Яка чудова пісня!
3. Однокладними є всі речення, ОКРІМ
 - А Треба бути взаємоввічливими.
 - Б Будьте взаємоввічливі.
 - В Нехай будуть взаємоввічливі.
 - Г Ввічливість — ознака вихованості.

§ 38. Види речень за метою висловлення

Вправа 333

1. Прочитайте речення.

Інформація про екскурсію в чаті.

Інформація про екскурсію в чаті?

Будь ласка, викладіть інформацію про екскурсію в чат.

2. Висловте свої думки: чим відрізняються ці речення одне від одного?
3. Згадайте і розкажіть, як називаються такі види речень.

Ви вже знаєте, що ми спілкуємося реченнями. Іноді ми хочемо просто передати інформацію, деколи нам треба про щось запитати. А бувають ситуації, коли є потреба попросити про щось нашого співрозмовника. Оце і є мета нашого висловлення, за якою всі речення поділяємо на **розповідні, питальні та спонукальні**.

Вид речення за метою висловлення	Мета висловлення	Розділовий знак у кінці речення	Приклад
розповідне	щось повідомляємо, описуємо, стверджуємо чи заперечуємо	крапка чи знак оклику	<i>Добрий день. Добрий день!</i>
питальне	містить запитання	знак запитання (може бути разом зі знаком оклику)	<i>Ви можете мені допомогти? Ви можете мені допомогти?!</i>
спонукальне	виражає наказ, вимогу, заклик, побажання	крапка чи знак оклику	<i>Будьте здорові. Будьте здорові!</i>

Вправа 334

1. Прочитайте речення, узяті з чату класу.
2. Назвіть спочатку розповідні речення, потім питальні та спонукальні.
3. Поміркуйте, як змінити ці фрази, щоб вони відповідали нормам етикету. Запишіть свої варіанти.

Вправа 335

1. Прочитайте фрази.

Будь ласка, ходімо на вихідних у кіно!

Я пропоную піти на вихідних у кіно.

Ну будь ласочка, ходімо в кіно!!!

Дуже-дуже-дуже прошу, ходімо в кіно, я там так давно не була. Уже всі подружки були, одна я не була...

Матусю, ти така добра, ти не зможеш мені відмовити. Я благаю: ходімо в кіно!

2. Поміркуйте та висловіть свої думки: у чому різниця між проханням, умовлянням, благанням, клянченням і пропозицією?
3. Які з наведених фраз, на ваш погляд, є більш дієвими у спілкуванні?
4. Висловіть прохання про допомогу кількома способами.
5. Розіграйте діалог на вибір:
 - прохання — згода;
 - прохання — відмова.

Доберіть доречні фрази для тактовної відмови.

 Дайте домашку з математики. 15:28

Я загубила в класі щоденник. Ніхто не бачив? 15:39

На завтра треба готувати поробку? 15:53

Візьміть завтра підручники з англійської, буде заміна. 16:21

Ходімо разом у кіно. 16:42

Я не знаю, як розв'язати задачу. Допоможіть!!! 17:36

Вправа 336

1. Прочитайте повідомлення в чаті класу.
2. Назвіть спочатку розповідні речення, потім — питальні та спонукальні.
3. Знайдіть у чаті та випишіть усі односкладні речення. Поміркуйте та висловте припущення: чому їх так багато?
4. Чи всі учасники чату дотримуються норм мовленнєвого етикету?
5. Об'єднайтесь у групи. Створіть у кожній групі чат, у якому обговоріть свої враження від сьогоднішнього уроку (спілкуватися можна не лише за допомогою смартфона чи комп'ютера, а й передаючи по колу аркуш паперу). Проаналізуйте, скільки ви використали розповідних, питальних і спонукальних речень, односкладних і двоскладних. Порівняйте з результатами інших груп.

Вправа 337

Уявіть, що у вас виникла непередбачувана ситуація, тому треба повідомити класного керівника про запізнення на перший урок. Напишіть текст sms-повідомлення, дотримуючись норм етикету, за такою структурою:

Привітання

Стислий і точний виклад інформації

Прощання

оп

Ольга Петрівна: Добрий день, шановні учні! Усі пам'ятають, що завтра йдемо на екскурсію? Збираємося біля школи о 10.00. Візьміть із собою бутерброди, воду й кишенькові гроші. Не запізнюйтеся: на нас чекатимуть. До зустрічі!

о

Оксана: Усе зрозуміла, дякую.

і

Іван: Ок

п

Петро:

н

Наталка:

м

Микита: Це вже завтра?!

н

Ніна:

т

Термінатор:

м

Микола: Дякую за нагадування!

§ 39. Види речень за емоційним забарвленням

Вправа 338

1. Прочитайте речення.

Ми вже приїхали.	Ми вже приїхали!
Ми вже приїхали?	Ми вже приїхали?!
Ідіть додому.	Ідіть додому!

2. Поміркуйте й висловіть свої думки: чим відрізняються одне від одного речення в кожному рядку?
3. Згадайте, як називаються такі види речень.

Ми можемо говорити нейтрально, а можемо емоційно, посилюючи голос. Речення, що вимовляємо з нейтральною інтонацією без емоційного забарвлення, називаємо **неокличним**, наприклад: *Щиро вам дякую.*

Речення, які вимовляємо з додатковою окличною інтонацією, називаємо **окличними**, наприклад: *Щиро вам дякую!* У кінці окличних речень ставимо знак оклику.

Окличними можуть бути розповідні, питальні та спонукальні речення. Зверніть увагу на розділові знаки в кінці речень: *Бажаю щасливої дороги!* *Забули квитки?!* *Шукайте в сумці!*

Якщо розділові знаки в реченні поставлені неправильно або пропущені, це називається **пунктуаційною помилкою**.

Вправа 339

1. Прочитайте речення.

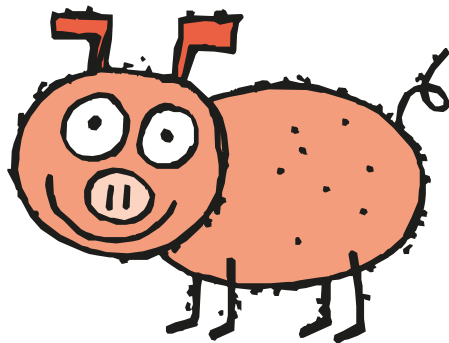
Я люблю подорожувати літаком. Зупинися на хвилинку. Що ти робиш? До прибуття потяга залишилася година. Ти вже на місці? Сплачуйте за проїзд.

2. Як змінилася б ваша інтонація, якби в кінці кожного речення стояв знак оклику?
3. Запишіть окличні речення і прочитайте їх.

Вправа 340

1. Прочитайте виразно уривок із твору Всеволода Нестайка «Тореадори з Васюківки».

У нас була прекрасна, благородна ідея — провести під свинарником метро. Це мало бути сюрпризом. Перша лінія метро у — Васюківці! Станція «Клуня» — станція «Крива груша». Три копійки в один кінець. Родичі безплатно. З учительки арифметики — п'ять копійок.

Ми вже підкопалися майже до половини свинарника, і раптом — непередбачена катастрофа! — клята льоха Манюня провалилася в наше метро. Провалитися вона зуміла, а от вилізти — дзуськи! І зняла такий вереск, що причовгав дід. Ну і...

Гірко зітхаючи, ми засипаємо метро. Раз у раз злодійкувато озирасємося — чи не заскочить нас зненацька дід, щоб нам'яти вуха. Хоч і обіцяв він, що не чіпатиме, поки не закінчимо, але хто його зна... Ви б почули, як він лаявся, коли витягав льоху! Ох і лаявся! І де він отих слів набрався?

2. Знайдіть окличні речення. Яку функцію вони виконують у тексті?

Вправа 341

Спишіть текст, виправивши пунктуаційні помилки. Поясніть виправлене.

ШАНОВНІ ПАНІ ТА ПАНОВЕ?

Із приємністю повідомляємо про запровадження електронного квитка на всі види транспорту,

Для дітей шкільного віку знижка 40 % за умови наявності учнівського квитка

Користуйтеся міським транспортом і заощаджуйте

1. Прочитайте новину.

КУЛЬТУРА ЖИТТЯ

19 лютого 2020

ДОЇХАЛИ КОМФОРТНО?
ПОДЯКУЙТЕ ЕКІПАЖУ!

«Марафон взаємоввічливості» оголосила Вінницька транспортна компанія. Тепер пасажирки й пасажири можуть віддячити за чемність у трамваї, тролейбусі та автобусі, проголосувавши за найвідповідальніший екіпаж міського громадського транспорту. Якщо їдете у вінницькому транспорті, знайдіть плакат із номером екіпажу й відскануйте QR-код. Далі виконайте три прості дії: натисніть на значок голосування, оберіть номер екіпажу, який сподобався, і клацніть на кнопку «голосувати». Який екіпаж набере найбільше голосів, той і переміг!

Одна з організаторок розповідає:

— Щодня вінничани та гості міста слухають фрази: «Обережно, двері зачиняються!», «Розраховуйтесь, будь ласка, за проїзд» чи «Поступайтесь місцем старшому». Багато років поспіль такі оголошення вчать нас бути ввічливими,

але чемними та професійними мають бути і водій, і кондуктор, незалежно від погодних умов, настрою чи тисняви в салоні.

У такий спосіб транспортна компанія не лише заохочує водіїв працювати професійніше, а й спонукає містян поводитися гідно одне щодо одного.

(За матеріалом Олесі Шуткевич, газета «День»)

2. Знайдіть і прочитайте речення з такими характеристиками: розповідні неокличні й окличні, питальні неокличні й окличні, спонукальні неокличні й окличні. Чи всі типи речень є в цьому тексті?
3. Сформулюйте 5 правил поведінки в громадському транспорті, використовуючи спонукальні неокличні речення. Скористайтесь різними джерелами інформації: інтернет, література, опитування серед дорослих.

Наприклад: Заходячи в громадський транспорт, знімайте рюкзаки й великі торбинки з плечей.

Вправа 343

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Розповідними можуть бути всі речення, ОКРІМ (розділові знаки в кінці речення відсутні)
 - А Школа через дві зупинки
 - Б Ми майже приїхали
 - В Виходимо на наступній зупинці
 - Г Шановні відвідувачі, дотримуйтеся правил поведінки в музеї
2. НЕ є спонукальним речення в рядку
 - А Шановні пасажери, не залишайте свої речі.
 - Б Не можна годувати тварин у зоопарку.
 - В Користуймося послугами громадського транспорту!
 - Г Відійдіть від краю платформи.
3. Пунктуаційну помилку допущено в рядку
 - А — Пане, вам допомогти!
 - Б — Так. Підкажіть, будь ласка, цей тролейбус прямує до метро?
 - В — Ні, до метро доїдете трамваєм. Зупинка за рогом.
 - Г — Дякую!

§ 40. Другорядні члени речення

Вправа 344

1. Прочитайте речення.

Друг повернувся.

Мій друг учора повернувся.

2. Порівняйте речення. Чим вони відрізняються?

3. Виділіть граматичну основу.

Чи однакова вона в обох реченнях?

Чи однакова в реченнях основна думка?

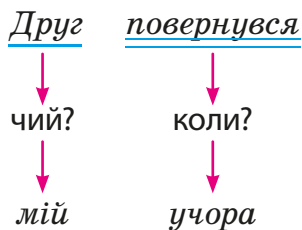
4. У якому реченні більше інформації? Чому?

У структурі речення, окрім головних членів, які виражають основну думку, можуть бути й інші, які називаються **другорядними** (подають неосновну думку — *другого ряду*). Вони пояснюють підмет і присудок або інші другорядні члени речення, доповнюють інформацію, яку містить граматична основа.

Речення, у яких є другорядні члени, називають **поширеними** (бо передають *ширшу* інформацію). Речення, у яких немає другорядних членів, називають **непоширеними**.

Щоб визначити тип другорядного члена речення, треба поділити речення на словосполучення й поставити запитання від головного слова до залежного. Починаємо ставити питання від головних членів речення:

Типи другорядних членів речення

Тип	Додаток	Означення	Обставина
Значення	означає предмет, часто об'єкт дії	називає ознаку предмета або його належність	указує на місце, час, спосіб, мету, умову, причину дії
Питання	питання непрямих відмінків	<i>який? чий? котрий?</i>	<i>де? куди? коли? як? для чого? чому? за якої умови? незважаючи на що?</i>
Графічне позначення під час розбору	-----	~~~~~	

Вправа 345

Запишіть речення і, користуючись таблицею вище, підкресліть усі члени речення.

Мій найкращий друг учора повернувся від бабусі.

Вправа 346

1. Переробіть подані речення так, щоб вони стали поширеними (користуйтеся підказками в дужках). Запишіть утворені речення.

Ми йдемо (куди?).

Оксана — учениця (якого класу?).

Урок (який?) закінчився (коли?).

Я дружу (з ким?).

(чия?) Подруга займається (чим?).

2. Користуючись таблицею на верхній частині сторінки, визначте типи другорядних членів речення.

Вправа 347

1. Прочитайте уривок із твору Олега Буценя «Друг».

Як мухи на мед, злетілись у дворі дітлахи подивитись на новий Андрійків велосипед: діловито обмацували покришки, шкіряне сидіння, крутили кермо. Андрійко, наче довідкове бюро, відповідав на запитання. Нарешті він неквапливо вмостився на сидінні, натиснув на педалі й закружляв подвір'ям.

Тихо й рівно зашурхотіли нові колеса, а руки одразу відчували приємну напругу і легке тремтіння. Одне коло, друге, третє...

Він під'їхав до хлопців, що сиділи на лавці біля вкопаного в землю стола, і пружно зіскочив. Першим до нього підійшов Бориско і по-хазяйськи поклав руки на руль.

— Дай пробіжусь.

Андрійко знав Бориска давно, відтоді, як чотири роки тому переїхав у цей будинок. Він був грубуватий, задирливий — ні перед ким не спасує. А ще він краще за всіх ходив на лижах. І тому кожен із хлопчаків мав за честь потрапити в коло його друзів. І Андрійко теж.

2. Визначте, яких речень у тексті більше — поширених чи непоширених. Як ви це з'ясували?
3. Поміркуйте й висловіть припущення: чому співвідношення поширених і непоширених речень у тексті саме таке?
4. Як ви гадаєте, чим продовжилася ця історія?

Вправа 348

Напишіть розповідь про свого найкращого друга чи свою найкращу подругу (5 речень). Підкресліть граматичні основи в реченнях. Визначте, яких речень у тексті більше — поширених чи непоширених.

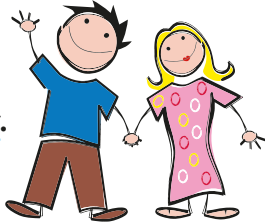
§ 41. Додаток

Вправа 349

- Прочитайте речення. Порівняйте їх. Чим вони відрізняються?

Іван зустрів подругу.

Подруга зустріла Івана.

- Поставте питання до підмета і до другорядного члена речення.

Додаток (*додається* до інших членів речення) — це другорядний член речення, який означає об'єкт дії, залежить переважно від присудка і відповідає на запитання непрямих відмінків (усіх, окрім називного і кличного). Під час розбору речення додатки підкреслюємо пунктиром — короткими рисочками (дивіться речення в попередній вправі).

Додатки переважно бувають виражені іменниками та займенниками, наприклад:

Якщо маєш (кого?) друзів, володієш (чим?) скарбами (Г. Сковорода).

Дружать (з ким?) тільки з тими, (до кого?) до кого відчувають (що?) особливе духовне ваблення (Г. Сковорода).

Вправа 350

- Згадайте і запишіть запитання до відмінків іменника.

	Відмінок	Запитання	Приклад іменника	
Прямий відмінок	Називний	<i>хто? що?</i>	друг	книга

	Відмінок	Запитання	Приклад іменника	
Непрямі відмінки	Родовий			
	Давальний			
	Знахідний			
	Орудний			
	Місцевий			
	Кличний	Немає питання		

2. Провідмініюйте слова *друг* і *книга*.

Вправа 351

1. Спишіть речення.

Катерина запросила *подругу*. — *Подруга* запросила *Катерину*.

Я прочитала *книжку*. — *Книжка мені* сподобалася.

Наша *команда* виграла *кубок*. — *Кубок* дістався нашої *команді*.

Я хочу запросити *тебе* на день народження. — *Ти* хочеш запросити *мене* на день народження.

Несе *Галя воду*. — Дайте *Галі води*.

Вітер дуба хитає. — Прогноз погоди обіцяє сьогодні *вітер*.

2. Визначте, якими членами речення є виділені слова, і підкресліть їх у відповідний спосіб.

3. Над підметами та додатками надпишіть відмінок.

4. Одне слово може бути лише одним членом речення чи різними? Поясніть свою думку.

Вправа 352

1. Доповніть речення додатками. Запишіть доповнені речення.

Я побачила (*кого?*).

Люблю дивитися (*що?*).

(*Кому?*) треба говорити (*що?*).

Не варто сваритися (*з ким?*).

Учні пишуть (*у чому?*).

2. Які зміни відбулися з реченнями, коли ви їх доповнили? Як змінилась інформація, яку вони повідомляють?
3. Покажіть стрілками, від якого слова залежить додаток.

Вправа 353

1. Прочитайте прислів'я та приказки.

Яку дружбу заведеш, таке й життя поведеш.

У хорошій компанії розуму наберешся, а в поганій і свій загубиш.

Друга за гроші не купиш.

Друга шукай, а знайдеш — тримай.

Друг-боягуз гірший за ворога.

Нема кращого друга, як вірна подруга.

Не той друг, хто медом маже, а той, хто правду каже.

2. Якою темою об'єднані прислів'я та приказки?
3. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи й додатки.
4. До додатків поставте стрілочки від слів, від яких вони залежать, і напишіть питання.
5. Згадайте, які ще прислів'я чи афоризми про дружбу ви знаєте. Запишіть. Підкресліть у них граматичні основи й додатки.

Вправа 354

1. Поміркуйте над прислів'ям *Недруг підтакує, а друг сперечається*. Що воно означає?
2. Викладіть свої міркування в есе.
3. Підкресліть усі додатки.

§ 42. Означення

Вправа 355

1. Прочитайте речення, порівняйте їх. У чому особливість кожного з наведених речень?

Починається урок.

Починається третій урок.

Починається цікавий урок.

Починається останній урок.

Починається урок фізкультури.

Починається мій урок.

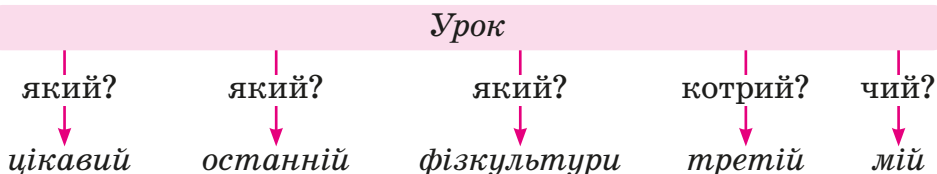
2. Поставте питання до слів, підкреслених хвилястою лінією.

Означення (називає *ознаку*) — це другорядний член речення, що називає ознаку предмета або його належність. Означення залежить переважно від підмета чи додатка та відповідає на запитання *який?* (*яка? яке? які?*) *чий?* (*чия? чие? чий?*) *котрий?* (*котра? котре? котрі?*), а також *скільки?* *скільки?* *скільки?* *на скільки?* (крім називного та знахідного відмінка).

Під час розбору речення означення підкреслюємо хвилястою лінією (дивіться приклади вище).

Найчастіше означення бувають виражені прикметниками, займенниками та іменниками.

Слово, від якого ставимо запитання до означення, називається **означуваним** (бо його *означують*) або **пояснюваним** (бо його *пояснюють*):

Вправа 356

1. Виразно прочитайте уривок із твору Михайла Стельмаха «Непослушко Довгі Вушка і Дзвінок».

Непослушко гостям радий:
В їхню хату на нараду
Рано-вранці, ще до дня,
Стала сходитись рідня —

Вся вродлива, а не проста, —
Косоока, кущохвоста,
І так славно три губи
Посміхаються тобі.

В батька-матері сестриці
Дуже гарні молодиці,
З чоловіком кожна йде,
І воркує, і гуде.

А брати усі вусаті,
Всі сміливі та завзяті,
Їх обходить навіть лис —
Ось до чого дожились!

2. Знайдіть у тексті та выпишіть усі означення й означувані слова.
3. Поміркуйте, висловіть та поясніть свої думки: що вам як читачам і читачкам допомагають зробити означення? Наприклад:
- зрозуміти текст;
 - уявити картину, яку зображує автор, персонажів твору;
 - отримати задоволення від читання...
4. Розгляньте ілюстрації Анатолія Базилевича. Які малюнки ілюструють наведений уривок із твору? Поясніть свою думку.
5. За одним із малюнків на вибір напишіть твір-розповідь або твір-опис.

Вправа 357

1. Доповніть речення означеннями. Запишіть їх. Зверніть увагу, що означення зазвичай стоїть перед означуваним словом.
Я побачила брата (*якого?*).
Я побачила брата (*чийого?*).
Люблю дивитися фільми (*які?*).
Батькам треба говорити правду (*яку?*).
Не варто сваритися з друзями (*якими?*).
Учні пишуть у зошитах (*яких?*).
2. Дослідіть, як змінюється зміст речення після доповнення його означеннями.
3. Поставте стрілки від означуваного слова до означення, надпишіть питання.
4. Над означеннями надпишіть, якою частиною мови вони виражені.

Вправа 358

1. Прочитайте речення, додаючи різні означення.
У мене є *старша/двоюрідна* сестра.
Мій/його тато працює лікарем.
У них *велика/дружна* родина.
Оксанин/Олегів брат знає *англійську/жестову* мову.
Мама — *відомий/висококваліфікований* психолог.
2. Зробіть висновки: як зміст речення залежить від означення?

Вправа 359

Виконайте завдання на вибір:

- Розкажіть про будь-якого члена вашої родини чи іншу близьку людину, використовуючи означення.
- Опишіть сім'ю, зображену на світліні, використовуючи означення.

§ 43. Обставина

Вправа 360

1. Прочитайте речення. Порівняйте їх, поясніть відмінності.

Моя сім'я живе в Івано-Франківську.

Моя сім'я живе дружно.

Моя сім'я живе в Україні п'ять років.

2. Поставте питання до слів, підкреслених рисками й крапками (штрихпунктиром).

Обставина (виражає *обставини дії*) — це другорядний член речення, який указує на місце, час, спосіб, мету, умову, причину дії. Обставина залежить переважно від присудка та відповідає на запитання *коли? як довго? де? куди? звідки? як? яким способом? якою мірою? з якою метою? за якої умови? чому? через що? з якої причини? незважаючи на що?* та інші.

Під час синтаксичного розбору речення обставини підкреслюємо штрихпунктиром (дивіться речення вище).

Обставини можуть бути виражені різними частинами мови, але найчастіше прислівником та іменником у непрямих відмінках (із прийменником чи без нього).

Вправа 361

1. Прочитайте уривок з оповідання Саші Кочубей «Володарка лісу».

Моя прабабуня — самоселка. Вона живе сама в селі Залісся. Колись там мешкало багато людей. Але потім вибухнув Чорнобиль і всіх вивезли.

Якийсь час прабабуня жила з нами в місті. А потім зібрала речі й повернулася назад. «У Заліссі народилася, в Заліссі й помру», — сказала мамі.

Раз на рік я приїжджаю в гості. Мені частіше не можна, «бо радіація». У цей день час летить, мов шалений. Не встигає прабабуня показати мені своє господарство: ягоди, гриби, фрукти, овочі, — як час повертатися додому. А я ще навіть з її сусідами не познайомилася. Сусідами прабабуня називає ведмедів, лисиць, вовків, лосів і коней, які мешкають у лісі.

Мурал у покинутому місті
Прип'ять. Фото Даші Урвачової

2. Знайдіть і выпишіть обставини разом зі словами, від яких вони залежать.
3. З'ясуйте за словником значення невідомих слів.
4. Що ви знаєте про чорнобильську трагедію? Поділіться інформацією одне з одним.

Вправа 362

1. Доповніть речення обставинами та запишіть їх.
Поліна побачила свого брата (*де?*).
Близьким людям треба говорити (*коли?*) правду.
Не варто сваритися з друзями (*з якої причини?*).
Учні та учениці пишуть (*як?*) у зошитах.
Ми йдемо до їдальні (*з якою метою?*).
2. Висловіть свої думки: як змінюється зміст речень залежно від того, якими обставинами ми їх доповнюємо?

3. Покажіть стрілками, від яких слів залежать обставини.
4. Над обставинами надпишіть, якими частинами мови вони виражені.

Вправа 363

1. Прочитайте тексти.

1. Чи знаєте ви, ким були ваші предки? Де вони жили, чим займалися? Ні, йдеться не тільки про тата, маму, дідусів і бабусь. Людина має глибоке коріння. Уявіть тільки: кожен із нас має 8 прадідусів і прабабусь, 16 прапрадідусів і прапрабабусь, у попередньому поколінні 32 предки, ще далі — 64... І всі ці люди передали нам часточку себе!

2. Створіть свою сімейну хроніку, користуючись альбомом «Книга мого роду»! Лише тут можна буде прочитати про кумедні випадки із маминого чи таткового дитинства, відшукати фірмовий бабусин рецепт чи улюблену пісню прадідуся.

3. Слова: *Ірина Мацко*. Музика: *Леся Горлицька*. Виконує: *Леся Горлицька*.

Родинами летять птахи у вирій,
Життя коріння дереву дає,
Отак і ми усе життя повинні
Не забувати рід і хто ми є.

Приспів:

Вишиймо рушник в своєму серці,
Де є мама й тато, бабця й дід.
І плекаймо ми свої дерева,
Щоб гордився нами весь наш рід.

2. Поміркуйте, якою темою об'єднані тексти. Чим вони відрізняються?
3. Знайдіть та випишіть обставини і слова, від яких вони залежать.
4. Розкажіть, чи досліджували ви дерево свого роду. Виконайте завдання на вибір:
 - коротко напишіть історію своєї родини;
 - опишіть родинне дерево героя чи героїні улюбленої книжки, якоїсь відомої особи (улюбленого художника, письменника, спортсмена тощо) або персонажа, якого вигадаєте самі.

Вправа 364

Виконайте тестові завдання. У завданнях 1 і 2 оберіть один правильний варіант відповіді, у завданні 3 увідповідніть варіанти із двох стовпчиків.

1. Обставинами є всі виділені слова, ОКРІМ

Поки ми їдемо *до Києва*, я думаю про неї. *Зараз* восьма вечора, а значить, прабабуня вечерає. *У кімнаті* цокає годинник і *про щось* торохтить радіо.

- А до Києва
- Б зараз
- В у кімнаті
- Г про щось

2. Непоширеним є речення

- А Створіть своє родинне дерево через наш сервіс.
- Б Спочатку додайте запис про себе.
- В Далі вводьте інформацію про родичів.
- Г Ми допоможемо!

3. З'ясуйте синтаксичну роль виділених слів у реченнях.

Речення

- 1 У мого *брата* є гітара.
- 2 Мій *брат* грає на гітарі.
- 3 Це гітара мого *брата*.
- 4 Гітарист у гурті — мій *брат*.

Синтаксична роль

- А підмет
- Б присудок
- В означення
- Г додаток
- Д обставина

§ 44. Речення з однорідними членами

Вправа 365

1. Прочитайте діалог.

— Добрий день! Чим можу Вам допомогти?

— Шукаю щось гарне, щоб можна було одягнути і в школу, і на прогулянку.

— Є сукні, костюми, спідниці та штани.

— Мабуть, хочу сукню.

— У нас є сукні довгі й короткі, приталені та вільні.

— Ось ця мені подобається. Можна приміряти?

— Авжеж!

— Сукня сподобалася мені та моїй мамі. Беремо. Дякую за допомогу!

— Будь ласка! Я загорну й віднесу на касу.

2. Визначте, якими членами речення є виділені в тексті слова. Пригадайте, як називаються такі члени речення.

3. Чим з'єднані між собою ці члени речення?

4. Які розділові знаки між ними стоять?

Однорідними членами речення (члени речення *одного* типу /*роду*) називаємо слова, що є одним і тим самим членом речення, пов'язані з одним членом речення, відповідають на одне запитання та синтаксично рівноправні.

Однорідні члени речення пов'язуються інтонаційно (без сполучників) та за допомогою сполучників (*а, але, і* тощо). Зазвичай належать до однієї частини мови.

Однорідними можуть бути головні та другорядні члени речення (як у попередній вправі).

В одному реченні може бути кілька рядів однорідних членів, наприклад: Цієї весни в тренді залишаються класичні костюми та сукні яскравих і пастельних кольорів.

Вправа 366

1. Прочитайте текст.

Ви, напевно, замислювалися, чому чоловіки та жінки застібають сорочки й пальта по-різному: перші зліва направо, другі навпаки. Ця традиція виникла дуже давно, але досі живе. З чоловіками все зрозуміло: зліва направо застібатися звично, а от із жінками все набагато цікавіше. Річ у тім, що застібки й ґудзики в давнину виготовляли з коштовних матеріалів, тому їх могли собі дозволити лише дуже заможні пані. А їхнє вбрання було настільки складним, що вони не могли вдягтися самотійно і їм допомагали служниці. Щоб це було зручно робити, застібки на жіночих речах робили справа наліво.

(За матеріалами сайту «Тут цікаво»)

2. Знайдіть у тексті однорідні члени речення.
3. Випишіть речення з однорідними членами. Підкресліть їх відповідно до того, якими членами речення вони є.
4. Зверніть увагу, як поєднані однорідні члени речення, обведіть сполучники.
5. У якому реченні кілька рядів однорідних членів?
6. Розкажіть, що нового ви дізналися з тексту.

Вправа 367

1. Доповніть речення так, щоб у ньому були однорідні члени, зазначені в дужках.

Зразок. Підлітки люблять стильні аксесуари (додатки). — Підлітки люблять стильні аксесуари та одяг яскравих кольорів.

Сьогодні в моді абстрактні принти (означення).

Я люблю носити довгі сукні (підмети).

Через активний спосіб життя підлітки віддають перевагу зручному одягу (*присудки*).

Будь-яку сорочку можна прикрасити вишивкою (*додаток*).
У тебе багато речей чорного кольору (*означення*).

2. Запишіть утворені речення. Підкресліть однорідні члени відповідно до того, якими членами речення вони є.
3. Поміркуйте та зробіть висновки: як змінилися речення після того, як ви їх доповнили?

Вправа 368

Складіть речення, щоб наведені слова були в них однорідними членами (форму слів можна змінювати).

сучасні, класичні
для хлопців і дівчат
однотонні та строкаті
не повсякденний, а святковий
і зранку, і ввечері

Вправа 369

1. Виконайте завдання на вибір:
 - Розкажіть про свій улюблений стиль одягу, використовуючи речення з однорідними членами.
 - Опишіть стиль одягу дівчинки та хлопчика зі світлини, використовуючи речення з однорідними членами.
2. Об'єднайтесь у групи. Кожна група обирає стиль одягу, переваги якого буде доводити.

Довідка. Стилі одягу: класичний, спортивний, романтичний, діловий, кежуал, вінтаж, готичний...

3. Зберіть інформацію, доберіть ілюстрації. Проведіть дискусію в класі.

Вправа 370

1. Спишіть текст, де потрібно, заповнюючи пропуски.

Сучасних підлітків не потрібно змушувати вдягати шапки та шарфи. Вони утеплюють..ся з радіс..тю, оскільки вибір в..язаних шапок, стильних капелюхів, красивих шарфів-снудів просто колос..альний.

А модні підліткові куртки й пальта, якими нас радує сезон осіннь-зима, — це щось приголомшливе. Парки, стильні дублянки, пуховики й пальта для дівчаток-підлітків вражають елегантністю та різноманітністю.

(Із сайту «Joy Pup»)

2. Підкресліть усі однорідні члени речення відповідно до синтаксичної ролі.

§ 45. Кома між однорідними членами речення

Вправа 371

- Прочитайте діалог між Ганнусею та її подругою з Англії.

Джейн

— Розкажи мені про ваші традиції, одяг.

Ганна

— Нашим національним жіночим одягом є вишивані сукні та сорочки, у нас їх називають вишиванками.

Джейн

— О, я знаю. Це дуже вишукане, елегантне та красиве вбрання.

- У який спосіб однорідні члени речення пов'язані між собою?
- Поміркуйте, чому між деякими однорідними членами речення ставимо ко́му, а між деякими ні.

Між однорідними членами речення можемо ставити розділові знаки чи ні залежно від того, як вони з'єднані між собою.

Кома між однорідними членами речення

Правило	Схема	Приклад
Ко́му ставимо, якщо однорідні члени речення (на схемі О):		
не з'єднані сполучником	О, О, О	Гарно Тоня <u>вишиває</u> , сонця промені <u>вплітає</u> (Н. Любиченко).
з'єднані сполучниками а, але, та (у значенні але)	О, а О О, але О О, та О	На цій вишивці <u>прості</u> , але водночас <u>вишукані</u> візерунки.

Правило	Схема	Приклад
з'єднані повторюваними сполучниками і (й), та (у значенні і)	і О, ... і О та О, ... та О	<i>Бо віді́б'ються і <u>любов</u>, і <u>ласка</u> у хрестиках на білім полотні (Н. Красоткіна).</i>
поєднані в пари сполучниками і (й), та (у значенні і), ко́му в такому випадку ставимо між парами	О і О, О і О	<i>На українській вишиванці можна побачи- ти <u>маки</u> й <u>чорнобривці</u>, <u>троянди</u> й <u>калину</u>.</i>
Ко́му НЕ ставимо між однорідними членами речення, якщо вони:		
з'єднані неповторюваними сполучниками і (й), та (у значенні і)	О і О О та О	<i>Я рідний <u>край</u> і <u>мову</u> солов'їну у вишивку свою вплела (О. Вишневецька).</i>

Вправа 372**1.** Прочитайте текст.

Всесвітній день вишиванки, як наголошують його організатори, зараз відзначають у 60 країнах світу. Там уже підхопили флешмоб «Вишиванка єднає українців», акцію «Народжені у вишиванці» та інші. Також до свята влаштовують покази мод на зразках українського народного одягу, організовують концерти, ходи, виставки, ярмарки.

Красива вишита українська сорочка з давніх-давен вважається символом

здоров'я та краси, щасливої долі й родової пам'яті, любові та святковості; оберегом і захистом від лихого ока та слова.

Елементи української вишивки все частіше використовують у дизайні сучасного одягу. Не лише українці, а й голлівудські красуні залюбки вбирають ніжну вишиту вдяганку. Тепер носити вишиванку стало не тільки патріотично, а й модно та ексклюзивно.

(За матеріалами сайту «Еспресо»)

2. Знайдіть у тексті однорідні члени речення.
3. Поясніть розділові знаки між ними. Складіть схеми речень із однорідними членами.
4. З'ясуйте за словником значення незрозумілих слів. Запишіть їх до свого словничка.

Вправа 373

1. Прочитайте уривок із вірша Надії Красоткіної.

Вишиванка рідна, ну хіба не диво?
В ній ходити модно стильно і красиво.
Це митецький витвір, це краса і казка,
В ній душі наснага материнська ласка.
Кольори сплелися в ній в узори й квіти,
Щоб були щасливі і сміялись діти.
2. Знайдіть однорідні члени речення.
3. Перепишіть вірш, розставляючи потрібні розділові знаки між однорідними членами речення.
4. Підкресліть у реченнях однорідні члени відповідно до того, якими членами речення вони є.

Вправа 374

1. Розгляньте хмарину тегів.

красиво
вишивка мода
дорослі нитки
зручно діти полотна
вишиванка
традиції стильно
сучасно джинси
носити

O i O
O, O, O
O, але O
i O, ... i O
O i O, O i O

2. Використовуючи слова з хмарини, складіть речення за схемами. Запишіть їх. Підкресліть однорідні члени.

Вправа 375

1. Чи є у вас вишиванка? Виконайте завдання на вибір:

- опишіть свою вишиванку;
- виберіть красиве зображення людини у вишиванці (зверніться до бібліотеки та перегляньте ілюстрації до книжок, скористайтесь мережею «Інтернет»), опишіть вишиванку;
- уявіть себе модельєркою чи модельєром, придумайте вишиванку та опишіть її;
- опишіть картину Олега Шупляка.

2. Напишіть твір-опис, використовуючи речення з однорідними членами речення.

3. Зачитайте свої описи класові, поділіться враженнями про твори однокласників та однокласниць.

Олег Шупляк.
Над рідною землею (2015)

Вправа 376

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Однорідні члени є в усіх реченнях, ОКРІМ

- А** Слов'янський одяг здавна вирізнявся практичністю та зручністю.
- Б** Останніми роками дедалі більшу популярність завоює вишиваний одяг.
- В** Аксесуари у вигляді вінків, намиста, браслетів дістали нове життя в руках талановитих дизайнерів.
- Г** Сьогодні слов'янський стиль найбільш затребуваний і користується попитом серед представників різних вікових груп.

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А** Я візьму той рушник, простелю, наче долю, в тихім шелесті трав, в щебетанні дібров.
- Б** Вишиваночку візьму, швидко одягнуся, підійду, і обіму я свою матусю.
- В** У кожній частині України для вишивання сорочок є свої техніка, орнамент, традиційні кольори.
- Г** Шила-вишивала хрестики зелені — зашуміло листя на вербі й калині.

3. Прочитайте текст.

Вишиванка вже не лише історичний костюм (1) а тренд сучасної моди. Нові фасони (2) застосування сучасних тканин дають можливість одягати вбрання з вишивкою щодня. Пропонуємо і чоловічий (3) і жіночий одяг з етнічними мотивами. Маємо великий вибір вишуканих вишиванок (4) та костюмів з елементами вишивки для школярів.

Кому не треба ставити на місці цифри

А 1

Б 2

В 3

Г 4

§ 46. Складне речення

Вправа 377

1. Прочитайте речення.

Іван добре їсть. Іван добре працює.

Хто добре їсть, той добре працює (Нар. тв.).

Наше здоров'я залежить від продуктів. Ми щодня споживаємо продукти.

Наше здоров'я залежить від продуктів, які ми споживаємо щодня.

2. Перепишіть і підкресліть у реченнях граматичні основи (підмети й присудки).
3. Зробіть висновки: чим відрізняються речення за будовою і за змістом?

За будовою речення поділяємо на прості та складні.

Простими називаємо речення, що мають одну граматичну основу (дивіться приклади у вправі з лівої колонки).

Складними називаємо речення, що мають дві граматичні основи або більше (дивіться приклади з правої колонки). Складне речення *складається* з двох або більше простих речень, які поєднані між собою інтонаційно та за змістом.

Запам'ятайте! Для того, щоб з'ясувати, чи складне речення, треба визначити в ньому граматичні основи.

Частини складного речення можуть бути поєднані лише інтонаційно або ж за допомогою інтонації та сполучників чи сполучних слів. Залежно від способу зв'язку між частинами складного речення визначають його типи: **складні безсполучникові** та **сполучникові** речення. Порівняйте:

Складні безсполучникові речення	Складні сполучникові речення
<u>Уявіть</u> : <u>у вас з'явився собака</u> <u>найкращої породи</u> <u>вартістю в кілька тисяч доларів</u> .	<u>Уявіть</u> , <u>що у вас з'явився собака</u> <u>найкращої породи</u> <u>вартістю в кілька тисяч доларів</u> .
<u>Ви</u> <u>навряд чи будете давати</u> <u>своєму улюбленцю чипси й попкорн</u> , <u>кока-кола</u> <u>теж не потрапить</u> <u>у його раціон</u> .	<u>Ви</u> <u>навряд чи будете давати</u> <u>своєму улюбленцю чипси й попкорн</u> , <u>і кока-кола</u> <u>теж не потрапить</u> <u>у його раціон</u> .
<u>У мене виникає питання</u> : <u>чому ж ми, люди, іноді ставимося до себе гірше, ніж до собаки?</u>	<u>Питання полягає в тому, що ми, люди, іноді ставимося до себе гірше, ніж до собаки</u> .

Сполучники та сполучні слова

Сполучники	Сполучні слова
<i>і, й, та, а, але, зате, проте, однак, щоб, немов, наче, ніби, якщо, якби, бо, тому що та ін.</i>	<i>то, який, котрий, чий, скільки, наскільки, де, куди, звідки, поки, відколи, навіщо, чому та ін.</i>
Можуть бути і сполучниками, і сполучними словами	
<i>що, як, коли, чим</i>	

Вправа 378

1. Прочитайте та спишіть речення.

Усі знають: фрукти й овочі потрібно ретельно мити!

Учені пояснили, яка їжа приносить людині користь.

Чи знаєте ви, що без їжі людина може прожити один місяць?

Часто підлітки віддають перевагу шкідливим продуктам, а овочі та фрукти не входять до їхнього щоденного раціону.

2. Підкресліть граматичні основи.
3. Визначте сполучникові й безсполучникові складні речення.
4. Знайдіть сполучники та сполучні слова, що з'єднують частини складних сполучникових речень, обведіть їх кружечком.

Вправа 379

1. Доповніть подані фрагменти одним із запропонованих у дужках варіантів так, щоб утворити складні речення. Запишіть їх.

Мед — це продукт (який може зберігатися вічно; життєдіяльності бджіл).

Морква спочатку була фіолетова (але в результаті селекції вона набула помаранчевого кольору; як баклажан).

Смачний мигдальний горішок — це ніякий не горіх (а рослина роду сливових; його добувають із кісточки плода).

Огірок вважають унікальним овочем (адже він на 95—98% складається з води; з-поміж усіх відомих нам).

2. Визначте типи наведених речень за будовою (складні сполучникові й безсполучникові).
3. Назвіть сполучники та сполучні слова, що з'єднують частини складних сполучникових речень, обведіть їх кружечком.

Вправа 380

1. Із пар простих речень утворіть складні. Якщо потрібно, між частинами речення додайте сполучник.

Картопля зараз дуже популярна.
З неї готують багато смачних страв.

А чи знаєте ви? Спочатку люди їли не бульби картоплі, а листя та стебла.

Звичайно, смак у цієї страви був жахливим. На щастя, потім кухарі здогадалися готувати бульби.

Ви можете уявити? Спочатку це був десерт.

Вельможні пані по-своєму використовували квітку картоплі. Вони прикрашали нею зачіски.

2. Запишіть утворені речення, визначте їхній тип (складні сполучникові та безсполучникові).

3. Підкресліть граматичні основи.

Вправа 381

Доповніть подані фрагменти так, щоб утворити складні речення.

Я люблю солодощі, тому ...

Коли у мамі є вільний час, ми ...

Готуємо ми за дідусевим рецептом, який ...

Кілька годин — і ...

Наша випічка пахне так, що ...

Уся сім'я ласує смаколиками, а ...

Вправа 382

1. Прочитайте уривок із оповідання Юлії Смалі «Хімія і їжа».

Ти, мабуть.., і не здогадуєш..ся, що вже став справжнім..сін..ким хіміком-експериментатором? Тож слухай сюди. Якщо людина хоч раз у жит..ті підсмажила або зварила яйце, приготувала м..ясо чи картоплю, навіть посолила суп чи забула на ніч.. на столі склянку молока, і воно скисло, — то вже здійснила справжнє хімічне перетворен..ня. Неймовірно, правда?

2. Спишіть текст, уставивши на місці пропусків, де потрібно, м'який знак чи апостроф.

3. Підкресліть граматичні основи, визначте типи наведених речень за будовою.

4. Яка інформація з тексту була для вас новою?

5. Пригадайте, які хімічні досліди на кухні (з перерахованих у тексті чи інші) проводили ви. Розкажіть про це друзям, використовуючи складні речення.

Вправа 383

1. Прочитайте рекомендації щодо здорового сніданку.

СМУЗІ

- яблуко — 1 шт.,
- банан — 1 шт.,
- склянка води,
- кілька заморожених ягід (на ваш смак),
- ложка лляного насіння.

ОМЛЕТ З ОВОЧАМИ ТА ЗЕЛЕННЮ

- яйця — 1—2 шт.,
- молоко — 2 ст. л.,
- овочі на вибір — 50 г,
- сіль, перець за смаком, зелень.

СИРНИКИ

- кисломолочний сир 5—9 % жирності — 200 г,
- яйце — 1 шт.,
- манка або борошно — 2 ст. л.,
- ванільний цукор (за бажанням) — 1 ч. л.

2. Розкажіть про приготування однієї зі страв на вибір, використовуючи складні речення.

3. Запишіть текст. Підкресліть граматичні основи.

§ 47. Кома між частинами складного речення, з'єднаними безсполучниковим і сполучниковим зв'язком

Вправа 384

1. Прочитайте речення.

В усьому світі <u>відомі</u> український <u>борщ</u> і <u>вареники</u> .	В усьому світі <u>відомий</u> український <u>борщ</u> , і <u>вареники</u> <u>не поступаються</u> йому за популярністю.
Рецепт вергунів <u>передала</u> моїй мамі її <u>прабабця</u> і <u>попросила</u> зберігати його в нашій сім'ї.	Рецепт вергунів <u>передала</u> моїй мамі її <u>прабабця</u> , і <u>він</u> досі <u>зберігається</u> в нашій сім'ї.

2. Запишіть речення, підкресліть граматичні основи, визначте типи речень.
3. Які відмінності в пунктуації речень із лівого й правого стовпчика ви зауважили? Висловіть припущення, чим зумовлені ці відмінності.

Між частинами складного речення в усному мовленні робимо паузу і підвищуємо тон; на письмі ставимо розділовий знак — переважно ко́му.

Зверніть увагу! Між частинами складного речення ко́му ставимо і при сполучниковому, і при безсполучниковому зв'язку.

Вправа 385

1. Прочитайте виразно уривок із казки Зірки Мензатюк «Каша».

Івась з переляку тільки очками кліпав. Тоді Олеся, побачивши його скруту, вискочила з-за куща, за яким сховалася від змія, і заступила Івася. «Чи цей змій, бува, не дурний, що

хоче битися з меншим за себе?» — подумала вона. А вголос сказала:

— Не бийся з ним, змію, бо він ще **мало каші з'їв!**

— Га? Мало з'їв? — гарикнув змії. — То принеси йому ще. Хай він з'їсть, а я почекаю.

А сам міркує: «Подумаєш, якась там каша! Я жар, вогонь їм, я все одно дужчий!»

Олеся винесла з хати миску пшоняної каші і подала Іванові. Хлопчик їсть, а змії сидить та до каші придивляється.

— Що ти їси, таке гарне та жовте? Часом не золото? — запитався він.

— А золото, золото! — відповіла Олеся, бо зрозуміла, що змії пришелепуватий. — Наша каша золота! На вогні варилася, на жару вмілівала, ще й масла в ній ціла грудка, бо **маслом каші не зіпсуєш!**

2. Випишіть складні речення, підкресліть у них граматичні основи.

3. Поясніть розділові знаки.

4. З'ясуйте значення виділених зворотів. Згадайте, як вони називаються.

5. Пригадайте твір, із якого взято цей уривок. Які події йому передували? Яким було продовження? Або придумайте, якими вони могли б бути.

Вправа 386

1. Спишіть речення, розставте розділові знаки.

Традиційно на свята українці готували голубці адже цю страву люблять і дорослі і малі.

Картоплю з грибами у горщиках пропонують найкращі кухарі в ресторанах української кухні але ми можемо легко її приготувати у себе вдома.

Перекладанець — це пиріг із дріжджового тіста який викладається шарами.

У Коростені на Житомирщині є пам'ятник деруну тут щорічно проводиться фестиваль, присвячений цій страві.

Пляцком львів'яни називають високий пиріг з начинками після приготування його ріжуть на тістечка.

І досі популярним є узвар із сухофруктів це дуже корисний і поживний напій.

Полтава славиться галушками і ми із задоволенням ласуємо ними коли приїжджаємо в це місто до родичів.

2. Підкресліть граматичні основи, визначте тип речень.
3. Згадайте ваші улюблені страви. Опишіть їх складними реченнями.

Вправа 387

1. Прочитайте допис відомого українського шеф-кухаря Євгена Клопотенка.
2. Знайдіть у тексті допису складні речення.
3. Спишіть текст, розставляючи розділові знаки.

Вправа 388

1. Дізнайтеся у своїх рідних рецепт приготування вашої улюбленої страви.
2. Запишіть рецепт, використовуючи складні речення.
3. Виконайте завдання на вибір:
 - Запишіть відео, у якому розкажете про спосіб приготування улюбленої страви.
 - Об'єднайтесь у групи і розкажіть одне одному про улюблений рецепт. Створіть у групі кулінарну мінікнигу, представте її класові.

17:15

    99%

Про борщ я можу розпо-
відати годинами. Ні для кого
не секрет що майже у кожній
родині існує свій особливий
рецепт борщу. Хтось не уявляє
борщ без квасолі а хтось готує
його без капусти. Всі ці варіан-
ти мають право на існування
бо немає якогось «правильно-
го» рецепту, просто в кожного
є свій сімейний борщ.

Вправа 389

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Складні речення записано в усіх рядках, ОКРІМ

- А** Піч варила, а я солила.
- Б** Не кожен хліб заробляє, а кожен його їсть.
- В** Хліб і на ноги поставить, і з ніг звалить.
- Г** Млин меле водою, а чоловік живе їдою.

2. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А** Він спав, а снилися йому гори бутербродів і ріки молока.
- Б** Я чув, що це неймовірна смакота.
- В** Аромат пирога розійшовся квартирою, і заповонив кожен куточок.
- Г** Кисіль пили ще давні слов'яни, але й сучасні науковці відзначають користь напою.

3. Кóму НЕ треба ставити на місці цифри

*І лев заслухавсь (1)
У велике крісло сів (2)
І усміхався,
Щирістю зворушений.
Заніс дитину
У казкове царство слів (3)
Пив з нею чай,*

*Загадками притрушений,
Їв мармелад
І печиво із пудрою,
Сміявся так,
Що сонце дивувалося (4)
І називав
Малу дитину мудрою.*

(Уривок із вірша Любові Відути)

А 1

Б 2

В 3

Г 4

§ 48. Пряма мова. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою

Вправа 390

1. Прочитайте речення.

Мама попросила мене зателефонувати бабусі.

Мама сказала: «Маринко, зателефонуй, будь ласка, бабусі».

Віра порадила зайти в цю кав'ярню.

«Обов'язково зайдіть у цю кав'ярню, ви точно не пошкодуєте!» — сказала Віра.

2. Поміркуйте, чим відрізняються речення в кожному рядку.
3. У яких реченнях мовлення відтворено дослівно, а в яких передано основну думку?
4. Порівняйте розділові знаки в реченнях.

Чуже мовлення можна переказати або ж передати дослівно (дивіться приклади вище). Висловлення особи, передане дослівно, називаємо **прямою мовою** (скорочено — П). Зазвичай указуємо, кому належить висловлення, тобто подаємо слова автора (А), а пряму мову беремо в лапки.

У вигляді прямої мови оформлюємо також власні думки, передані дослівно, і цитати в тексті.

Пряма мова може складатися з одного чи кількох речень. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою залежать від розміщення прямої мови щодо слів автора.

Розділові знаки при прямій мові

Пряма мова стоїть ПІСЛЯ слів автора:

Схема	Приклад речення
А: «П».	<i>Ігорко одразу ж почав підводитись, але Макс його стримав: «Зачекай» (І. Андрусак).</i>
А: «П?»	<i>Аліса почала непокоїтися: «Ну що я з ним робитиму, як повернуся додому?» (Льюїс Керролл).</i>
А: «П!»	<i>Прийшла мати до берега та й кличе: «Івасику-Телесику, приплинь, приплинь до бережка!» (Нар. тв.).</i>

Пряма мова стоїть ПЕРЕД словами автора:

Схема	Приклад речення
«П», — а.	<i>«Я допоможу», — охоче пообіцяла Полліанна (Е. Портер).</i>
«П?» — а.	<i>«Кізонько моя люба, чи ти пила, чи ти їла?» — питається дід (Нар. тв.).</i>
«П!» — а.	<i>«Здоровенькі були!» — обидві мухи загули (Л. Глібов).</i>

Вправа 391

1. Прочитайте виразно речення.

- Зрештою хлопець махнув рукою і сказав: «Гаразд, домовилися» (В. Рутківський).
- «Яке зайчення?» — дивуючись, не може второпати чоловік (М. Стельмах).
- «Це виходить достеменно як у казці: піди туди, не знаю куди, принеси те, не знаю котре!» — обурилася мама, коли пан Богдан пояснив, у чому річ (З. Мензатюк).
- А бабуся каже: «Ти в нас особливий сонячний хлопчик!» (В. Нестайко).

2. Спишіть спочатку ті речення, у яких пряма мова стоїть перед словами автора, а потім ті, у яких після.
3. Намалюйте схеми речень, поясніть уживання розділових знаків.

Пряма мова РОЗІРВАНА словами автора

Схема	Пояснення	Приклад речення
«П, — а, — п».	Пряма мова складена з одного речення, що розірване словами автора	<i>«Дякую за пропозицію, — відповіла Ганнуся, — обов'язково нею скористаюся».</i>
«П, — а. — П». «П! — а. — П». «П? — а. — П».	Пряма мова включає два речення, між якими стоять слова автора	<i>«Це чудова ідея, — промовив Михайлик. — Дякую за пораду».</i> <i>«Це чудова ідея! — вигукнув Михайлик. — Дякую за пораду».</i>
«П, — а: — П».	Пряма мова включає два речення, між якими стоять слова автора. У словах автора є два дієслова зі значенням мовлення	<i>«Це чудова ідея! — вигукнув Михайлик і додав: — Дякую за пораду».</i>

Вправа 392

1. Прочитайте уривок із твору Елеанор Портер «Полліанна» в перекладі Богдани Гори.

Цього разу не стримала зітхання Полліанна. Вона відчула, що майже ненавидить слово «обов'язок».

Але, тітонько Полі, заради Бога благально промовила вона *хіба немає іншої можливості бути щасливим, як тільки виконувати свої обов'язки?*

Що? міс Полі ошелешено глянула вгору. *Як ти смієш бути такою нахабою?* почервоніла вона від обурення й поквапилася сходами вниз.

У розпеченій кімнатчині на горищі Полліанна опустилася на стілець. Подальше існування уявлялося їй безперервним виконанням обов'язку.

Ну що я таке нахабне сказала? зітхнула вона. *Я просто запитала, чи можна жити так, щоб просто радіти, а не лише виконувати свій обов'язок.*

2. Випишіть уривки з прямою мовою, розставляючи потрібні розділові знаки (пряму мову виділено курсивом).
3. Про що розмірковує Полліанна? Спробуйте дати відповіді на її запитання.

Вправа 393

1. Запишіть речення, розставляючи розділові знаки (пряму мову виділено курсивом).
 1. Я біжу та кричу *Постривайте, дядьку, дядьку, дядьку!* (І. Нечуй-Левицький).
 2. *Талант!* переконано казав Опанас (О. Іваненко).
 3. Наталочка сиділа з премудрим виглядом, мов цар Соломон на престолі, і також розмірковувала *Виявляється, в машині можна не тільки їхати* (З. Мензатюк).
 4. *Ти дуже гарна й розумна, та головне — уважна, чуйна і добра,* Катрін написав він мені (К. Бабкіна).
 5. Це піддало їй мужності, і вона заговорила знов *Я й не знала, що Чеширські Коти завжди всміхаються* (Льюїс Керролл).
 6. Зрештою, побачивши, що ніхто нічого навіть не думає пояснювати, Гаррі не витерпів *Перепрошую, але я досі по-справжньому й не знаю, хто ви* (Дж. Роулінг).
2. Прочитайте виразно речення.
3. Складіть схеми речень.

Вправа 394

1. Переробить речення так, щоб вони відповідали схемам.

1. А: «П?»

«Ви мені дуже допомогли, дякую!» — не міг стримати захоплення Богдан.

«Як добре, що ви це запропонували», — зраділа пані Марія.

«Пишаюся знайомством із Вами!» — відповів Микола Павлович.

2. «П», — а.

Бабуся промовила, задоволено розглядаючи відремонтований стіл: «Завжди дивуюся, які ж ви умільці в мене!»

Оленка звернулася до мами: «Яка смакота! І коли ти все встигаєш?»

Після виступу Марія Іванівна сказала: «Діти, сьогодні ви мене дуже втішили».

3. «П, — а, — п».

«П? — а. — П».

«П, — а: — П?»

Мені дуже прикро. Я маю іншу думку з цього приводу. (зізналась Юлія)

Ти впевнений, що правильно зрозумів? Думаю, варто перепитати Івана, що він мав на увазі. (поцікавився Олексій)

Друзі, пропоную обговорити цю ситуацію. Усі згодні? (сказала Дарина і запитала)

2. Запишіть складені речення, розставляючи потрібні розділові знаки.

3. Розгляньте фрагмент словника.

КОМПЛІМЕНТ, у, чол. Приємні, люб'язні слова.

ЛІЄСТОЦІ, ів, мн. Лицемірне, нещире вихваляння.

ПОХВАЛА́, й, жіно. Хороший, схвальний відгук про кого-, що-небудь; схвалення.

4. Пригадайте, як називають такі слова.
5. Які з речень вправи можна вважати компліментами, а які похвалою? Яка між ними різниця?
6. Проведіть у класі обговорення: «Чи любите ви, коли вам говорять компліменти? Чи варто говорити компліменти людям, із якими спілкуємося?»
7. Зробіть комплімент кому-небудь зі своїх однокласників та однокласниць, запишіть текст у формі смс-повідомлення.

Вправа 395

1. Прочитайте виразно уривок із книги Наталії Чуб «Азбука ввічливості».

Мері-Джейн мерщій перевдягнулася. Сукня була впору. Мері-Джейн пам'ятала, що місис Бінкі вчила її завжди дякувати тим, хто зробив тобі щось добре. Але тієї ж миті всі слова, які ми зазвичай говоримо на знак вдячності, випали з голови Мері-Джейн. І дівчинка вибігла з кімнати. Треба показати гарну сукню мамі.

Мамо, мамо! Подивися, яка чудова в мене сукня хотіла сказати Мері-Джейн. Та замість цього вона мовила Негайно купіть мені червоні черевички до моєї нової сукні!

Доброго ранку, Мері-Джейн! сказала мама, наливаючи молоко в ранковий чай.

Доброго ранку, матусю! хотіла сказати Мері-Джейн. Та замість цього в неї вихопилося інше *Фе, як я погано сьогодні спала.*

Мері-Джейн злякалася і затулила рота руками. Що ж це діється? Чому слова ніби самі вилітають із рота?

2. Випишіть речення із прямою мовою, розставляючи розділові знаки (пряму мову виділено курсивом).
3. Поміркуйте, чим відрізняються фрази, які хотіла сказати дівчинка, від вимовлених. Як це, на вашу думку, вплине на спілкування?
4. Який варіант спілкування обрали б ви? Поясніть свою думку.

Вправа 396

1. Складіть речення із прямою мовою за схемами.

Зразок. Я поясню тобі, чому я так вважаю (Вікторія). — Вікторія відповіла: «Я поясню тобі, чому я так вважаю».

А: «П».
А: «П?»
А: «П!»

«П», — а.
«П?» — а.
«П!» — а.

Я поважаю твою думку. (Андрій)
Як ти гадаєш? (Катруся)
Я погоджуюся із тобою! (Кирило)
Люди можуть думати інакше, ніж ти. (Інна)
Ти можеш пояснити свою позицію? (Євген)
Рада, що ми порозумілися! (Олена)

2. Поміркуйте, які слова допомагають дійти згоди.
3. Чи часто ви використовуєте подібні слова?
4. Які ще фрази допомагають дійти згоди зі співрозмовником?

Вправа 397

1. Прочитайте виразно віршовану казку Галини Малик.

КОРОЛІВСТВО АНУ́

Ось так починається казка:
Було королівство Будьласка.
Сусіда-король з королівства Ану́
Почав з ним таємну, підступну війну.
На вулицях міста-столиці
З'явилися насуплені лиця.
Один у крамниці сказав продавцю:
Ану, дайте швидше машинку оцю!
За серце схопився і зблід продавець...
Ледь-ледь не настав продавцеві кінець!
В трамваї хтось гаркнув бабусі на вухо:
Ану, відступися убік, розвалюхо!
Не встигла убік відступити небога —

Забрала стареньку «швидка допомога».
Буфетнику Прόшу в дитячїм кафе
Хтось замість подяки та вигукнув:
Пфе!
Буфетник облишив буфет і торти —
Його до сьогодні не можуть знайти!
А далі, як мовиться в казці,
Забїли тривόгу будьласці.
Вони невідомих осіб
Ловили шістнадцять дїб!
А потім не місяць, не два
Учили казати слова:
«пробачте»,
«спасибі»,
«будь ласка»...
На цьому й скінчилася б казка,
Та вчора я стрїла особу одну.
Вона продавцеві сказала:
Ану...
Одразу мені пригадалася казка
Про два королівства: Ану і Будьласка.
Подумала я:
А можливо, цей раз
Війною пішло королівство на нас?!

2. Знайдіть у тексті речення із прямою мовою (розділові знаки пропущено).
3. Поміркуйте, які правила етикету порушено у виділених фразах.
4. Переробіть речення із прямою мовою так, щоб вони відповідали нормам етикету.
5. Запишіть перероблені речення, розставляючи розділові знаки.

§ 49. Діалог. Тире при діалозі

Вправа 398

1. Розгляньте світлину. Ким, на вашу думку, можуть бути ці люди? Про що вони розмовляють?
2. Пригадайте, як називається розмова двох осіб.
3. Складіть і запишіть діалог між чоловіком і дівчинкою з фотографії. Які розділові знаки ви використали?

Діалог — це пряма мова, що передає розмову двох осіб. Слова кожної особи, яка бере участь у розмові, називаються **репліками**.

Записуємо кожну репліку з абзацу без лапок, але на початку репліки ставимо тире. Якщо репліку супроводжують слова автора, оформлюємо їх так, як і при прямій мові.

Вправа 399

1. Прочитайте виразно уривок із твору Сергія Гридіна «Не такий».

...Саме так розпочався десятий день народження Дениса Потапенка на прізвисько Потап. Це прізвисько з'явилося у нього вмить, коли хлопчика кілька років тому привели перший раз у перший клас. Батьки непомітно розчинились у юрбі, залишивши сина самого. Довкола нього (самотнього й покинутого) штовхалися люди, не звертаючи уваги на малого.

Біля Дениса зупинився невисокий на зріст хлопчина, схоже, його одноліток.

— Першачок, чи що? — підморгнув той Денисові, і його веселість змусила Потапенка усміхнутись у відповідь. Хлопець окинув його поглядом, чомусь гмикнув і запитав:

— А звати тебе як?

— П-п-п... — затнувся Денис. — По-о-о-тап... — не встиг назватися він.

— Дивне якесь у тебе ім'я — Потап! — вигукнув новий знайомий і, не даючи бідоласі Потапенку вставити бодай слово, сказав: — Але за це батькам дякуй! Ну що, рулимо до наших?! — махнув рукою.

2. Поясніть розділові знаки для оформлення діалогу.
3. Перекажіть текст. Яке враження справили на вас його герої?
4. Уявіть ситуацію: до вас у клас прийшли новенький чи новенька, або ж ви самі перейшли в нову школу. Об'єднайтесь у пари, складіть і запишіть перший діалог між новими учнем чи ученицею та кимось із класу.
5. Виразно в особах прочитайте свій діалог.

Вправа 400

1. Запишіть діалог, розставивши потрібні розділові знаки.

Син запитує

Батьку, як називається ця ягода?

Чорна смородина відповідає батько.

А чому вона *червона*?

Тому що ще *зелена*.

2. Поміркуйте, які з виділених слів ужито в прямому значенні, а які в переносному.
3. Чи можливо записати діалог прямою мовою? Як зручніше?

Вправа 401

1. Прочитайте уривок із твору Всеволода Нестайка «Чарівні окуляри».

Мене розпирало від незвичних хвилюючих почуттів. Я ходив і блаженно усміхався.

Ромка Черняк здивовано глянув на мене:

— Чого це ти либишся?

— Та! — я махнув рукою.

— А конкретніше? спитав Ромка.

— Та! — знову махнув я рукою.
— Невже в лото зірвав джек-пот? — пхикнув Ромка.
— Ні! — сказав я.
— А що ж таке? Не муч мене!
Я більше не міг терпіти. І я признався
Та... записку одержав. Якусь дивну.
— Від кого?
— Сам не знаю...
— Ану покажи! — сказав Ромка.

2. Знайдіть три помилки в оформленні діалогу.
3. Випишіть виправлені варіанти реплік, у яких було допущено помилки.
4. Знайдіть у тексті фразеологізм, поясніть його значення.
5. Знайдіть у тексті сленгове слово, доберіть відповідник.
6. Перекажіть діалог. Поміркуйте, у чому відмінність вашого переказу від діалогу.

Вправа 402

1. Підготуйте виступ на одну з тем:
 - Як відмовити, щоб не образити
 - Небезпеки віртуального спілкування
 - Як спілкуватися без слів?
 - Поради для ефективного спілкування
2. Обговоріть теми, узявши участь у дискусії.
3. Запишіть у зошити репліки, що містили для вас нову інформацію.

Вправа 403

1. Прочитайте уривки творів.

Варіант 1

Мама стояла посеред кімнати і тримала в руках жовтий конверт, яким вертіла туди-сюди.

— Ксенечко, мусиш танцювати, — підморгнула, звертаючись до доньки. — Маєш листа! На твій вибір: самбу чи румбу!

Ксеня піднялася навшпиньки, кривляючись, зробила кілька па, але не витримала й кинулася відбирати листа.

— Ну, мам, ну давай же скоріше!

— Чого ж так поспішаєш? — далі глузувала матуся, але видно було, що вона щиро тішиться за доньку. — Думаєш, зумієш прочитати? Це ж ненависною англійською, яку ти так не хотіла вчити, ще й упиралася, наче віслючок! Пам'ятаєш?

— У-у-у, — протягла Ксеня, — годі вже! Давай листа! — І, відвоювавши законну здобич, метнулася до своєї кімнати.

(Оксана Луцевська)

Варіант 2

Лесик, Толя й два Володі
Сумували на колоді.
Лесик скаржився: «Хлоп'ята,
Страх як тяжко жить мені —
Слухай маму, слухай тата,
Умивайся день при дні.
Ох, і тяжко жить мені!»
Толя теж сидить бідує,
Вилива жалі свої:
«Дуже Тоня вередує,
Розважай весь час її...»
А Володя скиглить:
«Тато Змусив квіти поливати...»
І зітхає вся четвірка:
«Як нам тяжко! Як нам гірко!»

(Василь Симоненко)

2. Об'єднайтесь у пари. Оберіть для себе завдання: один учень чи учениця з пари переписує перший уривок, оформлюючи пряму мову в лапках, інший (інша) — другий уривок, оформлюючи пряму мову як діалог.
3. Обмінюйтесь зошитами, перевірте й оцініть роботи одне одного.
4. Прочитайте уривки в особах.

Вправа 404

1. Прочитайте допис на наступній сторінці та коментарі до нього.
2. Візьміть участь у дискусії, аргументуйте свою точку зору.

Друзі, питання: якому спілкуванню ви віддаєте перевагу — живому чи онлайн? Пишіть свою думку в коментарях, подискутуємо.

Г **Галя**
Сучасний світ неможливо уявити без соціальних мереж і віртуальної реальності. Багато людей за допомогою інтернету знайомляться, знаходять хороших і відданих друзів. Дехто в такий спосіб підтримує зв'язок із людьми, які зараз далеко.

Показати більше...

М **Микита**
А ще в інтернеті можна годинами листуватися, не виходячи з квартири. Економія часу очевидна.

Я **Ярина**
Усе це — величезні плюси, але все ж інтернет-спілкування не зрівняється з живим. Коли людина поруч, ти бачиш її очі, можеш доторкнутися, обійняти і виявити свої почуття...

М **Микита**
Емоції можна передати смайлами 😄 😮 😎 😬

Я **Ярина**
Це все одно не те. Смайли не передають справжній стан людини, його можна відчутти, лише перебуваючи поруч.

М **Микола**
В інтернеті годинами можна спілкуватися і розмовляти ні про що. Це дуже затягує й забирає багато часу.

Прокоментувати...

3. Запишіть найцікавіші репліки в зошити.
4. Висловіть свої спостереження: чим відрізняється ваш запис діалогу від оформлення спілкування в чаті?
5. Доберіть тег до допису.
6. У позашкільний час обговоріть із друзями/подругами чи з близькими дорослими переваги «живого» та онлайн-спілкування. За підсумками розмови складіть і запишіть діалог. Озвучте його в класі.
7. Розгляньте світлини. Уявіть, про що розмовляють люди. Складіть і запишіть діалоги.

8. У парах перевірте роботи одне одного.

ПІДСУМКОВИЙ ТЕСТ

Виконайте тестові завдання. У завданнях 1—11 оберіть один правильний варіант відповіді, у завданні 12 увідповідніть варіанти.

1. Двоскладним є речення в рядку
А Щиро дякую за пораду.
Б Треба виконати завдання.
В Відвідувачі басейну зобов'язані дотримуватися правил поведінки.
Г Займайте свої місця.
2. Односкладним із одним присудком є речення в рядку
А На землю спадає темрява.
Б Надворі світає.
В Непорушна тиша.
Г Я вам дякую.
3. Спонукальним є речення в рядку
А Пропоную відвідати кінотеатр.
Б Ви давно ходили в кіно?
В Чудовий фільм!
Г Ходімо в кіно.
4. Пунктуаційну помилку допущено в рядку
А Яка сьогодні вистава.
Б У головних ролях справжні зірки!
В Я люблю театр.
Г Прем'єра вже відбулася?
5. Непоширеним є речення в рядку
А Інформація в чаті.
Б Надішлю смс-повідомлення.
В Розрядився телефон.
Г Переглянь відеоролик.

6. Прочитайте текст.

(1)Ткацтво було важливим ремеслом кожної української сім'ї. (2)Виготовляли полотно, рушники, хустки, доріжки, килими. (3)Основним матеріалом для ткацтва були льон, коноплі та вовна. (4)Оздоблювали вироби ромбами, зірками, зображеннями квітів чи птахів.

Однорідні члени є в усіх реченнях, ОКРІМ

А 1

Б 2

В 3

Г 4

7. Просте речення в рядку

А Обов'язково відвідайте музей у Пирогові, що розташований поблизу Києва.

Б Тут ви побачите традиційне житло українців, яке привезли з різних куточків нашої країни.

В Можна пройтися Полтавщиною, а за кілька хвилин ви опинитеся аж на Закарпатті.

Г Занурення в українську історію, магічне відчуття подорожі в часі ще довго надихатимуть вас після відвідування музею.

8. Обставина є в реченні

А Дівчинка готує подарунок для брата.

Б Дні бувають і похмурі, й сонячні.

В Пес довго дивився на блакитне небо.

Г Не забудь узяти ліхтарик!

9. Частини складного речення з'єднані безсполучниковим зв'язком у рядку

А На плиті вариться страва, на стіні цокає годинник.

Б Ще вчора було сонячно, а сьогодні періщить злива.

В Ми не чекали, що завдання буде таким легким.

Г Овочі вже лежали на столі, і ми взялися готувати салат.

10. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

А Якщо батьки працюваті, то й діти не ледачі.

Б Працюйте над собою, будьте наполегливими, й цілеспрямованими.

В Дітям більше потрібний приклад для наслідування, а не критика.

Г І чужому навчайтесь, й свого не цурайтесь.

11. НЕПРАВИЛЬНО оформлено пряму мову в реченні.

А Підійшла вона ближче і чемно привіталася: «Добрий вечір, дорога матінко!»

Б «Ми цього ніколи не забудемо, — сказали люди — і віддячимо тобі!»

В «Ну то й що?» — відповіла йому красуня.

Г «Що ж робити? — міркує хлопець. — Куди податися?»

12. З'ясуйте синтаксичну роль виділених слів у реченнях (цифра позначає наступне слово).

(1)Усі в нашій родині люблять (2)деруни. Мама їх (3)готує за рецептом моєї (4)бабусі.

А підмет

Б присудок

В означення

Г додаток

Д обставина

Запитання для самоперевірки

1. У чому полягає відмінність між словосполученням і реченням?
2. Як визначити головне й залежне слово у словосполученні?
3. Чому підмет і присудок називаємо головними членами речення, а інші — другорядними?
4. Чи бувають речення з одним головним членом?
5. Чим відрізняються розповідні, питальні та спонукальні речення?
6. Які є речення за емоційним забарвленням?
7. Що таке пунктуаційна помилка?
8. Що таке однорідні члени речення?
9. Яке речення називаємо складним?
10. Які розділові знаки ставимо при прямій мові?

Саморефлексія

1. Що нового ви дізналися під час опрацювання розділу?
2. Що вас найбільше зацікавило?
3. Де ви можете використати здобуті знання?
4. Чи задоволені ви своїми успіхами у вивченні цього розділу? Оберіть свій «рівень заряду».

5. Якщо ви хочете покращити успіхи, що плануєте для цього зробити?

ПОВТОРЕННЯ

§ 50. Лексика. Фразеологія

Вправа 405

1. Прочитайте речення.

Його мова вразила всіх присутніх.

Українська мова — одна з наймилозвучніших у світі.

Треба вміти вести мову.

Вони ніколи не порозуміються, адже говорять різними мовами.

Про це не могло бути й мови. Діти швидко знаходять спільну мову.

2. Поміркуйте, чи в однаковому значенні вжито слово *мова*.
3. Складіть статтю для тлумачного словника, запишіть значення слова *мова*.
4. Порівняйте складену вами статтю з інформацією в тлумачному словнику. За потреби доповніть свою статтю.
5. Випишіть фразеологізми, поясніть їхнє значення.

Вправа 406

Відредагуйте речення та запишіть правильні варіанти.

У даному випадку ми дали вірну відповідь.

Учні вчать уроки.

Люба людина має зважати на думку оточуючих.

Від хороших слів світ становиться краще.

Карате являється моїм хобі.

На мою думку, так думає багато людей.

У кінці твору треба підвести висновок.

Ми завжди приймаємо участь у шкільних міроприємствах.

Вправа 407

Попрацюйте зі своїм словничком незнайомих слів:

1. Прогляньте записані слова.
2. Пригадайте, значення яких слів вас здивувало найбільше. Намалюйте ілюстрацію до одного з них.
3. Поміркуйте, чи всі записані слова зрозумілі вам зараз.
4. Випишіть зі словничка слова, правопис яких треба перевіряти за вивченими правилами.

Вправа 408

Спишіть речення, замінивши виділені слова чи словосполучення фразеологізмами.

Миколка з дитинства *виділявся* серед інших дітей.

Я мовчала весь день.

Дізнавшись про приїзд свого кумира, дівчина *неймовірно зраділа*.

Ніхто не хоче *бути ошуканим*.

У різних життєвих ситуаціях варто *залишатися оптимістом*.

Сьогодні ми вирішили *побайдикувати*.

Приятелі *дуже швидко втекли* з моторошного місця.

Ми одразу поїли зібрані ягоди, бо їх було *зовсім мало*.

Вправа 409

1. Прочитайте слова в рядках.
Спілкування, комунікація.
Комунікативний, комунікабельний, комунікаційний.
Зацікавлений, байдужий.
Дороба, дорога.
2. Поміркуйте, які смислові відношення між словами в кожному рядку: синоніми, антоніми, омоніми, пароніми.
3. Поясніть значення паронімів.
4. Складіть речення з кожним словом.

Вправа 410

1. Прочитайте текст.

Ні для кого вже не секрет, що навички ефективного спілкування незамінні й в особистому житті, і для кар'єри. Часто стосунки зазнають краху, коли виникають конфлікти. Дуже зручно проблеми не вирішувати, а просто відходити від них, звинувачуючи іншого. Нікому не подобається відчувати біль та гнів, який може вийти назовні під час розмови.

Однією з найголовніших навичок спілкування є вміння контролювати емоції. Аби розв'язати конфліктну ситуацію, людина має вести розмову спокійно, поважаючи співрозмовника чи співрозмовницю та враховуючи їхні потреби. Так з'являється можливість донести свою позицію і бути впевненими, що вас почують.

Поради:

- намагайтеся спокійно реагувати на випадки співрозмовника;
- поважайте думку іншої людини;
- знаходьте компроміс у проблемній ситуації.

(За А. Гук)

2. Доберіть синоніми й антоніми до слів *ефективний* (про спілкування) та *конфлікт*.
3. Доберіть заголовок до тексту.
4. Спишіть текст, заповнюючи пропуски. Поясніть орфограми.
5. Визначте тему й мікротеми тексту.
6. Випишіть ключові слова.
7. Висловте свою згоду з автором тексту чи спростуйте його думку.
8. Сформулюйте кілька порад щодо того, як поводитися в ситуації конфлікту.

Вправа 411

1. Розгляньте світлини.
2. На якій із них, на вашу думку, зображено гармонійне спілкування? З чого це видно?

3. Поміркуйте, які ознаки та переваги гармонійного спілкування. Складіть і запишіть перелік.

Вправа 412

Завдання 1—3 стосуються тексту з пронумерованими пропущками. Відновіть початковий зміст цього тексту, добираючи для кожного з пропусків 1—3 правильний варіант з-поміж запропонованих у відповідних завданнях.

Уміння спілкуватися та (1)... свої думки так чи інакше впливає на наші (2)... з (3)....

1. А говорити	2. А відношення
Б вимовляти	Б стосунки
В казати	В відносини
Г висловлювати	Г зв'язки
-
3. А оточенням
 - Б оточуючими людьми
 - В навколишніми людьми
 - Г довкіллям

§ 51. Фонетика. Орфоепія

Вправа 413

1. Прочитайте скоромовки, чітко вимовляючи слова.
 - Черепащі з черепашенятами
важко змагатися із жабенятами.
 - Галасливі ґави й галки в гусенят взяли скакалки.
Гусенята їм ґелґочуть, що й вони скакати хочуть.
 - Перець з печерицями печений переперчила черепаха увечері.
2. Прочитайте скоромовки, змінюючи темп, інтонацію, силу голосу.

Вправа 414

Запишіть фрази, керуючись правилами милозвучності.

Запитай *у/в/уві* друзів, запитаю *у/в/уві* друзів;

з'єднатися *з/із/зі* оператором, порадитися *з/із/зі* спеціалістом;

побачив *у/в/уві* соцмережах, побачила *у/в/уві* інтернеті;

подумала *і/ї/та* сказала, подумай *і/ї/та* скажи;

вибрати *з/із/зі* кількох варіантів, вибрати *з/із/зі* семи варіантів;

зручно *(і/ї)ти*, вирішив *(і/ї)ти*;

чудовий *(у/в)читель*, чудова *(у/в)чителька*.

Вправа 415

1. Прочитайте текст і спишіть перший абзац.

Артикуляція і тон голосу

Ще одна запорука успіху у спілкуванні — приємне звучання. Навряд чи вам сподобається розмовляти з людиною, яка говорить наче каші в рота набравши і після кожного слова вставляє «ем», «е», «а». Це не тільки погано звучить, а й засвідчує невпевненість та брак знань.

Поради:

- тренуйтеся чітко та правильно вимовляти слова;
 - запишіть власний голос, щоб почути свою вимову;
 - говоріть повільно та спокійно;
 - виробіть правильну поставу: стійте прямо, відвівши плечі назад, щоб відкрити діафрагму.
- (За А. Гук)

2. Над літерами, що позначають наголошені голосні, поставте знак наголосу.
3. Підкресліть літери на позначення дзвінких приголосних рисою.
4. Випишіть три слова, у яких кількість звуків не збігається з кількістю літер. Запишіть їхню транскрипцію.
5. Висловте згоду з автором тексту чи спростуйте його думку. Поділіться міркуваннями з однокласниками й однокласницями.

Вправа 416

1. Прочитайте та перепишіть слова, поставте над кожним знак наголосу.

Донька, дочка, кропива, чорнозем, чорнослив, олень, подруга, приятель, дрова, відгомін, псевдонім, середина, ненависть, випадок, разом, глядач, вірші.

2. Перевірте себе за словником.
3. Із трьома словами на вибір складіть речення.

Вправа 417

1. Послухайте текст в електронному додатку (шукайте у відповідному розділі).
2. Стисло перекажіть почуте.
3. Випишіть ключові слова з тексту.
4. Допишіть 2—3 речення своїх міркувань, що доповнять зміст тексту.

Вправа 418

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Однаковий звук позначають букви, підкреслені в окремих словах речення

А Під час розмови дивіться в очі співрозмовнику.

Б Посміхайтеся часто, проте не надмірно.

В Вітаючись, потисніть руку або обніміть співрозмовника.

Г Не схрещуйте руки чи ноги, оберіть відкриту позу.

2. Однакова кількість літер і звуків в обох словах рядка

А щока, п'ять

Б гудзик, джміль

В львів'янин, свято

Г казка, яблуко

3. Прочитайте речення (цифра позначає наступне слово).

Моя (1)близька (2)подруга є (3)донькою татового (4)приятеля.

НЕПРАВИЛЬНО підкреслено букви на позначення наголошених голосних у всіх словах, позначених цифрами

А 1, 2

Б 2, 3

В 3, 4

Г 4, 1

§ 52. Орфографія. Графіка

Вправа 419

1. Спишіть текст, заповнивши пропуски та вибравши потрібний варіант із запропонованих.

Через брак часу або в..ликі відстані ми дедалі біл..ше спілкуємося в..ртуал..но, за допомогою ..аджетів, у/в соц..ал..них м..режах. Знаходимо собі нових друзів, л..стуємося з/із/зі абсолютно незнайомими люд..ми, про щос.. сп..р..чаємося. Те, як людина викладає свої думки, як уміє д..скутувати, скаже багато про що. Але при ц..ому ми не бачимо виразу її обличчя, не чуємо, яким тоном вона говорить, з якими емоц..ями і/й/та жестами. Саме тому часто виникає непорозуміння.

(За В. Савенко)

2. Поясніть орфограми.
3. Скісною рисою поділіть слова першого речення для переносу з рядка в рядок.

Вправа 420

Запишіть слова, заповнивши, де потрібно, пропуски.

Віс..ник, корис..но, шіс..надцять, заздріс..ний, виїз..ний, безжаліс..ний, хвас..ливий, улес..ливий, капос..ний, звіс..но, облас..ний, аванпос..ний, зліс..ний, безшелес..но, якіс..ний, перехрес..ний, доблес..ний, форпос..ний, хворос..няк.

Вправа 421

Запишіть слова, вставивши, де потрібно, м'який знак чи апостроф.

В..ячеслав, зор..я, намал..ований, духм..яний, сер..йозно, пір..я, на таріл..ці, з..єднання, порт..єра, зв..язок, рум..яний, знан..ня, україн..с..кий, солов..їний, прем..єра, бракон..єр, роз..яснити, інтерв'ю, міл..йон, п..юре.

Вправа 422

Виправте орфографічні помилки, запишіть правильні варіанти речень.

Хто слідкує за своїм здоров'ям, менше сидить за комп'ютером.

Учні п'ятого класу їдуть на екскурсію.

Якщо менше гратися з гаджетами, можна з'економити багато часу.

Кур'єр приніс замовлення на мою адресу вчасно.

Я люблю слухати аудіокниги.

Вправа 423

Згадайте п'ятьох улюблених музичних виконавців і запишіть їхні прізвища за абеткою.

Вправа 424

1. Розгляньте фото. Опишіть зображене на фотографіях.

3. Поміркуйте, чим відрізняється живе спілкування від спілкування онлайн. Якому ви віддаєте перевагу? Чому?
4. Обговоріть свої думки з однокласниками та однокласницями.
5. Запишіть свої міркування у вигляді допису в соціальній мережі.

Вправа 425

1. Напишіть диктант за аудіозаписом в електронному додатку (шукайте у відповідному розділі).
2. Перевірте написане.

Вправа 426

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

1. Букву **и** треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка
А ч..рговий, ос..ні
Б ф..зика, с..стема
В л..стопад, пр..нтер
Г в..ликий, т..жневий
2. М'який знак треба писати на місці пропуску в усіх словах рядка
А мален..кий, чотир..ма
Б кан..йон, тер..єр
В жмен..ці, міл..йон
Г комп..ютер, одягаєт..ся
3. Орфографічну помилку допущено в рядку
А Що означає грамотно вести діалог?
Б Хороші співрозмовник чи співрозмовниця вміють не лише говорити, а ще й уважно слухати.
В Зосередтеся на розмові, не відволікайтеся на сторонні речі, зокрема й на телефон.
Г Реагуйте на сказане мімікою та жестами, коментуйте почуте.

§ 53. Синтаксис. Пунктуація

Вправа 427

1. Спишіть текст, розставляючи потрібні розділові знаки.

Іноді ми потрапляємо в ситуацію коли співрозмовник не згоден із нами та схиляє на свій бік. Ми вимушені або погодитися з ним або відстояти свою позицію. Іноді другий варіант вимагає дискусії чи навіть суперечки. Уміння поводитися в подібних ситуаціях необхідне кожній людині. Якщо ми переконані в правильності своєї думки маємо обов'язково її відстоювати. Тільки так почуваємося впевнено й беремо відповідальність за своє життя.

2. Підкресліть усі члени речення.
3. Поясніть розділові знаки між однорідними членами речення та між частинами складного речення.
4. Наведіть приклади фраз, за допомогою яких ми можемо ввічливо відмовитися від пропозиції або щось заперечити.

Вправа 428

Запишіть речення, розставивши потрібні розділові знаки при прямій мові (виділена курсивом).

1. *Яке прекрасне рідне слово!* писав Володимир Сосюра
Воно — не світ, а всі світи.
2. *Без усякої іншої науки ще можна обійтися* вважав Олександр Олесь *без знання рідної мови обійтися не можна.*
3. *Мова — втілення думки* сказав Максим Рильський і продовжив *Що багатша думка, то багатша мова.*

Вправа 429

1. Запишіть діалог, розставивши розділові знаки.

Учитель запитує

Діти, поміркуйте, як можна описати нашу мову?

Мелодійна і солов'їна відповідає Микита.

А для мене сучасна та європейська говорить Таїсія.

Марійка продовжує

Рідна та материнська.

Необхідна додає Остап *а ще найкраща.*

2. Додайте до діалогу свою репліку і запишіть її зі словами автора.

Вправа 430

1. Прочитайте фрази.

«Тобі що, слабо?», «Ти чоловік чи хто?», «Я так і знав, що ти не зможеш!», «І хто так робить?», «З тобою завжди так!»

2. Поміркуйте, яке призначення цих фраз. Чи є гармонійним спілкування, у якому хтось використовує подібні фрази?

3. Об'єднавшись у групи, поміркуйте, як можна відповісти на подібні репліки, не піддавшись маніпуляціям з боку співрозмовника чи співрозмовниці.

4. Розіграйте діалоги, у яких один зі співрозмовників тисне на іншого, схиляючи на свою пропозицію (втекти з уроків, не виконати завдання, проігнорувати правила поведінки), а другий відмовляється.

5. Запишіть діалог на вибір, дотримуючись правил оформлення прямої мови.

Вправа 431

Поміркуйте, чи хороші ви співрозмовники та співрозмовниці.

- Запишіть свої позитивні риси, що допомагають вам у спілкуванні (чітка дикція, виразна інтонація, уміння грамотно висловлюватися, ерудованість, багатий лексичний запас, уміння слухати, уміння відстоювати свою думку, врівноваженість тощо).
- Визначте, що ви хотіли би змінити в собі. Поміркуйте, як можна це зробити.

Вправа 432

Напишіть есе на тему «Правила хороших співрозмовника та співрозмовниці».

Вправа 433

1. Прочитайте речення, розставте розділові знаки.
 1. Не пускайте слів попереду думок. Адже висловлюванням можна бездумно поранити чиєсь вразливе серце. Розумним словом можна підбадьорити надихнути на творчість на добрий вчинок на героїство (*Іван Вихованець*).
 2. Поки живе мова житиме й народ як національність (*Іван Огієнко*).
 3. Скажи мені що-небудь щоб я тебе побачив (*Сократ*).
 4. Слова — тяж учинки (*Анатоль Франс*).
2. Підготуйте виступ, узявши за тему одну з наведених у вправі цитат.
3. Поділіться своїми думками з однокласниками, візьміть участь у дискусії.

Вправа 434

Виконайте тестові завдання. У кожному завданні оберіть один правильний варіант відповіді.

Завдання 1—3 стосуються речень, що початково, в іншій послідовності становили зв'язний текст.

- ☐ *Ми щасливі, якщо наш підручник став тобі другом.*
- ☐ *Сподіваємося, за цей час тобі вдалося дізнатися багато нового й цікавого.*
- ☐ *Вдалого літа й до зустрічі в шостому класі!*
- ☐ *Любий друже, люба подруго, ось і закінчився ще один навчальний рік.*

1. Зміст початкового тексту буде відновлено, якщо речення розмістити в такій послідовності:

2. Однорідні члени є в реченні, позначеному

3. Окличним є речення, позначене

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

А

Активна лексика — це слова, які ми часто вживаємо в повсякденному спілкуванні.

Антоніми — слова, протилежні за значенням.

Апостроф — знак, за допомогою якого в українській мові відокремлюють літери **я, ю, є, ї**, що позначають по два звуки, від попередніх літер на позначення приголосних.

Архаїзми — слова, на заміну яким у сучасній мові з'явилися інші, наприклад: *ректи* — казати, *чадо* — дитина, *глас* — голос.

Афоризм — короткий влучний вислів, який виражає яку-небудь узагальнену думку.

Б

Багатозначні слова — ті, які мають декілька лексичних значень.

Безсполучникове складне речення — складне речення, частини якого поєднані за допомогою лише інтонації, без сполучників і сполучних слів.

В

Власне українські слова — слова, що виникли на території нашої держави, незапозичені.

Г

Глухі приголосні — приголосні, які вимовляємо за допомогою лише шуму: [п], [т], [к], [х], [с], [ш], [ч], [ц], [ф] (та відповідні м'які приголосні).

Головне слово в словосполученні — те слово, від якого ставимо запитання до залежного.

Голосні звуки — звуки, які вимовляємо за допомогою голосу: [а], [о], [у], [и], [е], [і].

Граматична основа речення — головні члени речення: у двоскладному реченні — підмет і присудок, в односкладному — один головний член, що відповідає за функціями та способом вираження підмету або присудку.

Графіка — це всі знаки, за допомогою яких ми передаємо мову на письмі. В українській мові це букви, апостроф та розділові знаки.

Д

Дзвінки приголосні — приголосні, які вимовляємо за допомогою шуму і голосу: [б], [д], [г], [ґ], [з], [ж], [дж], [дз] (та відповідні м'які приголосні).

Діалектні слова — слова, які вживають не всі носії мови, а лише мешканці певної території.

Діалог — це розмова двох або кількох осіб.

Додаток — другорядний член речення, який означає об'єкт дії, залежить переважно від присудка і відповідає на запитання непрямих відмінків (усіх, окрім називного).

Другорядні члени речення — усі члени речення, крім головних (підмета і присудка). Вони пояснюють головні або інші другорядні члени речення. До них належать додаток, означення та обставина.

З

Загальновживані слова — слова, які вживають усі носії мови.

Залежне слово в словосполученні — слово, яке залежить від головного; до якого ставимо питання від головного слова в словосполученні.

Запозичені слова — слова, які походять з інших мов.

Застарілі слова — слова, які вийшли з ужитку (у сучасній мові їх не вживають або вживають рідко). До них належать архаїзми та історизми.

І

Історизми — застарілі слова, які вийшли з ужитку разом із реаліями, які називали. Наприклад, ми майже не вживаємо слово *кожум'яка*, бо такої професії в наш час не існує.

К

Крилаті слова — влучний вислів літературного походження, що стисло й образно передає думку й став загальноновживаним.

Л

Лексикологія — розділ науки про мову, який вивчає лексику, тобто сукупність слів певної мови.

Лексична помилка — це вживання слова в невластивому значенні, недоречний повтор, перекинуття чи зайве вживання слів.

Лексичне значення слова — це закріплений у свідомості людей зв'язок певного звучання з певним явищем дійсності.

М

Милозвучність української мови — здатність мови до мелодійного, гармонійного звучання. Щоб досягнути милозвучності у своєму мовленні, потрібно дотримуватися низки правил (чергування прийменників *у, в* та початкових *у, в-* у словах; чергування *і—й* у сполучниках і коренях; чергування прийменників *з—зі—із*).

Н

Наголос — інтонаційне виділення одного зі складів кількаскладового слова.

Неокличне речення — речення, яке вимовляємо з нейтральною інтонацією, без яскравого емоційного забарвлення.

Неологізми — нові слова, які ще не ввійшли в повсякденне спілкування. З часом вони втрачають свою новизну.

О

Обставина — це другорядний член речення, який указує на місце, час, спосіб, мету, умову, причину дії. Залежить переважно від присудка та відповідає на запитання *коли? як довго? де? куди? звідки? як? яким способом? якою мірою? з якою метою? за якої умови? чому? через що? з якої причини? незважаючи на що?* та ін.

Однозначні слова — слова, які мають лише одне лексичне значення.

Однорідні члени речення — слова, які є одним і тим самим членом речення, відносяться до одного члена речення, відповідають на одне запитання та є синтаксично рівноправними.

Односкладне речення — речення, у якому є лише один головний член (підмет або присудок).

Означення — це другорядний член речення, що називає ознаку предмета або його належність. Означення залежить переважно від підмета чи додатка та відповідає на запитання *який? (яка? яке? які?) чий? (чия? чий? чий?) котрий? (котра? котре? котрі?)*.

Окличне речення — речення, яке вимовляємо з окличною інтонацією. Під час запису в кінці окличного речення ставимо знак оклику.

Омоніми — слова, що мають однакове звучання і написання, але зовсім різне значення.

Орфографія — система загальноприйнятих правил написання слів певної мови.

Орфографічний словник — словник, у якому можна перевірити написання слів.

Орфоепія — розділ мовознавства, що вивчає правила літературної вимови.

Орфоепічний словник — словник, у якому подано написання слова та його транскрипцію. За орфографічним словником можна перевірити, як правильно вимовляти слово.

П

Пароніми — слова зі схожим (але не однаковим) звучанням і написанням, різні за значенням.

Пасивна лексика української мови — слова, які вийшли або виходять з активного вжитку, а також нові слова, нещодавно створені чи запозичені з інших мов.

Письменницькі новотвори — нові слова, які створила одна людина і які вживаються лише в її творах.

Питальне речення — речення, яке містить запитання й вимовляється з питальною інтонацією. У кінці питального речення ставимо знак питання.

Підмет — головний член речення, який указує на предмет чи особу, що є виконавцем дії або носієм стану, і відповідає на питання *хто? що?*

Приголосні звуки — звуки, які вимовляємо за допомогою голосу та шуму або тільки шуму.

Приказка — короткий влучний вислів, що образно називає якесь життєве явище, наприклад: *або пан, або пропав*.

Прислів'я — сталий образний народний повчальний вислів, що містить узагальнену думку чи пораду, наприклад: *Десять разів відмірай, а раз відріж*.

Присудок — головний член речення, що називає дію або стан підмета й відповідає на питання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? що він є?*

Просторічні слова — перекручені слова (*тєлєхвон*), грубі слова (*задовбати*), невмотивовані запозичення, зокрема росіянізми й англіцизми (*да канєшна, сорян*) тощо. Уживання просторічних слів є лексичною помилкою (якщо їх не вживають навмисно в художньому творі).

Професійні слова — слова, які активно вживають лише представники певних професій.

Пряма мова — висловлення особи, передане дослівно.

Пунктуація — система правил уживання на письмі розділових знаків.

Р

Речення — одне або декілька повнозначних слів, що оформлені інтонаційно й виражають закінчену думку.

Розповідне речення — речення, у якому щось повідомляємо, описуємо, стверджуємо чи заперечуємо.

С

Синоніми — слова, близькі за значенням.

Синтаксис — розділ науки про мову, що вивчає будову словосполучень та речень.

Склад — частина слова, що утворюється з одного чи кількох звуків і вимовляється одним поштовхом видихуваного повітря. У складі обов'язково має бути голосний звук (лише один).

Складне речення — речення, що має дві або кілька граматичних основ.

Сленгові слова — слова, які вживають представники певних соціальних чи вікових груп.

Словосполучення — поєднання повнозначних слів, одне з яких головне, а друге залежне.

Сполучникове складне речення — складне речення, частини якого поєднуються за допомогою інтонації та сполучників або сполучних слів.

Спонукальне речення — речення, яке виражає наказ, вимогу, заклик, побажання. У кінці його ставимо крапку (якщо речення неокличне) або знак оклику (якщо окличне).

Спрощення в групах приголосних — випадання одного зі звуків у складних для вимови сполученнях приголосних. Спрощення може відбуватися лише в усному мовленні або бути закріпленим на письмі.

Т

Тлумачний словник — словник, за допомогою якого можна з'ясувати лексичне значення слова.

Ф

Фонетика — наука, що вивчає звуки людського мовлення.

Фразеологізм — це стійкий вислів, що складається з двох і більше слів, і мовці вживають його лише в такому складі. У фразеологізмі не можна замінювати слова, вилучати їх чи додавати нові, адже в такому разі смисл утрачається.

Фразеологія — сукупність фразеологізмів у мові, а також наука, яка вивчає фразеологізми.

СКЛАДНІ ВИПАДКИ НАГОЛОШУВАННЯ

А

алфа́віт
а́ркушик

Б

багатора́зовий
бе́шкет
бли́зький
бо́лотистий
бо́рода́вка
бо́сони́ж
бо́язнь
бу́рштино́вий

В

ванта́жівка
весня́ний
ви́года (*користь*)
виго́да (*зручність*)
вида́ння
вимо́га
ви́падок
вира́зний
ви́сіти
виши́ваний
відвезти́
відвести́
ві́дгомін
ві́днести
ві́рші
віршови́й

Г

гальмо́, га́льма
гляда́ч

гороши́на
граблі́

Д

да́но
де́щиця
джерело́
дича́віти
добу́ток
довезти́
довести́
дові́дник
донести́
до́нька
дочка́
дро́ва

Е

експе́рт

Ж

жалюзі́

З

завда́ння
завезти́
завести́
за́вжди
завчасу́
за́гадка
закі́нчити
за́кладка (*у книзі*)
залиши́ти
занести́
за́стібка
зві́сока

зда́лека
зобра́зїти
зо́зла
зра́ння
зру́чний

К

ка́мбала
ката́лог
ки́шка
кінчи́ти
ко́лесо
ко́лія
кори́сний
ко́сий
котри́й
кро́їти
кропи́ва
куліна́рія
ку́рятина

Л

ла́те
листопа́д
лю́стро

М

ма́бу́ть
мере́жа

Н

навча́ння
нанести́
напі́й
на́чинка
нена́видіти
нена́висний
нена́висть

нести́
ні́здря
нові́й

О

оби́цянка
обра́ння
обру́ч (*іменник*)
оди́на́дцять
одно́разови́й
озна́ка
о́лень
ота́ман
о́цет

П

пави́ч
пе́карський
перевезти́
перевести́
переля́к
перенести́
пере́пад
піце́рія
по́друга
по́значка
по́милка
помо́вчати
поня́ття
посере́дині
привезти́
привести́
при́морозок
принести́
промі́жок

Р

ра́зом
ре́мінь (*пояс*)
ре́шето
рівни́на
руко́пис
русло́

С

середи́на
сімдеся́т
сли́на
соломи́нка
ста́туя
стриба́ти

Т

текстови́й
течія́
ти́гровий
тризу́б
ту́луб

У

украї́нський
уподо́бання
урочи́стий
усере́дині

Ф

фарту́х
фо́льга

Х

ха́ос (*у міфології: стихія*)
хао́с (*безлад*)

Ц

ца́рина
цеме́нт
це́нтнер
цінни́к

Ч

чарі́вний
чергові́й
чита́ння
чорно́зем
чорно́слив
чоти́рна́дцять

Ш

шовко́вий
шофе́р

Щ

щеле́па
щипці́

Я

ярмарко́вий

Словничок незнайомих слів

Слово	Лексичне значення слова	Приклад
<i>Отава</i>	<i>Трава, що відростає на місці скошеної</i>	<i>На отаві пасуться коні.</i>

Фразеологічний словничок

Фразеологізм	Значення фразеологізму	Приклад
<i>Ловити ґав</i>	<i>Марно витратити час, байдикувати</i>	<i>Досить ловити ґав, треба працювати.</i>

ПІДКАЗКИ

Вправа 157. Сорока; звук [о]; звуком [а]; замінити звук [м] на звук [ч]; звуком [р]; звук [у]; прибрати звук [к].

Вправа 169. Кит і кіт; гілка і білка; мак і рак.

Вправа 196. Плід і пліт; злива і слива.

КЛЮЧІ ДО ТЕСТІВ

Підсумковий тест до розділу «Вступ. Українська мова в житті українців».

1 — Б; 2 — Г; 3 — Д; 4 — Б; 5 — В; 6 — 1В, 2Д, 3А, 4Б.

Вправа 42. 1 — В; 2 — В; 3 — Г.

Вправа 60. 1 — Г; 2 — Г; 3 — Б.

Вправа 80. 1 — Г; 2 — 1В, 2Г, 3Б, 4А; 3 — Б.

Вправа 112. 1 — Б; 2 — Г; 3 — 1Б, 2Г, 3Д, 4А.

Вправа 124. 1 — 1Г, 2В, 3А, 4Б; 2 — В; 3 — А.

Підсумковий тест до розділу «Лексикологія». 1 — Г; 2 — В; 3 — Б; 4 — В;
5 — А; 6 — А; 7 — Г; 8 — А; 9 — 1Б, 2А, 3Д, 4В.

Вправа 142. 1 — В; 2 — Д; 3 — 1В, 2Д, 3А, 4Г.

Підсумковий тест до розділу «Фразеологія». 1 — Б; 2 — А; 3 — Г; 4 — Б;
5 — 1В, 2А, 3Г, 4Б; 6 — 1Г, 2А, 3Д, 4Б.

Вправа 174. 1 — В; 2 — Б; 3 — Б.

Вправа 191. 1 — В; 2 — А; 3 — Б.

Вправа 207. 1 — А; 2 — Б; 3 — Б.

Вправа 230. 1 — В; 2 — Б; 3 — Б.

Вправа 250. 1 — А; 2 — Г; 3 — Б.

Вправа 265. 1 — В; 2 — Б; 3 — Г.

Вправа 276. 1 — Б; 2 — Г; 3 — В.

Вправа 284. 1 — А; 2 — В; 3 — Г.

Вправа 289. 1 — В; 2 — Б; 3 — А.

Підсумковий тест до розділу «Фонетика. Графіка. Орфоепія. Орфографія».
1 — А; 2 — В; 3 — А; 4 — А; 5 — Б; 6 — А; 7 — Г; 8 — Б; 9 — Б; 10 — В.

Вправа 317. 1 — В; 2 — Б; 3 — Б.

Вправа 332. 1 — А; 2 — А; 3 — Г.

Вправа 343. 1 — Г; 2 — Б; 3 — А.

Вправа 364. 1 — Г; 2 — Г; 3 — 1Г, 2А, 3В, 4Б.

Вправа 376. 1 — Б; 2 — Б; 3 — Г.

Вправа 389. 1 — В; 2 — В; 3 — 1Б.

Підсумковий тест до розділу «Відомості із синтаксису й пунктуації».
1 — В; 2 — Б; 3 — Г; 4 — А; 5 — В; 6 — А; 7 — Г; 8 — В; 9 — А; 10 — Б;
11 — Б; 12 — 1А, 2Г, 3Б, 4В.

Вправа 418. 1 — Б; 2 — В; 3 — В.

Вправа 426. 1 — В; 2 — В; 3 — В.

Вправа 434. 1 — Б; 2 — Б; 3 — Г.

ІЛЮСТРАЦІЇ ДО ПІДРУЧНИКА

В оформленні підручника використано малюнки художниці Анни Данчишин (сторінки 11, 14, 16, 18, 23, 31, 35, 36, 47, 51, 62, 92, 111, 130, 140, 154, 196), Олени Зеркалій (сторінки 39, 42, 52, 67, 102, 139, 146).

Відомості про користування підручником

№ з/п	Прізвище та ім'я учня / учениці	Навчаль- ний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

ЛІТВІНОВА Інна Миколаївна

«УКРАЇНСЬКА МОВА»

підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти

Головний редактор *І. Л. Столій*. Редактор *О. О. Якименко*.

Технічний редактор *А. В. Плisko*. Комп'ютерна верстка *О. В. Сідельникової*.

Художнє оформлення *В. І. Труфена*. Коректори *Н. В. Красна*, *І. В. Ткаченко*.

Обкладинка *О. С. Юхтмана*.

Підписано до друку 29.09.2022. Формат 70×90/16.

Папір офсетний. Гарнітура Шкільна. Друк офсетний.

Ум. друк. арк. 21,06. Обл.-вид. арк. 18,74.

ТОВ Видавництво «Ранок»,

вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7548 від 16.12.2021.

Адреса редакції: вул. Космічна, 21а, Харків, 61145.

E-mail: office@ranok.com.ua

УКРАЇНСЬКА МОВА

підручник для 5 класу
закладів загальної
середньої освіти

Особливості підручника:

- створює умови для активної діяльності на уроці та свідомої самостійної роботи учнів
- дає змогу втілювати сучасний підхід до навчання через систему компетентнісно орієнтованих завдань

Інтернет-підтримка дозволить:

- здійснити онлайн-тестування
- скористатися додатковими матеріалами

ISBN 978-617-09-7920-9

Електронні матеріали
до підручників для 5 класу

i Інтернет-
підтримка

за QR-кодом
або посиланням
mnk.com.ua/101626